

K U B B E A L T I .
AKADEMİ
M E C M U A S I

ISSN 1301-157X

NİSAN 2005

YIL:34 SAYI:2

*Sâmiha Ayverdi
hâtıra sayısı*

2

KUBBEALTI
AKADEMİ
MECMUASI

YIL: 34 NİSAN 2005 SAYI: 2

KUBBEALTI AKADEMİ MECMUASI

Üç ayda bir çıkar

Yaygın süreli

*

Kubbealtı İktisâdî İşletmesi Adına Sâhibi

Sinan Uluant

*

Yazı İşleri Müdürü

Mehmet Nuri Yardım

*

Yayın Danışmanları

Prof. Dr. Mustafa Fayda, Prof. Dr. Mustafa Tahrallı, Prof. Dr. Sema Uğurcan,
Prof. Dr. Kâzım Yetiş, Dr. İ. Aydın Yüksel.

*

Haberleşme Adresi

Peykhâne Sokağı No. 3 34126 Çemberlitaş / İstanbul

Tel: (0212) 516 23 56 - 518 92 09 Faks: (0212) 638 02 72

*

kubbealti@superonline.com

www.kubbealti.org.tr

*

Postaçekli No. 337056

*

Abone Bedeli

Yurtiçi: 30.000.000.-TL. Kurumlar: 30.000.000.-TL. Yurtdışı: 30 USD - 25 EURO

*

Temsilcilerimiz

Bulak Kitabevi, Bayındır Sokağı, Aksoy Çarşısı No. 27/5 Kızılay-Ankara
Akademi Kitabevi Utku Mahallesi, Dr. Sadık Ahmet Cad. No.130/A Manisa

*

Baskı

Özal Matbaası

Davutpaşa Cad. 81/39 Topkapı-İstanbul Tel: 0212 565 25 99

*

Mecmuamızdaki yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.

İçindekiler

Takdim	KUBBEALTI	5
Değerli Kubbealtı Dostları	KUBBEALTI	7
Yûnus Ağa'nın Söyledikleri	SÂMIHA AYVERDİ	9
Türk-Müslüman Kadınının Seçkin Bir Örneği	HİCRAN GÖZE	16
"Hırsız Var, Hırsız Var, Hırsız Var!"	AYŞE GÖKTÜRK TUNCEROĞLU	18
"Mesihpaşa İmamı"	PROF.DR. MEHMET DEMİRCİ	22
Çağdaş Düşünce Hayâtımızda Sâmiha Ayverdi	PROF.DR.COŞKUN DEĞİRMENCİOĞLU	41
Yolcu Nereye Gidiyorsun?	PROF.DR. SEMA UĞURCAN	53
Sâmiha Ayverdi'de Hadîs Kültürü	PROF.DR. ALİ YARDIM	64
Sâmiha Ayverdi'de Tasavvuf Düşüncesi Üzerine Tesbitler	E. SEVAL YARDIM	77
"Kölelikten Efendiliğe" Adlı Eserin Düşündürdükleri	PROF.DR. FAHREDDİN OLGUNER	85
Hayâtımızı Yönlendiren Rehber	DR. AYHAN GÜLDAŞ	94
Sâmiha Ayverdi'nin Eserlerindeki Mûsikî Unsuru	FIRAT KIZILTUĞ	96
Sâmiha Ayverdi ve Çocuk Terbiyesi	KEMÂL Y. AREN	102
Sâmiha Ayverdi ve Hâtıralar	DR. SAADET GÜLDAŞ	114
Ah Tuna Vah Tuna	DR. BANIÇİÇEK KIRZIOĞLU	123
Sâmiha Ayverdi Okuluna Varabilmek	DR. ORHAN SEYFİ YÜCETÜRK	126
Edebî ve Mânevî Dünyâsı İçinde Fâtih	MUHTEREM YÜCEYILMAZ	134
"İstanbul Geceleri"nin İrfan Işıkları	MEHMET NURİ YARDIM	140
Bayram Ziyâreti	DR. İNCİ A. BİROL	146

Kubbealtı Akademi Mecmuası,

4.10.1976 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından alınan karar mûcibince
8.11.1976 tarihli Tebliğler Dergisi'nde, 660-10290 sayı ve 11664 genelge
numarasıyla tavsiye edilmiştir.

Takdim

Bu sayımızı, 100. doğum yıldönümü münasebetiyle vakfımızın kurucusu, değerli büyüğümüz Sâmiha Ayverdi'ye ayırmış bulunuyoruz. Kendisi, sâdece edebiyâtımızın değil kültür ve mâneviyat dünyamızın da köşe taşlarındandır. Fikir ve sanatı eserlerinde ustalıkla telif eden hocamız, seksen yedi senelik hayatı boyunca madde ve mânâyı aynı maharetle yerli yerine koyan nâdir insanlardandı. Aramızdan ayrılalı on iki sene geçmesine rağmen hâtırası içimizde canlılığını muhafaza ediyor. Zîra o, sadece Kubbealtı Câmiası'nın değil bütün bir vatanın annesiydi.

Kendisi, pek sevdiği ve saydığı ağabeyi Ekrem Hakkı Ayverdi'ye hitâben 6 Mart 1949 târihinde yazdığı bir ithafta şöyle demektedir: “*On sene evvel sana bir Batmayan Gün daha ithaf etmiştim, kaybetmişsin. Canın sağ olsun. Ne iyi ki şu on yılın çığ gibi yuvarlana gelen tahassürlerini, onda gördüğüm şâhâne insanlığı yazmak için bir kitap kabının hacmi müsâit değil. Onun için bu kadarla iktifâ edelim.*”

Ağabey Ekrem Hakkı Ayverdi ise kendisinden beş yaş küçük kızkardeşine gene bir kitap kapağına yazılan ithafla şöyle seslenecektir: “*Yâr-ı garım Sâmiha'ya benden değil, nereden aldığımı bilirsin.*”

Anlaşılmaktadır ki su gibi akıp giden zamanla birlikte bu iki müstesna kardeşin sâdece birbirlerine duyduğu saygı ve sevgi değil eserleri de bir hizmet seli gibi gürül gürül akmıştır. Onların himmetleriyle temeli atılan Kubbealtı Vakfı ise kurulduğu günden bu yana faaliyetlerini sürdürürken vakıflarının çizdiği yolda yürümeyi temel düstur edinmiştir. Nihad Sâmi Banarlı'dan Tahsin Banguoğlu'na, Faruk Kadri Timurtaş'dan Orhan Seyfi Orhon'a bir çok mühim simânın gelip geçtiği bu kubbede bâki kalan, şüphesiz bütün emeği geçen muhterem zevatın hoş sadâlarıdır.

Şunu da belirtmek isteriz ki Sâmiha Ayverdi'nin yüzüncü doğum yıldönümü vesilesiyle mecmuamızda bu senenin sonuna kadar kendisine dâir yazılar yayınlanmaya devam edecektir. Bundan otuz küsur sene evvel Nihad Sâmi Banarlı'nın başkanlığında yayın hayatına giren mecmuamız bütün zorluklara rağmen varlığını sürdürerek vakıf geleneğini devâm ettirmektedir.

İçinde bulunduğumuz yılın bir diğer mânâlı haberi ise otuz dört yıldır hazırlanmakta olan Kubbealtı Lûgatı'nın önümüzdeki aylarda okuyucusuyla buluşacak olmasıdır. Vakfımızın değerli Başkanı İlhan Ayverdi ve

ekibinin titiz çalışmalarının ürünü olan bu önemli eser kendisinin sağlığı-
nın elverişsizliğine rağmen basım safhasına gelmiş ve umumun istifâdesi-
ne sunulmak üzere öncelikle gündeme alınmıştır. Sâmiha Ayverdi'nin,
Kubbealtı câmiasının akl-ı selîmi olarak vasıflandırdığı İlhan Ayverdi Ha-
nımefendi'ye bu vesileyle âcil şifalar diliyor, hizmetlerinin karşılıksız kal-
mamasını temenni ediyoruz.

Hâtıra sayımızı siz kıymetli okurlarımıza takdim ederken aziz kurucu-
muz ve büyüğümüz Sâmiha Ayverdi'nin şahsında bütün vâkıflarımızı min-
net ve rahmetle yâdediyoruz.

KUBBEALTI

Değerli Kubbealtı Dostları,

Kubbealtı Akademi Mecmuası'nın Nisan 2005 sayısını, doğumunun 100. yılı münâsebetiyle vakfımızın kurucularından mütefekkir yazar Sâmiha Ayverdi'ye ayırmış bulunuyoruz. Ayverdi'nin hayâtı, fikirleri ve eserleri hakkında kaleme alınan bu yazıların, kendisinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağına inanıyoruz.

2005 yılı içinde Ayverdi'nin doğumunun 100. yılı münâsebetiyle çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından muhtelif faaliyetler düzenleniyor. Kültür ve Turizm Bakanlığı, yazarımız için bir *Hâtıra Kitabı* hazırlatıyor. Ayverdi Enstitüsü Müdiresi Aysel Yüksel ve Zeynep Uluant'ın hazırlamakta olduğu eserde Türkiye'nin tanınmış isimlerinin kaleme aldığı makâleler ile Sâmiha Ayverdi'nin bugüne kadar neşredilmemiş fotoğrafları yer alacak.

Kubbealtı Neşriyatı arasında çıkan eserler büyük bir alâka ile karşılanmaya devam ediyor. Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinden *Boğaziçinde Tarih* ve *İbrahim Efendi Konağı'nın 6.*, *Ateş Ağacı'nın* da 4. baskıları yapıldı. Bu ay başında Sâmiha Ayverdi'nin *Bir Dünyâdan Bir Dünyâya, Bağ Bozumu* ve *Misyonerlik Karşısında Türkiye* isimli eserlerinin 3. baskıları yapılacak. Mayıs ayında ise yazarımızın *Edebî ve Manevî Dünyası İçinde Fâtih* isimli eserinin 6. baskısı gerçekleştirilecek. Sâmiha Ayverdi'nin mecmuamızda neşredilen *Mülâhatlar*'ı geri kalanlarıyla birlikte Nisan ayında; Hicran Göze'nin Ayverdi'yi anlattığı *Maverâdan Gelen Ses* isimli eser de okuyucularımıza aynı zamanda ulaşacak. Ord.Prof.Dr. Ali Fuat Başgil'in *Hâtıralar*'ının 3., Prof.Dr. Ahmed Yüksel Özemre'nin *Üsküdar'da Bir Attar Dükkânı*'nın 5., Prof.Dr. Mehmet Karpuzcu'nun *Su Temini*'nin 2. baskıları yapıldı.

Bu arada Prof.Dr. Mustafa Fayda'nın danışmanlığında Semânur Fayda, Yunus Emre Şen, Ali Şir Olgaç, Ulyâ Karpuzcu, Mehmetcan Topuz ve Kübrâ Yetiş'in birlikte hazırladıkları *Karakter Eğitimi*'nin ilk baskısı da neşredildi.

Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı'nın faaliyetleri artarak devam ediyor. 8 Ocak'ta Yazma Tekniği, 29 Ocak'ta Hat, Osmanlı Türkçesi ve Müsiki kurslarının ikinci dönemi başladı. Dr. Haluk Dursun 19 Şubat'ta "Artık Yazıyorum-Yazma Tekniği" kursuna devam eden öğrencilerle bir sohbet toplantısı yaptı. Selim İleri de 12 Mart'ta yazı yazmanın inceliklerini anlattı.

Öte yandan Kubbealtı Gençleri'nin sohbet toplantıları da devam edi-

yor. Yaşayan sahhaflardan Turan Türkmenoğlu 15 Ocak'ta "Sahaflık" üzerine, kıymetli ilim adamı Prof.Dr. Suphi Saatçi de 19 Şubat'ta "Kerkük Me-selesi"ni ele alan bir konuşma yaptılar. Türk mûsıkîsinin tanınmış isimle-rinden Prof.Dr. Nevzat Atlığ ise 19 Mart'ta gençlerimizin misâfiriydi. 23 Nisan günü ise değerli romancı Mustafa Necati Sepetçioğlu "roman" ve "târihi roman" üzerine bir konuşma yapacak.

Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı'mızın faaliyetleri muhtelif basın ve yayın organlarında da yer bulmaktadır. TRT yapımcılarından En-gin Atatimur tarafından Sâmîha Ayverdi Belgeseli hazırlandı, Ekrem Hak-kı Ayverdi Belgeseli ise hazırlanacak. TV 5 de, Kubbealtı Akademisi Kül-tür ve San'at Vakfı'nın faaliyetleri çerçevesinde bir programı gerçekleştirdi ve Mart ayında yayınladı.

Her sene an'anevî olarak tertip edilen "Vakıflar Günü" 2 Nisan 2005 Cumartesi günü saat 15.00'te vakfın Çemberlitaş'taki merkez binasında yapılacak. Toplantıda Prof. Dr. Ethem Ruhi Fırlı, "Doğumunun 100. yı-lında Sâmîha Ayverdi" konulu bir konuşma yapacak.

İlim ve edebiyat çevreleri tarafından merak ve heyecanla beklenen Kubbealtı Lûgatı nihâyet tamamlandı. Grafik çalışmaları devam eden lû-gat, mayıs veya haziran ayı içinde okuyucuların elinde olacak. Lûgat, "Asırlar boyu tarihi seyri içinde misâlli büyük Türkçe sözlük" olmanın özelliklerini taşıyor. Vakfımızın Mûteveli Heyeti Başkanı muhterem İlhan Ayverdi tarafından büyük bir emek ve gayretle hazırlanan, iki büyük cilt hâlinde, yaklaşık 3.500 sayfadan meydana gelen lûgatte 52 bin madde ba-şı, 8 bin ara madde bulunuyor. 400 müellifin 600'e yakın eserinin taran-masıyla elde edilen 500 bin misalli temel bir başvuru eseri olan bu lûgat, Türkçe'mize bir sivil toplum kuruluşunun yaptığı önemli bir hizmet olma-sı bakımından dikkate değerdir.

Kubbealtı Lûgatı'nın, dilimizin daha iyi konuşulmasını ve yazılmasını sağlamak hususunda vereceği hizmet tartışılmaz. Ömrünü lûgatın hazır-lığına hasreden muhterem İlhan Ayverdi, bu eserle nesiller boyunca min-net ve şükrânla yâd edilecek ciddi ve önemli büyük bir hizmette bulun-muştur. Kendilerine teşekkür ediyor, âcil şifâlar niyaz ediyoruz.

KUBBEALTI

Yûnus Ağa'nın Söyledikleri

Sâmiha AYVERDİ

Yaşının icâbını yaşamadan büyümek, meğer bir çocuk için ne büyük eksiklik imiş. Gerek âilemin, gerek çevremin müsaadesi-ne rağmen, işte ben, çocukluğunu harcamış bir çocuk sayılıyım. Büyüklere ağzından çıkmış sözlere kulaklarım da kafam da öyle açık ve onlarla tıka basa doldurulmuş idi ki, altı yedi yaşlarındaki bir çocuğun hâfıza sandığında toplanan bütün bu parçaları aklımca bir araya getirerek kenetlemeye uğraşırdım.

Ablamın* renkli ve süslü tahtalardan yapılmış bir oyuncakı vardı. Kimi kapı, kimi pencere, kimi çatı olan bu şekilleri dikkatle birleştirerek bütün hâline getirir ve karşısına bir ev çıkıverirdi. Benim de yaptığım âdeti bu idi. Ama ben zihnimde tasarladığım ve bütünlemeye uğraştığım bilgileri, perâkende bırakmaya mecbur kalırdım.

İşte altı yaşlarında bulunduğum o seneler, evimiz, sanki bir mâtemhâne olmuştu. Zîra memleket, Rumeli'deki azınlıklar ile mücadele hâlinde idi. Babasının, amcasının, akrabâ hatta komşusunun şehâdet haberini almış semt sâkinleri, doğruca bize koşar ve büyüklerim de dervîşâne tesellileri ile onları yatıştırma âdeti kendilerini borçlu bilirdi.

Artık muhârebenin ne olduğunu öğrenecek yaşta sayılırdım. Hele eşyaları alınıp boşaltılan câmilere yerleştirilmiş muhâcirlerin bir kısmı da Şehzâdebaşı Câmii'ne verilmiş olduğu için, acılı, hasta, mecâlsiz kalabalıklara el uzatmaya çalışanlar arasına karışarak, o soğuk taşlara serilmiş hasırlar üstünde hayatlarını sürdürmeye çalışanları görmek fırsatı da bulduktan sonra, kılıç artığı denecek bu Evlâd-ı Fâtihân'a karşı büyük bir ızdırpla dolup taşmamak nasıl kâbil olurdu?

Evet, bu bir Balkan fâciası idi. Türk ordusunun yüksek rütbeli bir zâbiti olarak bu harbe katılmış bulunan babamın muhârebeye gitmeden çok evvel söylemiş olduğu bir sözü, hemen pek de anlayamadığım hâlde, o zamandan bu yana, asla unutmuş değilim.

Acemi İttihat ve Terakkî iktidârı, Balkanlar'ı ayağa kaldırmadan evvel, bir mârifet, bir gösteriş uğruna, V. Sultan Mehmed Reşad isimli mâsum, saf ve hamiyetli pâdişâhı, tasarladıkları Rumeli seyhâatine çıkarmaya nihâyet muvaffak olmuşlardı. Bu yolculuk duraklarının ilki olan Selânîk'te Pâdişah çok iyi karşılanmış, uğradığı bu şehirde ertesi gün cumâ namazını kılmak

* Sâmiha Ayverdi'nin annesinin amcası İbrâhim Efendi'nin torunu Râtime.

üzere câmiye girmiş ise de kendisine refâkat etmekte olan heyetteki Sad-râzam Hakkı Paşa câmiin bahçesinde beş aşağı beş yukarı dolaşmayı ter-cih ederek namaza iştirak etmemişti.

Paşanın, İstanbul'a, belki de memleketin birçok köşesine ulaşmış olan bu tutumu, halkı rencide etmişti. Zâten durmadan ters işleyen ve kütlenin târihi geleneğine karşı çıkan yeni iktidârın, alışılmamış hareketlerle asıp kestikleri günahsız vatandaşlardan başka bir de devlet adamı olarak îman hayâtımıza omuz silkmeleri, halkın gözünden düşmelerine büsbütün sür'at vermişti. Bu hengâmeli yıllar peş peşe giderken yaşımlı onu geçmiş olduğundan, tıpkı ablamın renkli ve süslü tahta oyuncaklarından şekiller yaptığı gibi, ben de, gördüğüm ve artık okumaya alıştığım târih kitaplarından öğrendiklerimi birbirine yapıştırmaya başlıyordum.

Babamın elinden düşürmediği târihi kitaplar arasında *Târih-i Devlet-i Aliyye-yi Osmâniyye* isimli bir kitap vardı ki artık o, benim arkadaşım olmuş bulunuyordu. Amma ne bu kitapta okuduklarımda ne de duyduklarımda sorup öğrenmek istediğim gerçeği, Devlet-i Aliyye-yi Osmâniyye'nin böyle hırpalanmakta olmasının sebeplerini bulamıyordum. Kime sormak istesem "O iş çok uzun ve çok eskiye dayanır, sen anlamazsın," cevâbını alıyordum.

*

On dört-on beş yaşlarında, kendisine yardım eden yeğeni Âdem'le be-râber bizim koğuşa misâfir gelen Yûnus Ağa, ağlamaklı bir sesle, ona do-ğup büyüdüğü Priştine'yi anlatır dururdu.

Ne çâre ki günün birinde, düşman süngüsüyle yerlere serilen birçok Ru-meli şehri gibi Priştine'nin de düştüğünü öğrenince deliye dönerek gümüş ta-bakasından aldığı bir tutam tütünü sardığı parmak gibi kalın sigarasından bir nefes çeken koca adam gözlerinin yaşını silmekten başka birşey yapamadı.

Şimdi biri çıkıp da bana: "Senin o zaman uşak koğuşunda ne işin var-dı ki, onları orada görüp dinledin" diyecek olsa, cevâbım, herhâlde bu so-ruyu soranı şaşırtmaz. Az evvel de söylediğim gibi, çocukluğunu yaşama-dan büyümeye uğraşan yumruk kadar çocuktan bundan başka ne bekle-nebilirdi? Ama o zaman bu işleri hangi kitaba, hangi allâmeye sorsam, Devlet-i Aliyye-yi Osmâniyye'nin zirveden aşağıya doğru kaymasına sebep olan kültür, cemiyet, siyâset ve idâredeki aksaklıkların aslına rücû ederek "Şudur!" diyememekte ve netîceyi tek illete bağlayamamaktaydılar. Bunlar arasında dünkü çocuk da, bugünkü insan da hâlâ şaşkın ve hâlâ ıztırap-

tan başka bir şey söyleyememektedir.

*

Nasıl ki insanlar ayrı ayrı ve kendilerine mahsus bir yapıya sâhip iseler milletler de insanlar gibi birbirlerinden ayrı bünyelerinin çeşnisi içindedirler.

Nitekim Asya'nın uzaklarından kopup yollara düşmüş Türk boyları, akın akın Anadolumuza yerleşirlerken, berâberinde getirdikleri an'ane ve âdetlerini yayıkta döverek, tâze ve coşkun bereketlerini renk ve ırk ayrılığına düşmeden İslâm'ın yumuşatıcı üslûbuyla hall ü hamur ederek birleştirmek sûretiyle İslâm-Türk sentezini bütün dünyanın gözü önüne sermiş bulunuyorlardı. Âdeta bir ezel nasîbi ve hükümü ile kıyılmış bu nikâhı bozmak demek, ilâhî şahitler huzûrunda akdedilmiş izdivaç yeminine ihânet eylemekten başka ne olabilirdi?

İşte Hakkı Paşa ve onu tâkip eden zihniyet, memlekette yaygınlık kazanırken, artık bir tarafta o ilâhî akitten boşanarak îman kılığına düşenlerin karşısına bu ezelî nikâhı kurtarmak için îmâna değil, taassuba bel bağlayanlar da ayrı bir zümre teşkil ederek ortaya çıkmıştı. Onun için de bu nikâhı, üstüne musallat olmuş çapaklardan arıtacak temiz bir gâyenin ameleleri hâlinde birleşmek, güç bir hâle gelmiş bulunuyordu.

Artık iki ayrı zümreye bölünmüş olmak sûretiyle sulanmış ve berelenmiş târihî gâyenin yerine konacak o eski hamleci insânî ve medenî gâyeyi bulmak çok güçleşmişti. İyice bunalmış olan ve mezbûhâne çırpınışlara düşen İttihat ve Terakkî iktidârı, İlä-yı Kelimetullah gâyesinin yerini tutacak bir çâre ararken karşısında Ziya Gökalp'i görerek onun fikriyatı ile Türkiye'ye yeni bir ideal kazandırmakla teselli olmakta idiyse de, İslâm îmanının, şahitler önünde ikrar vermeden bütünlenemeyeceği bir nikâhın kıyılmayacağını bilmem neden anlayamamışlardı?

Evet anlayamadılar. Hâlâ da anlamış sayılmazlar. Asırlar boyu yayıkta döğüle döğüle târihî, bedîî ve insânî şeklini ve sûretini bağlamış olan Müslüman Türk, geçirdiği bu inanç zelzelesi ile, merkezî kuvvetini kaybettiğinden ona bağlı kitâbî ve şifâhî bütün değerlerinde baş gösteren sarsıntının gide gide yıkıntı hâlini almaması nasıl mümkün olabilecekti? Nitekim olamadı da işte...

*

Bir çocuk makinesi gözü ile bakılan Türk kadını, Avrupalı hemcinsle-

rinin de çekinmeden itiraf ettiklerine göre, dünyânın, âilesi içinde en sö-zü geçkin, en rahat, hür ve mesut kadını idi. Öyle ki kocasına, evine, ev-lâtlarına hâkim idi. Türk erkeği, Avrupalı erkek gibi, karısının mantosunu tutmuyor, bir merâsimde arkadaş karısının elini tutarak parmak uçlarından öpmüyorsa da Türk kadını bu sun'î imtiyaza sâhip olabilmek için es-ki otoritesini bir hiç uğruna haraç mezat satarak iflâsı pahâsına onu elde etmek istediğini nasıl söyleyebilir?

Aslı bünyesinden taş koparıla koparıla inşâ edilen her bina, geçmişin dayanağından mahrum edilirken, geleceğinin meçhul ve korkularla dolu olmamasını isteyebilir mi?

*

Yünus Ağa, eski günleri, hazînesini çaldırmış bir mal sâhibi gibi anla-tıp dururken tekrar yeğenine dönerek: "Oğlum, eskiden insanlar şehirde olsun, kasabada ve köyde olsun, evine bir misâfir geldi mi, yemez yedirir, giymez giydirirdi.

Gene biz, yüreği sefâlı, dili duâlı bir Allah'ın kuluna rastlayıp ondan nasip almak için demir asa, demir çarık gezer, dolaşır, alında secdesinin nişânı olan birinden feyz alalım diye, eşin dostun yanına uğrardık. Bak, oralarda, duvara çakılmış bir yazıda ne deniyordu:

Gönül ne kahve ister ne kahvehâne

Gönül ahab ister kahve bahâne...

Ya oğulcağızım, bâzen, o dostlar, sırasında acı da söyler. Ama biz kız-mayız. Hani sen geçen yıl hastalandığında paşa, eve hekim yollamıştı ya.. Adamın verdiği şurup meğer ne zehir ne zenberek imiş. Amma sen gene de gık demeden içtin. Böylece iki güne kalmadan, ağrın sancın geçiverdi. İşte, dostun acı kelâmını da o içtiğin şurup tut ki sağlığa varasın.

Senin rahmetli baban, bir ıslâh kişi idi. Hak yemez, yetime, öksüze kol kanat açar, devletin malını kendininkinden üst tutar, kendi çıkarı için Hakk'ın: "Yapma!" dediğine yan gözle bile bakmazdı.

*

Priştine'den buraya geldiğim zaman, senden de küçük, on dört yaşla-rında ya vardım ya yoktum. Babam ölmüş, rahmetli senin baban, yâni ağam da çok hasta idi. Ben de çalışmazsam, anama da, küçük kardeşleri-me de kim ekmek götürecekti! Ne ise ki burada, helâl süt emmiş, yürek-

leri iman dolu bir kapıya düştüm de memlekete para yolladım. Paşanın ailesi bana evlât gözü ile baktı. Ben de onlara dört elle sarıldım. Nankörlük etmedim. Babam da her zaman: "*Oğlum, senden üst olanlara itâat et, saymakta eksiklik etme*" der durmaz mıydı? İyi ki zamanında kulağımı bükmüş de huysuzluk etmedim.

*

Paşanın oğluna, sık sık bir züppe genç arkadaşı gelir. Bir gün kuyunun tulumbası bozulup, tâmire gittiğinden kan ter içinde çıkırla su çekerek, kovalardan aldığım suyu, sebze tarhlarının arasına salıyordum. Bu züppe gelmiş, benim canımı dişime takarak uğraştığımı görünce: "Yûnus Ağa! Senin hiç aklın yok... o kadar sebzeyi nasıl sulayacaksın? Bırak kurusun" demez mi? Öyle tepem attı ki: "Ama küçük bey, ahçıbaşı bahçede zerzevat bulamayınca, dünyânın parasını verip dışarıdan alacak. Paşaya yazık değil mi? Bana, Yûnus Ağa, şu çıkırlığı biraz da bana ver, iki kova da ben çekeyim, diyecek yerde, bir de işimi engellemek istiyorsun. Bakıyorum, hemen her gün paşanın sofrasında, tatlısı, tuzlusu ile gelip karnını doyuruyorsun. Sen hiç günâh nedir bilmez misin?" diyince züppe: "Ben keyfimden başka hiç bir şey bilmem? O senin günâh dediğin lâflar masallarda kaldı" dedi ve çekip gitti."

*

Artık Yûnus Ağa, yeğenine değil, âdeta kendi kendine söylüyor, ya da arada bir yüzüne bakarak mırıldanıyordu.

"Sen bu kör boğazlara, kör yüreklilere bakma...Terâzisi doğruyu, eğriyi çekmeyenlerden ne kendilerine ne de etraflarına fayda olur. İşte arabasına kurulus kimi hırpalamak isterse, eli kime değerse canını yakan göbekli bir paşa var ya hünkâra bile kafa tutan bu türlülere nasıl ümmet-i Muhammed dersin?

Bir gün bizim paşadan izin aldım. Memleketlilerimin toplandığı kahvehâneye gittim. Pek de hoşuma gitti. Saz da vardı, söz de vardı. Aradan beş on gün geçti. Gene arkadaşlarla buluştuk. Gene saz vardı, meddah vardı. Hem onları dinledim hem de herkesin gidip elini öptükleri bir efendinin ben de elini öptüm.

Ama şimdiki insanlar kendilerini herkesten üstün sanıyor. Kimseden tek kelâm dinlemiyor. Karşlarına Hızır Âleyhisselâm çıksa, gelsin o benim elimi öpsün, diyorlar. Atalarımız ne demiş: El elden üstündür, Arş'a varınca.

Ben şu Esat Paşalar'ın kapısından yıllardır neden ayrılmıyorum, bilir misin? Kadını erkeği sanki ellerinde bir terâzi varmış gibi ölçüp biçmeden

bir lâf etmiyorlar. Ama genç çocuklarına pek güvenemem. Hele o küçük beyin arkadaşı züppe oğlan yok mu? Kendinden gayri ne insana ne hayvana merhameti var. Varsa kendi, yoksa kendi.. Onun da bir terâzisi var ama topu hep kendi tarafına doğru ağır basıyor. Bu nankörler tatlı tatlı senin benim hakkımızı yerler, içerler, şeytan da onlara güler ve:

Hele tıka basa yiyin için, bunların hepsini kusup çıkaracağınız gün karşınıza geçip, bir zamanlar size kırım dökün korkmayın dediğim vakit hoşunuza gittiydi ama melekler de, "Şeytanı dinlemeyin, sonra pişman olacaksınız. Şeytanın tatlı yalanları hoşunuza gitti. Onun tarafını tuttunuz. Haydi bakalım. Şimdi sizi kurtarsın," diyecek.

Ben bir bahçıvan parçasıyım. Küçük beyin câhil arkadaşı da benim câhil kafamla alay etsin, zevklensin. İş geçit başına gelince bu câhilin mi doğru olduğunu, yoksa kendilerinin mi yalancı olduğunu görecekler.

Priştine'de ağacı silker, çürük meyvelerini düşürürdük. Şimdi insanlar büyüklerin sözünü tutup ağacı silkeletmiyorlar. Onun için de çürükler, sağlamları da çürütüyor.

Kahvehânedeki nur yüzlü efendinin elini öptükten sonra dizinin dibinde bana içirdiği acı ilaçları gık demeden içtim. İyi ki içmişim. Babamın da kendisine şerbet sunmuş bir efendisi vardı. Babam genç yaşında evliyâ idi sanki. Ne kimseyi kırar ne kimseden kırılırdı. Gâliba dünya bu efendilerin elini öpmedikçe kendine gelemeyecek.. Hadi onu arayalım..."

*

Bence Esat Paşalar'ın kapısında sadâkat ve itâatle çalışan Yûnus Ağa, kendisi için, ben câhil bir bahçıvan parçasıyım demesine rağmen efendisinden aşî alarak ayıklanmış ve etrâfına da aldığı aşîdan dağıtan bir ulu kişi idi.

*

Yûnus Ağa'nın züppe dediği gencin babası zengindi. Oğlunun da giymi kuşamı yerinde bulunuyordu. Yûnus Ağa gibi yarım pabuçlu, poturlu değildi. Şu halde görünüşü düzgün bu gencin eksigi ne idi ki onu aramak ne kendisinin ne de âilesinin hatırına geliyordu.

*

Yûnus Ağa, bir evin uşağı sayılırdı. Ama devleti ve milleti kendisine uşak yapmaya utanmayan, çalıp çırparken de suçlarını kuldan saklamaya dikkat eden, ama Allah'tan gizleyemediğini hiç düşünmeyen paralı, mev-

kili, anlı şanlı geçinenlerin işledikleri günâhları sıralamaktan âciz bir bah-
çıvancık, eli kalem tutanlardan değilse bile, bir sezgi, bir duyuş içini kap-
lamış bir irfânın aydınlığı ile muammâyı çözerek hayat dümenini, o derûnî
uyanıklık ile çizmiş bulunuyordu.

Ama kitapları devredenler, hatta o kitapları yazıp çizenler arasında bu
eksikliği duyanlar neden olmuyor?

Hem de duyarak rahatsız olup kendi eksiklerini neden arayıp bulmak
yoluna gitmiyorlardı?

Türk-Müslüman Kadınının Seçkin Bir Örneği

Hicran GÖZE

Önce kitaplarını okudum. Çeşit çeşit, bir dolu kitap. Allah aşkı ile dolu satırlarıyla gönülleri tutuşturan, her tehlikeli ve hâin hareketin akabinde asabiyetimizi ve vatan sevgimizi harekete geçiren, daha doğrusu bizleri daldığımız gafletten uyandıran kitaplardı onlar.

Keşmekeş içerisindeki bir toplumun hangi yola sapacağını şaşırmış gencini kendine getirmek için az mı çalışmış az mı mücadele etmişti?

Bu zarif ve ince kadının bütün bu akıl almaz mücadelesindeki tek yardımcısı, tek hareket gücü veren bir ilâcı vardı: Vücûdunun her zerresini kaplamış Allah aşkı... Bu aşk ve yoluna baş koyduğu Muhammedî ahlâk ona hiçbir engel tanımadı.

Bu aşkın ve bu ahlâkın tabîî bir neticesi olan vatan ve millet sevgisi de onun değişmez ideali idi. Senelerin seneler üzerine yığılıp rûhunu değil, bedenini yaşlandırdığı, yordduğu senelerde bile bu ideal uğruna yazmak-tan, o aşkın hep dinç tuttuğu rûhu ile mücadele etmekten yorulmadı.

Önce kitaplarını okudum diye başlamıştım. Sonra kendilerini tanıdım.

Rûhu Allah'ın büyük bir cömertlikle lutfettiği ne güzel bir şeklin içindeydi. Bizim görmediklerimizi görür gibi bakan o güzel gözleriyle başka bir âlemden gelmiş gibiydi.

Yazarla yüz yüze gelen okuyucuyu ekseri büyük bir hayal kırıklığı bekler. Pek çok büyük yazar kendisini yakından tanıyan okuyucusuna bu su-kut-ı hayâli sık sık yaşatmıştır.

Yazarların pek çoğunun o hayalleri altüst eden bedenleri toprak olduk-tan sonra meşhur olduklarını Ahmet Hâşim bir gerçeğin ifâdesi olarak yaz-mıştır.

Sâmiha Ayverdi'nin o latif ve çok güzel endâmı ise her hâliyle, her davranışı ile, yazdıkları ve söyledikleriyle büyük bir uyum içindeydi.

Kitaplarından dolayı duydukları hayranlıkla ona koşanlar hiç hayal kırıklığına düşmediler. Tam aksine hayranlıkları ve sevgileri daha artmış ola-rak, tekarak gelmek isteğiyle yanından ayrıldılar...

Bana bir gün, sanki büyük bir kusurmuş gibi "Hicran Hanım, biliyor musunuz bir çorba bile pişiremem" demişlerdi...

İyi ki yemek pişirmemişti. Yazdıkları ve ömrünü tüketen mücadelesiyle, rûhu aç kalmış insanlara dağıttığı mânevî gıdâ bir çırpıda tüketilen ve

nereye gittiği mâlûm olan madde planındaki bir gıda ile hiç mukâyese edilebilir mi?

O, yüce Tanrı'nın, yemek yapsın diye değil, yol göstereyin diye gönderdiği nâdir kullarındandı. O, Sâmiha Anneydi. Aç mîdelere değil, acıkmış ruhlarla gıdâsını Allah aşkının verdiği gayretle bol bol dağıttı.

Yazdıkları ve davranışları Muhammedî ahlâka dâvetti. O ahlâkın îcâbı olan pek çok şeye dâvetti. Vatan sevgisine, âileye saygıya, erkek ve kadın olmanın îcâbı olan bütün kaybettiğimiz değerlere dâvetti.

O dâveti kabul edenler nasipli kimselerdi. "Baş üstüne" deyip doğru yolda yürüdüler. Hiç sapmadan Allah aşkının rehberlik ettiği Muhammedî ahlâkın yolunda...

Ne kadar da güzel giyinirdi. Ve ne zarif ve şıktı. Ev içinde de, ev dışında da... İçindeki huzuru ve intizâmı, bulunduğu mekâna aksettiren nâdir insanlardan biriydi.

Kendilerini her görüşümde "İşte müslüman ve Türk kadını böyle bir şekil içerisinde olmalı" diye düşünürdüm.

Kadınlığı inkâr etmeyen, ama onu dişiliğin içerisinde ayağa düşürmeyen bir giyim şekliydi o...

Onun Allah aşkıyla ziynetlenmiş Muhammedî ahlâkına bu giyiniş ne kadar uygundu. Bizim bilhassa şu son günlerde çok hasret kaldığımız o elbiseyi Sâmiha Anne son nefesine kadar hiç üzerinden çıkarmadı. Çünkü o takvâ elbisesiydi. Süsü sâdece edep ve hayâ olan takvâ elbisesi...

“Hırsız Var, Hırsız Var, Hırsız Var!”

Ayşe GÖKTÜRK TUNCEROĞLU

-Sâmiha Ayverdi'nin 35 yıl önce gösterdiği bastreti hatırlayarak-

Albert Sorel'in bir sözü vardır. “Dünya gömlek değiştireceği zamanlarda, hâdiseler sakınılmaz bir kader hâlini alırlar.” Dünya, kurulduğundan beri birçok kereler gömlek değiştirmiştir, târih kitaplarında okuruz. Bizi coğrafyamız, siyâsetimiz açısından hâlâ çok yakından ilgilendiren son gömlek değişimi yüz sene önce oldu. Yirminci asrın ilk yıllarında... Haritalar altüst edildi. Osmanlı İmparatorluğu içerden ve dışardan elbirliğiyle yıkıldı.

Her gömlek değiştirmenin bir adı vardır. Yüz sene öncekine “Harb-i Umûmî” dediler. Dünya Savaşı...

Dünyânın gömlek değiştirmesi, insanın gömlek değiştirmesi gibi yarım dakika içinde ve kolayca olmaz. Nice çileler, acılar, sıkıntılarla berâber gerçekleşir. Nitekim, Osmanlı yıkıldı. Fakat bu yıkılışın sarsıntıları kolay dinmedi. Sanırım hâlâ dinmedi.

Ve sanırım dünya yine gömlek değiştirme dönemi yaşıyor. Haritalar yeniden çiziliyor, kanlar dökülüyor. Bu defakinin adı: Büyük Ortadoğu Projesi.

Maddeleri ayan beyan ortada olan bir proje değil bu. Adı duyuluyor, kendi sır örtüsü altında. Zaman zaman örtünün altından birkaç madde görünüyor, o kadar. Bu proje kapalı kapılar ardında ne vakitten beridir pişirilmekte bilemeyiz ama 11 Eylül'le berâber gün yüzüne çıktı. Afganistan'da çıkarılan yangın, ardından Irak'ta sürüp giden savaş bu projenin ilk merhalelerinden.

Bu proje sâdece askerî kuvvetlerle uygulamaya konmuyor. Çok daha sinsice, ustaca metotları vardır. Meselâ ben, “Son zamanlarda memleketimiz topraklarının yabancılar tarafından parsel parsel satın alınması da bu metotlar cinsinden değil midir?” diye kara kara düşünmekten kendimi alamıyorum. Basın-yayın organlarında, Meclis'te bu satış işinin vehâmetini dile getirenler olmakla birlikte, şimdilik bilen bildiğini okumaktadır.

Bu alımlar ülkemizin tâtıl beldelerinde olsa içime kurt düşmeyecekti; öyle ya, Almanya'nın puslu, yağmurlu havasından bunalan insanlar Ege'nin, Akdeniz'in güneşine imrenerek Türkiye'de mülk edinmek isteyebilirler. Ancak gayrimenkul alımlarında hiç de turistik olmayan, tâtıl beldesi olarak hiç akla gelmeyen yörelerimizin adı geçmektedir. Hatay ilimiz 116 bin küsur dönüm, Gaziantep 23 bin küsur dönüm arâzinin yabancılara satılmasıyla İstanbul'un ve Antalya'nın önündedir. (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü rakamları.)

Bu şüpheler içindeyken, merhum Sâmiha Ayverdi'nin *Misyonerlik Kar-*

şısında Türkiye isimli kitabında yakın tarihimizin bir safhasına ışık tuttuğu şu bölüm karşıma çıkınca şaşakaldım. Şaşakaldım, çünkü kitap 1969 yılında ilk baskısını yapmıştı. Yazar 35 sene öncesinden, bugün olup bitenleri görür gibi konuşmaktaydı:

“1908 Meşrûtiyeti’nden evvel İkinci Sultan Abdülhamid, Filistin Mutasarrıflığı’na çok ehemmiyet verir, gerek idâre âmirlerinin, gerek tapu müdür ve memurlarının nâmuslu ve menfaat karşılığı satın alınamayacak kimselerden seçilmesine bilhassa dikkat ederdi. Buna rağmen gene de Filistin topraklarına değerinin birkaç mislini veren yahûdilerin, gâfil yerlilerden mülk ve toprak satın almalarının önüne geçmek tamâmiyle mümkün olamazdı. Bu mevzûda, Mâbeyn ile Kudûs mutasarrıfları arasında geçen yazışmalar, sandıklar dolusu evrak hâlinde devlet arşivlerimiz arasında yer almaktadır. Buna, Girit ve Kıbrıs misallerini de eklersek yabancıları Türk toprakları üstünde tapu sâhibi etmenin yakın tarihteki acı hakikatleri, aynı âkibetin Anadolu topraklarını da beklediğini; hatta yabancılar lehine gelişmekte bulunan fâcianın Türkler aleyhine büyük mesâfeler katetmekte olduğunu gösterir. Filistin mâcerâsından bu yana altmış sene geçmiş bulunuyor. Fakat yabancılar da Türk toprakları üstündeki nüfuz bölgeleri kurmak ihtiras ve emeli bir türlü geçmiyor. Muhakkak ki turizm, her memleket için, planlı ve şuurlu bir politika ile geliştirilip servet menbâi hâline getirilmesi gereken bir gelir, bir varlık ve dirlik kaynağıdır. Fakat Efes ve emsâlinde olduğu gibi körü körüne ve ipuçları yabancıların elinde olarak tatbik edildiği takdirde, Güney ve Doğu Anadolu topraklarının kısa zamanda Katolik tasarrufuna geçeceğine şüphe etmemek lâzımdır. Hatta şimdiden dağları ve taşları satın almakta olan kilise, ne kadar mümkünse yüzümüze gülmekte ve işlerini yoluna koymak için işlerimizde yardımcı bir siyânet meleşti pozunda görünmektedir.”¹

Bu ne yaman bir basîrettir?! İşte aynı alış veriş işiyle yine karşı karşıyayız. 50’li yıllarda misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde, bazı dînî mekânlarla başlayan gayrimenkul alımları bugün din kisvesine ihtiyaç duyulmaksızın artarak devam etmektedir, hükümetimiz de bu alımları kolaylaştırıcı kânunlar çıkarmaktadır.

Topraklarımızı dönüm dönüm satın almakta olan yabancıların, vâkıa ellerinde tapuları vardır amma bu alış verişle el değiştiren arâzilerin, bir

¹ Misyonerlik Karşısında Türkiye, s. 23-24.

vakitler parsel parsel satılan Filistin topraklarının âkibetine dâçar olmasından endişe ederek, Sâmîha Ayverdi'nin bir yazısına başlık ettiği "*Hırsız Var, Hırsız Var, Hırsız Var,*" çılgılığını koparmamak için kendimi güç tutuyorum. Hele memleketimizde garimenkul vergilerinin gülünç denecek kadar düşük rakamlar olduğunu düşündüğümde "Vatan toprakları hem de beleşe satılıyor!" diye yâniyor, bir kere de daha "Hırsız var!" diye çırpınıyorum.

Sâmîha Ayverdi'nin otuz beş sene önceki satırları bugün yazılmış gibi. Zâten onun târihe dâir yorumlarında dâima günü aydınlatacak noktalar vardır. Çünkü, o, târihi yaşatmak, târihte yaşamak isteyen biri değildir, onun için, târih şuûru denen şey, körü körüne bir mâzî aşkı değildir; târihi "*geçmişin aynasında hâlin de, geleceğin de istikâmetini çizecek bir rehber*" olarak görür. Bu rehberle kulak vermek ve toprağı satarak elden çıkarmanın yakın târihimizde doğurduğu fecî sonuçları göz önüne alarak, iş isten geçmeden bu gidişâta bir çâre bulmak zorundayız. Yabancıların mülk edinmelerini yasaklamak artık mümkün olmayacaksa bile, (çünkü mâlûm, AB ile bütünleşme yolundayız!), hiç değilse gayrimenkul vergilerimizi gelişmiş ülke standartlarına yaklaştırarak ve hakkıyla toplayarak, topraklarımızı "beleş mal" konumundan çıkarmak zorundayız. Müttekâbiliyet var deniyor ya; yâni Türk vatandaşları da gidip o ülkelerden mülk alabilir. Doğru, ancak gerçek müttekâbiliyet vergi meselesini hallettiğimiz zaman hâsıl olur. Çünkü kendini bilen hiçbir ülkede "beleş mal" yoktur. Meselâ, Amerika'da gayrimenkul vergileri binde 30-50'den başlar, binde 100-140'a kadar çıkar; Türkiye'de binde 1, binde 2'dir, realite böyleyken müttekâbiliyetten bahsetmek gülünçtür.

Dönelim Albert Sorel'e: Dünya gömlek değiştirme dönemine girdi. Dünya zaman zaman gömlek değiştirmek zorundadır. Sâmîha Ayverdi "*Cemiyetler de tabiat gibi değişmeler, yenilenmeler, ölüp dirilmeler sâyesinde ayakta durabilir.*" derken bu gerçeğe parmak basar. Böyle dönemlerde târihin rehberliğine, târihi bize yorumlayanların fikirlerine daha fazla ihtiyâcımız olur. Dünyânın gömlek değiştirmesi bir kaderdir amma hâdiseler karşısında elimizden hiçbir şey gelmeyecek midir? Gerçekten değiştiremeyeceğimiz kadar mıdır bu olup bitenler? Ortadoğu'da dökülen bu kanlar, değişen sınırlar, tapuları el değiştiren bu topraklar?.. Mehmet Âkif:

*Kadermiş! Öyle mi? Hâşâ! Bu söz değil doğru
Belâni istedin, Allah da verdi, doğrusu bu!*

diye haykırmıyor mu? Zaman zaman gömlek değıştirmesi mukadder olan dünyada, mukadderin dâiresi içinde bizim ilim, irfan, akıl, iz'an sâhamıza bırakılmış olanları ayırt edip tedbîrimizi almak durumunda değil miyiz?

Cevabı düşünürken Sâmîha Ayverdi'nin řu cümlelerindeki uyarıya kulak verelim:

“...Türk gene batının boy hedefi, neresi zayıf ise oradan vurulmakta.” “Hâlâ Makedon dağlarından kopup gelen Hareket Ordusu'nun gafleti ve mesûliyet-sizliğı içindediniz. Ne olur, başınızı řu cehâlet ve körlük yastığından kurtarıp uyanın artık!”

Prof.Dr. Emin Bilgiç ve Ekmeleddin İhsanoğlu ile birlikte.

“Mesihpaşa İmamı”

Prof.Dr. Mehmet DEMİRCİ

Mesihpaşa İmamı, Sâmîha Ayverdi'nin yayım sırasına göre onun-
cu, roman türündeki sekizinci kitabıdır. İlk baskısı 1948'de,
üçüncü baskısı 2000 yılında Kubbealtı neşriyatı arasında çık-
mıştır.¹

Zaman dilimi olarak 1912-1913 Balkan Savaşı sonrasını, bir başka ifâ-
deyle Osmanlı Devleti'nin son yıllarını kapsamaktadır. Mekânlar ise, İstan-
bul'un Fâtih semtinde Hırka-i Şerif civârı, Mesihpaşa Câmii ve çevresidir.
Bu dar çerçeve içinden zaman zaman Şehzâdebaşı'na, Cerrahpaşa'ya ve
Karagümrük'e de uzatılır. Merkez mekân Mesihpaşa Câmii ve yakın çev-
resi olmakla berâber, devrin mahalle kültürünü yansıtmaları bakımından
kahvehâneler, dükkânlar ve evlerin içine dâir zengin tasvirler yer alır.

Romanda iç içe geçmiş birçok konuya yer verilir. Başlıcalarını şöyle sı-
ralamak mümkündür: Medrese tahsili görmüş bir câmi imamı, âilesi ve
fertleri; câmi çevresindeki mahalle sâkinleri, sarhoş bir tip ve imamın be-
lâlısı olan marangoz Tâhir, Balkan fâciası sonu Rumeli'den İstanbul'a olan
göçler, göçmenlerin ve o devir İstanbul'unun acıklı manzarası, mahallede-
ki ve kahvedeki olumlu olumsuz çeşitli insan tipleri, Tanzîmat sonrasında
bir kısım gençlerimizi etkisine alan materyalist-pozitivist düşüncenin yan-
sımları; nihâyet aşkın erdirici ve oldurucu rolü... Önce marangoz Tâhir'in
islâh-ı nefis etmesi ve asıl önemlisi, İmam Hâlis Efendi'nin bir aşk kıvılcı-
mıyla zihin ve gönül dünyasının, kimyâsının değişmesi ve olgunlaşma yo-
lunu tutması...

Başlıca kişiler

1. İmam Hâlis Efendi

Romanda baş kahraman İmam Hâlis Efendi, 40 yaşlarında, babası ölü-
verince medrese tahsilini devam ettirememiş, onun yerine geçerek devral-
dığı imamlık görevini yirmi yıldır sürdüren birisidir. Hâlis Efendi, "... asır-
ların ardından küçüle küçüle, bozula bozula yuvarlanıp gelen medrese bilgileri
ve tefekkürünün uçuk, silik, karmakarışık müsveddelerinden bir yaprak..." ola-
rak tasvir edilir (MI, 18). Aldığı medrese bilgisi dışında kalan ilimlerin top-
yekûn lüzumsuzluğuna inanır. Mânevî-derûnî anlayışlar hakkında aynı te-

¹ Mesihpaşa İmamı, Sâmîha Ayverdi Külliyyâtı-8, Kubbealtı neşriyatı, III. Baskı, İstanbul
2000. Metin içinde (MI) kısaltmasıyla verilen sayfa numaraları bu baskıya göredir.

nezzülsüzlüğü, aynı gururlu küçümseyişi gösterir.

Maddî ve köşeli bir anlayışa sâhip olduğundan ibâdetlerinin, kulluğunun, hayır ve hasenelerinin karşılığında bir ecir, bir gufran, bir sevap bekler. Dolayısıyla bilerek bilmeyerek, amellerine ücret isteyen bir anlayışa sâhiptir.

Dış ahlâk çerçevesi bakımından ele alınınca aslında iyi bir insandır. Dürüst ve nâmuşludur. Çocuklarının nafakasını düşünen ve onu helâl yoldan kazanmaya özen gösteren bir babadır.

Bunun yanında iyilik sever bir mizâca sâhip değildir. Etiye sütlüye karışmaz; kendisine Mizmız İmam, Gelin İmam gibi lakaplar yakıştırılır. Mesleği dışına çıkınca son derece beceriksiz, pısrık ve çekingendir. Bu arada öfkeli ve asabi bir yanı da vardır; ona Keskin İmam da derler.

Marazî derecede titiz ve temizdir. Bir ihtiyâcı için kendisine gelen fakir kadının kucağındaki çocuğun bakımsız ve kirli görüntüsünden dolayı midesi bulanacak kadar tiksirir.

Hayvanları sevmez, câmiyi kirleten güvercinlerin düşmanıdır. Kediden hiç hoşlanmaz, evinde kedi bulundurmaz. Başlangıçta kendisinden nefret ettiği marangoz Tâhir'in hastahlıklı kedisi ayağına dolaşınca, bir tekme vurarak zavallı hayvanı top gibi fırlatır.

Hâlis Efendi'nin evinde huzûru yoktur, asabiyeti bilinir ve kollanır. Kendi odasında tek başına oturur, okur. Sükûtle başlayıp, sükûtle sona eren bir sofra başı hayatları vardır. Kandillerde ve bayramlarda öpülen el, konuşulan birkaç cümle dışında çocuklarıyla fazla konuşmaz. Bu yüzden babadan evlâda evlâtтан babaya açılacak kapıyı itip, onlara birbirlerini tanımak fırsatı vermemiştir. Ama son zamanlarda çocuklarının, elinden kaymakta olduğunu hissetmeye başlar.

İnançsız oğlu Abdullah zaman zaman arkadaşlarıyla evinde gürültülü toplantılar yapar. Onlara yakalanmamak için büyük dikkat gösterirse de, bir gün emr-i vâki ile kendisini bu gençler kalabalığının ortasında buluverir. Ona bâzı Kur'an âyetlerinin açıklamasını sorarlar, kuvvetli Arapçasıyla tercüme etmekte zorlanmaz, fakat iç anlamlarına gelince bocalar, tatmin-kâr cevap veremez. Hele: "Hükümdarlar bir şehre dâhil olduklarında ol şehri harap ve azizlerini zelil ve esir ederler." (Nemle, 27/34) âyetinin iç anlamına gelince büsbütün susup kalır. Gençlerden biri, Hâlis Efendi'ye ecel terleri döktüren bu âyetin yorumu hakkında şunları söyler: "Aşk kalbe girdi

mi orada yerleşmiş olan riya, kötü ahlâk, fesat ve isyan gibi menzili ifsad eden her şeyi harap ve şeytan misillü her ne var ise zelil ve esir eder." (MI, 66). İmam Efendi bu sözler karşısında mahcup ve perişan olur.²

*

Hâlis Efendi, medrese öğreniminin hayattan ne kadar kopuk olduğunu anlamaya başlamıştır. Yavaş yavaş imanı sarsılmaya yüz tutar. Kur'an'ı güzel okur, fakat iç anlamını bilmediğini farkeder. Kendi kendini sorgular, şu kanâate varır: "Câhildi. Üstelik belki iyi bir adam da değildi. Hırsızlık etmemek, adam aldatmamak gibi meziyetlerine rağmen, belki iyi bir insan da sayılmazdı (...) Zîra nöbetle sahneye çıkan gururlar, hasetler, cimrilikler, güzel sesiyle okuduğu o kitapta (Kur'an'da) zemmedilen zaafıydı." (MI, 82)

İmam Efendi bir yığın olay sonunda evlâtlarını kaybettiğini anlar. Artık bocalamaya başlamıştır. Onu müşkilden müşkile sokan önemli bir sebep de kitapla hayatı bir türlü bağdaştıramamış olmasıdır.

O bütün tahsili boyunca vahdet fikriyle alay etmiştir. Çünkü medrese vücut birliğine (vahdet-i vücûda) inanmaz. Meselâ "Nasıl olur da Allah sefil bir mahlaktan, hâşâ şu zındık Âdil Bey'in dediği gibi yilandan, hasta attan tecelli eder. Bu inanç dinsizliğin ta kendisidir; bid'attir, en büyük günahıdır." (MI, 146)

*

Devran döner, Hâlis Efendi'nin iç dünyası değişmeye başlar. Romana göre bu değişikliğin esas sebebi, onun gencecik bir göçmen kızına olan aşkıdır. İkinci derecede sebepler olarak bir kısmı zikredilen ve İmam Efendi'yi zaman zaman kendi kendini sorgulamaya zorlayan hâdiselerdir.

Asıl sebebi oluşturan hâdiseler, Balkan Harbi sonrası Rumeli'den akın akın gelen göç dalgaları sonucu, çaresiz durumdaki göçmenlerin bir kısmının Mesihpaşa Câmii avlusuna yerleştirilmesinden sonra gelişmeye başlar. İmam başlangıçta bu işten hiç de memnun olmaz. Zîra göçmenlerin durumu çok perişan ve sefildir. Hâlis Efendi'nin çoğu hasta, yoksul ve kirli paslı olan bu insanlardan hoşlanması mümkün değildir.³

² Söz konusu âyetin İsmâil Hakkı Bursevî tarafından yapılan benzer bir tefstri için bk. Mehmet Demirci, *Yânus Emre'de İlâhî Aşk ve İnsan Sevgisi*, s. 85. Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1997.

³ Göçlerin mâhiyeti ve mikdârı hakkında bk. Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, XII, s. 378 vd. (Rumeli ve Göç), İstanbul, 1979.

İmam Efendi bir gün sabah namazını bitirmek üzereyken, avludan acı, hüzün ve hasret kokan bir türkü işitir. Önce çok kızar. İkaz için dışarı çıkınca türküyü söyleyenin gencecik bir kız olduğunu görür. Onun sâfiyeti ve mâsûmiyeti Hâlis Efendi'nin duygularını altüst eder, âdetâ büyülenir. Tamâmen onun etkisine girer. Hediye isimli bu genç kız, yaşlı ve hasta bir köy öğretmenin kızıdır. İmam sonunda câmiye daha çok bağlanır. Eskiden nefret ettiği göçmen âilelerinin hizmetine kendisini adar. Hediye'nin hasta babasına sonuna kadar içten bir duyguyla hizmet ve yardımda bulunur. Rikkat ve hassâsiyeti iyice artar, eskiden hoşlanmadığı hayvanlara bile şefkat gösterir olur.

Bu büyük değişiklik bir masalla, bir "kuzu-kız" benzetmesiyle anlatılır: İsteddiği zaman kuzu, istediği zaman ayın on dördü gibi bir dilber olarak gezen bir peri kızı, derisinden soyunup nazlı nazlı salınarak dolaştığı günlerden bir gün, kendisini uzun zaman tâkip edip sırrını öğrenmiş olan bir delikanlı tarafından, içinden çıktığı postu ateşe atılıp yakılınca; bir daha kuzu olamamış ve böylece kendisini hayvanlıktan kurtaran gence bağlanıp kalmış. Muhakkak ki, kendisi de böyle bir kazâ ile ikinci hüviyetini kaybetmiş ve bambaşka bir adam olmuştu.

Yazar sorar: Varlığını çalıp ateşe veren onu olgunlaştıran el kimin eliydi? Kitaplarının, hocalarının öğretemediği bir hakikati ona tâlim eden kimdi? Ve yine kendisi cevap verir: Onu değiştiren sevgiydi; seviyordu. Hayatta en sözü geçkin âmil aşktır. Son günlerde bir insanlık destanı yazıyorsa, bunu Hediye'nin dilsiz aşkından dolayı yapıyordu. Sevdâsı onun birçok kötü huylarını haberi olmadan düzeltti. Affetmeyi öğrendi, rahat nefes alır oldu. Karısına ve kızına olan tavrı ve ilgisi değişti, onların farkına vardı.

Şimdi şimdi anlıyordu ki o iç mânâlarını anlamadan okuduğu Kur'an'da, Mûsâ'ya, karşıdan gördüğü ateşin yanına vardığı zamanki "*Nalınlarını çıkar, çünkü vâdi-i mukaddesin!*" (Tâhâ, 20/12) nidâsını bir ihtar, bir edebe davet değil; "*Sen ki vâdi-i mukaddesin iki dünyâyı da gönülünden çıkar, benden başka Allah yoktur, sâde bana tap!*" demekti. (Ml, 214)

Çile henüz bitmemiştir. Göçmen âilelerinin birer ikişer evlere alınması sırasında, Hâlis Efendi'nin karısının isteğiyle, Hediye ve annesine kendi kapılarını açarlar... Bir süre sonra can düşmanı denebilecek oğlu Abdullah da Hediye'ye ilgi duymaya başlar. Bu vaziyet İmamı zor duruma düşürür, hafakanlara sürükler. Bir gece ağır bir kâbus görür, rüyâsında Abdullah'la

boğuşur, oğlu karşısında yenilir. Kırkını aşmış bir âşıkla genç rakibinin karşı karşıya gelmesini ilâhî adâlete sığdıramaz, isyan eder, Allah'a karşı gelir. Kendi kendine sorar: Kitaplarım ne işe yaradı; kıldığım namazlar, tuttuğum oruçlar ne fayda verdi? Düşünür.

Kâbustan uyanınca kendinden utanır: Ben neymişim, içimde patlamak için fırsat kollayan ne hırslar, ne isyanlar, ne küfürler varmış, Allah'ım beni affet! diye niyaz eder.

Kâbus gecesindeki perîşan hâli, farkında olmaksızın bağırıp çağırmalarını ev halkını etkiler. İnkârcı oğlu Abdullah içeri girer. "Baba ben artık Allah'a inanıyorum, der. Ama senin görmediğin Allah'a değil, aklın da ilmin de gönlün de kapısına varabildiği Allah'a inanıyorum. Ve bu kapıdan uzanan el bana her şeyden evvel ferâgat lezzetini tattırdığı için sevdiğim kızı sana bırakıyor, sana bağışlıyorum!" der. Böylece olay mutlu sonla biter.

2. Marangoz Tahir

Tâhir romanda ikinci önemli tiptir. Câmî civârında dükkânı vardır. Bu dükkânın içi bir hayvan hastahânesinden farksızdır. Mahallenin ne kadar sakat ve bakıma muhtaç hayvanı varsa hep o adamın dükkânında tedâvi edilir, beslenir ve sarhoş marangoz; çocukları etrafını sarmış bir baba gibi, her biriyle ayrı ayrı ilgilenir, onların pis kokuları ortasında hem çalışır, hem keyfeder. (Mİ, 25)

Tâhir, mahallede tahsili olan tek insandır. Alkol düşkünlüğünden dolayı hiçbir işte dikiş tutturamamış, sonunda el becerisine uygun olarak marangoz olmuştur. Rindmeşreptir, imamla hep dalaşır. Hâlis Efendi ona görünmemek için çok defa yolunu değiştirir. Bir gün elinde rakı şişesi, imamın önünü kesip: Allah'ı seversen bir yudum al! diye sırnaşır, o da öfkeyle şişeyi kırar.

Tahir uzun müddet ortalıkta görünmez, nihâyet bir gün çıkıp gelir. Tamâmen değişmiştir. Hâlis Efendi'ye hürmetkâr davranır, imam hayretler içinde kalır. O kendini anlatır: "Dünyâyı kara câhil gözüyle seyreden Tâhir öldü. Şu dizinin dibinde oturan, o ölünün cenâzesini gömüp fâtıhasını okuduğu için şimdi elini öpüyor. Meğer dünyâda her şey güzelmış, sen de İman Efendi!.. Şunu farkettim: 'Dünyâ bir ayna, biz güzelsek o da güzel, biz çirkinsek o da çirkin. Ayrıca, içmeden sarhoş olmayı öğreneli beri masa başına hiç oturmadım.'

Tâhir'de mücizevî bir değişiklik olmuştur. Yeni Tâhir'in îmânı, taplığını

gören bir adamın hâlini yansıtır. O evvelce yalnız sevdiklerinin dostu idi: Kediler, köpekler, tavuklarla dosttu. Şimdi ise dostluk halkasını olabildiğince genişletmiş, Hâlis Efendi'yi bile içine almıştır. İmam bir gün dükkân-da çirkinliğin kemâli denebilecek özellikte bir kadın görür. Bu Tâhir'in karısıdır. Görünüşte bu kadar biçimsiz, abartılı giyim ve makyajı olan bir kadına karşı Tâhir'in içten sevgi ve saygısı karşısında hayretler içinde kalır.

Tâhir nasıl değiştiğini asla söylemez. Sarhoş Tâhir'i aşık Tâhir yapan kuvvet ne idi? İmam'a göre bu da bir aşk olabilirdi, ama onun çeşnisini anlayamamıştır. Romanda Tâhir'in dostu olarak genç bir doktordan söz edilirse de bu konuda ayrıntıya girilmez.

Olgun bir insan hâline gelen Tâhir artık hikmet saçmaktadır: *"Her kulun bir türlü oynadığı bu dünyâda başkalarının günahı neme lâzım, benimki bana yeter."*

"Bu yaradılış âleminin yapısında ve işleyişinde adaletsizlik gören göz; cevzin kabuğunu ısıran çocuk gibi kat kat örtülerin altındaki mânâdan haberi olmayan gâfil kimsedir."

3. Öteki Kişiler

Romanın öteki kahramanlarından, İmam Efendi'nin karısı Gülsüm Hanım, güzelliği olmayan, ferâgatli, 20 senedir karşılıksız seven bir kadındır. Hâlis Efendi onu sevmemektedir.

Gülsüm Hanım riyâsız, düzensiz, anlayan, affeden bir tiptir. Kocasına olan sınırsız sevgisi onun için tek fermanıdır. O; kitapsız, hocasız kazanılan kadınlık ilminin o akıl ermez, güçlü ve sırlı yollarından geçerek olgunlaşmıştır. Böylece kocasının sevdiği Hediye'yi evlerine kendi gönlüyle almıştır. Kocasına hitapla şöyle der:

- Biliyor musun efendi, ben kendimi bildim bileli Allah'ımdan hiçbir şey istemedim. Yalnız bir kere dedim ki: *Yâ Rabbî, artık onun karşısına sevdiği bir kadın getir!..*

Hâlis Efendi'nin Hediye'ye olan sevdâsıyla yaşadığı kâbuslu saatleri hatırlatarak dedi ki:

- *Geceleri bir çocuk gibi ağlayıp sayıkladığın zamanlar, ben de seninle beraber ağlıyordum...*

Son günlerde artık hastadır, iki aylık ömrü kalmıştır.

*

Hâlis Efendi'nin üç çocuğundan ilki tıp öğrenimi yapan Abdullah, pervâsız ve inkârcı bir tiptir. *"Ben şarkta doğmuş bir garplıyım, sizin inandıklarınıza inanmıyorum. Allah yok, sâdece madde var. Bana niçin Abdullah adını koydun, benim yaratıcım tabiattır..."* diyen birisidir. Hediye'ye önceleri, babamı aradan çıkar, genç bir kız ihtiyar adamı sevemez... derse de; sonunda kendi rızâsıyla ferâgat edecektir.

İkinci oğul Zâhid Hukuk Fakültesi'ne kayıtlı ise de, ne iş yaptığı bilinmez. Babasına karşı görünüşte nâziktir. Bâzı geceler eve gelmez, arkadaşlarıyla ders çalıştığını söyler. Sinsi ve hâindir, mektebe gidiyorum, deyip, durmadan babasından para sızdırır. Menfaatine tapan bir alçaktır. Halası Safiye Hanım'ın mallarını ipotek edip, fâizle para alarak haczedilmesine ve sonunda ihtiyar kadının cinnet getirmesine yol açar.

Üçüncü evlât Zâhîde total bir kızdır; fakat son derece azimli ve kararlıdır. Babasından gizli olarak, komşuları Kemeçeci Rıza Bey'den mûsîkî dersleri alır ve bu işte ilerler.

Hâlis Efendi'nin aşırı baskısı bu üç evlâdı da az çok sinsi yapmıştır.

4. Olumlu ve Olumsuz Tipler

Romanımızda o günün toplum yapısına dâir otantik tesbitler vardır. Her zaman olduğu gibi, olumlu ve olumsuz görüntüler ve tipler yan yana yer alır. Fakat devir bir çöküş dönemine âit kesit olduğundan olumsuzluklar daha çoktur. Yazarımızın ifâdesiyle, imamın babası Râkım Efendi ile kendisini yâni Hâlis Efendi'yi dallarında olgunlaştıran cemiyet ağacı, artık güz mevsimini yaşamaktaydı ve can çekişiyordu. Yeni yetişmekte olan gençlik saygısız ve terbiyesizdi. Çünkü ellerinde sağlıklı bir ayna yoktu.

Kahve, mahallenin tek toplantı yeridir, oraya her yaştan insan uğrar. Kahveci Şâkir Ağa herkesle dosttur. Yetişmekte olan oğlu ise yaşlılara îtibar etmemeye başlar. Kahvede eskiden de kötü örnekler vardır fakat kötülük, çoğunluğun baskısıyla ezilirdi. Ayrıca o zaman âile yapısı daha sağlamdı. Vakit vakit seviyeli konuşmalar olursa da, dedikodu denen büyüğü şerbetten hemen herkes içerdi.

O günün İstanbul'unda sınıflar vardı fakat çatışma yoktu. Yardımlaşma ve şefkat hâlâ yaşıyordu.

Romanda sosyal olayların canlı tasvirleri vardır. Mektebe başlama, sünnet düğünü, eğlenceler, orta oyunu (MI, 101-103) anlatılır. Baş çengi Fın-

dık Kurdu'nun tasviri ve oyunlarına, düğün eğlencelerine yer verilir. (MI, 99-100). Şehzâdebaşı'ndaki bir tiyatronun tasviri, kostüm odası şaşırtıcı bir ayrıntı ile dile getirilir (MI, 133-134). Tiyatro sanatkarlarının ruh hal-leri anlatılır (MI, 137). Kumar tutkusu üzerinde durulur (MI, 142).

Eserimizde olumsuz insan tipleri daha çok yer işgal eder. Ekonomik durum bozuk olduğundan, imam ve müezzinin aldığı maaşla geçinmeleri imkânsızdır. Bu yüzden ek işler yaparlar. Müezzin Sâlim esas işinde çok ihmalcidir, götürücü bir tiptir. Daleverah işler yaparak sonunda zengin olur. Turşucu Feyzullah yüzde yüz fâizle borç veren insafsız bir tefecidir. Zâlim saka yorgun eşiğini dövdüğü için Tâhir'in gazabını çeker. Yamalı Recep (Canavar Recep) zaafardan istifade eder, çalar çırpır. Cimri ve ik-bal düşkünü iki tipin ilgi çekici tasviri yapılır (MI, 106 ve 110).

Olumlu tip örneği olarak Bekçi Hüseyin Efendi dikkati çeker. Saf gönüllü temiz ve sağduyulu bu insanın hikâyesi verilir: "Babasının babası, belki onun da babası, hep bu ocağın adamı idiler. Her biri, şu mahalleye sapasağlam birer delikanlı olarak gelmiş, uzun seneler bin türlü zahmet ve yorgunlukla bo-ğuşarak sabahlamışlar; gündüzleri ise birkaç saatlik uykudan sonra yine ma-hallenin işine dört elle sarılmışlar, hamallık etmiş, sakalık etmiş, tabut teneşir taşımış (...) güvey alaylarında meşale tutmuş (...) bir hayat ziyâfetinde, birkaç lokmalık zevki katık yaparak geçip gitmişlerdir." (MI, 92-93).

Hâlis Efendi'nin kayınpâidesi yaşlı bir Rumeli göçmeni olup, görgüsü ve irfânıyla öne çıkar; torunlarına ve gençlere eski kültürü ve folklörü tanıtır.

Fikrî Meseleler

1. Doğu mu Batı mı? Nasıl Bir Yenileşme

Sâmiha Ayverdi'nin romanları tezli eserlerdir. Yazarımız fikrî, târihî ve sosyal konulardaki düşüncelerini açık bir biçimde ortaya koyar. Batılılaşma, modernleşme, yenileşme hakkında doğru bildiklerini yeri geldikçe bı-kıp usanmadan tekrarlar. *Mesihpaşa İmamı*'nda da benzer husûsu görürüz.

Türkiye'nin 18. yüzyıldan başlamak üzere batılılaşma ve modernleşme çabaları bilinmektedir. Tanzimat bu hareketin en önemli dönemeç nokta-larından biridir. Avrupa karşısında önce cephelerde yenilmeye başladık. Gittikçe eski gücümüzden kaybetmekteydik. Aradaki farkı kapatabilmek ve batı dünyâsıyla boy ölçüşebilmek için bilimde, sanâyide, teknolojiye baş döndürücü bir hızla ilerleyen batı kervanına katılmaktan başka çâre

kalmadığı sonucuna varılmıştı. Fakat bunun ölçüsü ne olacaktı?

Çok kaba çizgilerle ifade edersek iki farklı zihniyet ortaya çıktı. Birincisi batıyı, ilmi, teknolojisi, zihniyeti ve kültürüyle olduğu gibi almak gerektiğini düşünenler. İkincisi, yalnız ilim ve teknoloji almalı ama kendi kültür değerlerimizi dikkatle korumalıyız diyenler. Daha başka ayrıntılar da ihtivâ eden bu farklı bakış açıları, günümüze kadar tesirlerini devam ettiren fikir tartışmaları ve kavgalarına yol açmıştır.

Romanımızda bu fikirlerin tartışma zemini olarak Abdullah ve onun arkadaş çevresi seçilmiştir. Kayıtsız şartsız batıcı ve maddeci zihniyet şu ifadelerle ortaya konur:

Bizim için ya doğu ya batı. Yarı tarafımız doğuda yarı tarafımız batıda kalarak bu iş yürümez. Artık çürümüş, kokmuş şarklılıktan sıyrılmalıyız. Kayıtsız şartsız batıya adapte olmalıyız. Tasfiye ve ıslah demek yıkmak demektir. Her şeyden evvel dini yıkmalı. Her ileri adım atmak isteyişimizde önümüze gerilen bu heyûlâyı devirmeli. İlim her şeyi halletmiştir ve her ihtiyâca cevap verir durumdadır.

Karşı görüş ise daha çok üstünde durularak şöyle dile getirilir: Tanzimatla başlayan inkılâp deresi durmadan akıyor, ama onun bazı kolları bataklık oluşturuyor. Terkettiğimiz kültürün faydalı yönlerini de bırakıyoruz. Asıl inkılâp bir medeniyeti yıkmak değil, onu devre göre yenilemek şeklinde olmalıdır. Meselâ kör taassup yıkılmalıdır. Ama bir milletin dini, dili, millî duygusu kalmalıdır. Yeni türemeye başlayan dinsizlik softaları, en az din softalığı kadar zararlıdır. İnsanlar dinsiz olamaz, şimdi de dinsizlik dini yayılıyor. Bir îman ihtiyâcı her zaman ve herkes için vardır.

Bu arada yanlış din anlayışı eleştirilir: Bugünkü din uygulaması fonksiyonunu yitirmiştir. Dindar geçinip fâizcilik yapan, yalan ve dedikoduyla ömür geçiren insanlarımız yüz karasıdır. Maddî olmasa bile mânevî menfaat gözetken dindarlık da vardır. Meselâ fakîre sadaka verirken karşılığında kazâdan korunma ümidi taşımak, cennet ümidi veya cehennem korkusuyla ibâdet etmek doğru değildir. Hepsinden önemlisi, dini taassup ve menfaat bağlarından çözmek, eski safvet ve yumuşaklığına döndürmek gerekir. Din, ahlâk ve fazîlettir; bunu görmeksizin makine gibi ibâdet etmek ve hâşâ Allah'ı aldatmaya kalkışmak değildir.

2. Tanzîmat

Tanzîmat hareketi târihimizde en önemli dönüm noktalarından biridir. Etkilerini bugün de devam ettirmekte olan bu hâdisenin lüzûmu, faydası, zararı konusunda çok çeşitli görüşler vardır. Bunların hepsinin toplu bir değerlendirmesini yapmak hem benim haddimi aşar, hem de bu yazının hacmini zorlar. Burada konuyla ilgili birkaç görüşe yer verdikten sonra, romanımızda yer aldığı için, Sâmîha Ayverdi'nin Tanzîmat'la ilgili düşüncelerini özetlemek istiyorum.

Tanzîmat'ın zorunlu bir hareket olduğu fikri yaygındır. Bizim batılılaşma zarûretini hissedişimiz Tanzîmat'tan önce başlamıştır. Tanzîmat bu kaçınılmaz gidişin belli bir halkasıdır.⁴ 1839'a gelindiğinde Osmanlı'nın batı karşısındaki vaziyeti çoktandır devam eden açık bir mağlûbiyetin iyice su yüzüne çıkmasından ibârettir. Tanzîmat, batı karşısında düştüğümüz, asırları bulan ve o güne kadar bir türlü itiraf edemediğimiz "yenik"liğin "resmen" ilân olunması, bir anlamda tescil edilmesidir.⁵

Tanzîmat'ı tasvip edenler ve tenkit edenler vardır. Onu kayıtsız şartsız savunanların fikrini şu tesbitte bulabiliriz: *"Tanzîmat Osmanlı-Türk devlet ve toplum yapısını temelden değiştirecek bir hareketi başlatmıştır. Tanzîmat din kurallarının yerine akli ikâme etme çabasıdır (...) Tanzîmat devlet ve toplum hayatına dinamizm kazandırmanın tohumlarını ekmıştır."*⁶

Erol Güngör tenkitçileri ikiye ayırır:⁷ 1- Muhâfazakârlar. Bunlara göre Tanzîmat Osmanlı İmparatorluğu'nu kendisine yabancı olan bir kültür ve medeniyetin emrine vermektir. Böylece Türk millî kültürü bozulmuştur. 2- Cumhûriyet inkılâpçılarına göre ise Tanzîmat eksik ve tereddütlü, uygulamada aksaklıkları olan, başarısız bir Avrupalılaşmayı temsil eder.⁸

Üçüncü bir zümre de vardır ki, Tanzîmat'ı hatâlarıyla ve sevaplarıyla ele alıp, tenkit ve tasvip arasında bir denge kurmaya çalışırlar veya kendi dünya görüşlerine göre, birisine daha çok vurgu yaparlar.

19. yüzyıl Osmanlı târihi üzerinde çalışmış olan İlber Ortaylı'ya göre:

⁴ Erol Güngör, *Dünden Bugüne Târih-Kültür-Milliyetçilik*, s. 23, Ankara 1984.

⁵ *Türkiye Günüğü*, Sayı: 8, s.1 (150 Yılında Tanzîmatı Yeniden Düşünmek), Kasım 1989.

⁶ Metin Heper, *Türkiye Günüğü*, Sayı: 8, s.79. (Aydınlar 1989'da Tanzîmat'ı nasıl değerlendiriyorlar? anketine cevap içinde).

⁷ E. Güngör, *Dünden Bugüne...*, s. 19.

⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. V, s. 194, TTK yayını, Ankara, 1988.

"Tanzîmat târihi ne dramatik, ne grotesk (gülünç MD) ne de mutantan bir târihtir, kelimenin tam anlamıyla bir trajedidir (...) Bu toplumun kurumlarıyla, gelenekleriyle, devlet adamlarıyla kaçınılmaz bir yazgıya doğru ilerlediği, kararlılığın ve gafletin yanında fazilet ve aydınlığın ortaya çıktığı, çöküşle ilerleyişin boğuştugu, Osmanlı târihinin en uzun asrıdır." ⁹

Bu hareketin olumlu hânesine yazılacak yanları: Tanzîmat adamı, târihe bakışında ve bilgi edinmede belirli bir senkronizasyonu kavradığı gibi, yaşadığı dünyâyı bir ölçüde kendi dilinin ve dininin boyutları dışında da anlamak ve öğrenmek aşamasına ulaşmıştır.

Ortaylı'nın görüşleri şöyle devam eder:

"Tanzîmat; taklitçi, şekilci, sık tipler üretmişse de, aslında Tanzîmat bürokrasisinin yabancı dil bilen, dış dünyâyı tanıyan yetenekli üyeleri vardı. Gerçekte Tanzîmat tipi, bizim toplumumuzda kendi kendini yetiştiren, eleştiren ve yeni ufuklar aramaya başlayan insanın ilk örneğidir. Tanzîmat devlet adamı, İmparatorluğun gelenekleriyle dış devlet adamlarının yorumlar ve kendi görüşlerini tartarak hareket etmekteydi." ¹⁰

Osmanlı batılılaşması batıyı hayranlıkla değil, zorunluk sebebiyle tercih etmiştir. Tanzîmat'ın en muhafazakâr görünen kişiliği Cevdet Paşa, İmparatorluğun idâri yapısının batılılaşmasında en önemli rolü oynayanlardır.

Çağdaş târihçiliğimizin bolca başvurduğu dış zorlama için ileri sürülen kanıtlar, daha çok megaloman diplomatların hâtıralarıdır.

Tanzîmat'ın elbette hataları vardır. Başta hesâba katılmayan hatta istenmeyen sonuçları da doğmuştur. Bir toplumda değişme başladığında bu değişim, öngörülen alanlar kadar, öngörülmeleyen alanlara da sıçrar. Nitekim âile yapımız değişmiştir. Modernleşme olgusu Osmanlı dünyasında hâkim dinin tartışılmasını, ona atfedilen kurum ve kuralların sarsılmasını, değişikliğe uğramasını birlikte getirdi. Tanzîmat reformları ilmiye sınıfının gücü ve dünya görüşü aleyhine gelişti, laik bürokrasi ve laik dünya görüşü öne geçmiş oldu.

Nihâyet Tanzîmat, mâliye idâresinde merkeziyetçiliği yeterince yerleştiremedi, iltizâmı kaldırmak istedi fakat başarılı olamadı. ¹¹

*

⁹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 25, 3. baskı, Hil Yay., Ankara 1995.

¹⁰ Ortaylı, *age*, s. 231, 218, 214.

¹¹ Ortaylı, *age*, s. 116 ve muhtelif sayılar.

Tanzîmat ve ıslâhat hareketleri sâdece, birkaç asırdır sürüp gelen yenilgi ve gerilemenin ve bunları düzeltme çabalarının tabii bir sonucu muydu; bir başka ifâdeyle iç dinamikleri sâdece kendimizden kaynaklanan bir hâdise miydi, yoksa muharrik güç dış etkenler miydi? Fikir adamlarımızın bu konuda da farklı düşündükleri görülür. Yabancı etkisine ağırlık verenlere göre: Tanzîmat, Türkiye'yi modernleştirme iddiasıyla batılı devletler tarafından empoze edilen bir anlayışmadır. Asıl hedef Türk devletinin kendi vatandaşları ve kendi ülkesi üzerindeki hükümlerini sınırlamak ve azınlıklara imtiyaz vermektir. Zâten siyâsî gücü çok zayıflamış olan devletler dışarıdan yapılacak etki ve telkinlere açık olur.¹² Başta Tanzîmat olmak üzere hemen hemen bütün Osmanlı ıslâhat hareketleri, kendi üretmediğimiz bir târîh iktisap etmeye yönelik, umutsuz çabalar olarak özetlenebilir.¹³ Tanzîmatçılar gerçekten batılı büyük devletlerin, hatta onların sefirlerinin oyuncağı olmuşlar, onlar ne isterlerse yapmışlardır. Ama acaba başka çâreleri var mıydı? Erol Güngör bu konuda onları mâzur görmek gerektirdiğini düşünür.¹⁴

Tanzîmatçıların batıdan telkin ve reçete istemeleri, onların vatan ve milleti sevmediklerini göstermez. Bunun sebebi batı medeniyetinin ilimde, teknikte, siyâsî ve idârî organizasyon usullerindeki üstünlüğü ve yaptığı dayanılmaz baskıdır.

*

150 yıl sonrasında bakılınca Tanzîmat ileri gelenleri için şu şekilde değerlendirilmeler yapılır: Mustafa Reşit Paşa iyi bir devlet adamı, iyi bir icracı, fakat yetersiz bir mütefekkindir. İcrââtındaki en zayıf tarafı eğitimi ihmal etmesidir.¹⁵ Tanzîmat büyüklerinin iyi niyetlerinden şüphe edilmemesi gerektiğini, eksikliklerine rağmen onların memleketi yenilgiden kurtarmak için çalıştıklarını düşünenler çoğunluktadır: "*Her halde Tanzîmatçılar bütün kusurlarına rağmen son derece muhafazakâr ve yerli*" sayılırlar. "*Tanzîmatçıları batılıların tesirinde kalmış olmakla, hatta bazı meselelerde onlar ne söylerse yapmış olmaları yönünden "uşaklık"la itham ettiğimiz takdirde, Tanzîmat'tan bu yana aynı sifa-tı veremeyeceğimiz bir siyâsî ekip bulmak çok zor olur.*"¹⁶

¹² Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, s. 91 vd., İstanbul, 1986.

¹³ M. Ali Kılıçbay, *Nizâm-ı Âlemden Tanzîmâta Türkiye Günlüğü*, s. 8.

¹⁴ E. Güngör, *Dünden Bugüne...* s. 23.

¹⁵ Ercüment Kuran, *Çağdaşlaşma Tarihinde Tanzîmatın Yeri*, Türkiye Günlüğü, s.8, s.66

¹⁶ E. Güngör, *Dünden Bugüne...* s. 22, 23.

Tanzîmatçılar için o günün şartlarında belki yapacak başka bir şey yoktu. Ama bir yerlerde hatâ olmalı ki, "benzer durumda olan Japonya, çağdaşlaşmada bizden daha başarılı oldu. Çünkü yapacağını iyi düşündü sonra da iyi yaptı." Bu hatâların ip uçlarını şu satırlarda bulabilir miyiz? "Tanzîmatçı fikir akılcılıktır. Şinâstî akılcı felsefeyi getirdi. Batı gerçekten akılcıdır. Ancak o sırada Avrupa'da yaygın olan maddeci felsefe Türk aydını üzerinde menfi tesir yaptı (...) Halbuki çoğulcu vasfı sayesinde batı dünyası maddeciliğe karşı Bergson, Toynbee, Jaspers gibi mâneviyatçı filozoflar yetiştirecektir. Ne yazık ki Türk aydınları bu fikir hareketleriyle yeteri kadar ilgilenmeyeceklerdir." ¹⁷

"İnkılâbın temelinde batıya dönük kesin bir yenileşme felsefesi vardır. Bu da geçmişin fevkalâde azametli ve şanlı hâtıraları ile yüklü insanımıza ağır gelmiştir", tesbitini yapan Yılmaz Öztuna şöyle devam eder: "Ancak başka çâre yoktu. İstisnâsız bütün inkılâplarda yapılmış olan hatâlar (...) yenileşmeyi red için yeterli sebep değildir." ¹⁸

Değişme, yenileşme, inkılâp elbette hayâtın bir gerçeğidir. Ama buradaki ölçüler ve ilkeler ne olmalıdır ki daha iyi sonuç alınsın? Geriye dönüp bakınca şöyle feryatlar duyulur: "...Kültür târihimizde 150 yıllık bir yabancılaşıma vardır ki, bugün de devam etmektedir. Kültür, tıpkı târih gibi, esâsen onun içinde oluştuğu sürekliliktir, devamdır. A.H.Tanpınar: Biz Tanzîmat'tan sonra asıl bu 'devam fikri'ni kaybettik, der. Sürekli arayışlar, yenilikler uğruna devamlı kayıplar, her şeye yeniden başlama heyecânı, hattâ kompleksi belki bir takım ucûbeler doğurdu. Fakat eski kültürümüzün o sağlam, sıhhatli (...) zenginliklerine bir daha sâhip olamadık." ¹⁹

*

Bu noktadan itibâren Sâmîha Ayverdi'nin Tanzîmat hakkındaki görüşlerine eğilebiliriz. Mesîhpâşa İmamı'nda konuya kısaca değinilip geçilir. Tanzîmat'la başlayan inkılâp deresinin akmaya devam ettiği, ama onun bâzı kollarının bataklık oluşturduğu, kendi kültürümüzün iyi yönlerini bırakmamız gerektiği, asıl inkılâbın bir medeniyeti yıkmak değil, onu zamâna göre yenilemek olduğu belirtilir. (MI, 74). Bu noktada yazarımızın Tanzîmat ve ıslâhat hareketleri hakkındaki görüşlerini başka bir eserinden *Türk Târihinde*

¹⁷ Ercüment Kuran, aynı yer, 65, 67.

¹⁸ *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 8 s. 79.

¹⁹ Birol Emil, *Aydınlar 1989'da Tanzîmat'ı Nasıl Değerlendiriyorlar?* anketine cevâbından, *Türkiye Günlüğü*, s. 8, s. 75.

Osmanlı Asırları adlı târîh ve tefekkür kitabından vermek istiyoruz:

"Uçurumun kenarına gelmiş bir devlet için böyle bir hamleye ihtiyaç açıktır." (TTOA, 556) diyen Sâmîha Ayverdi yenilenmenin, değişmenin, dolaşısıyla Tanzîmât'ın lüzûmuna inanmaktadır. Ama onun bu konuda çok ciddi hassâsiyetleri vardır. Onun itirazları temel prensiplerle ilgilidir. O, yapılacak düzenlemeler sırasında, Türk milletinin târihi ve kültürel kimliğinin, uzun asırlarda oluşmuş gerçekten güzel olan milli-mânevi değerlerinin ihmal edilmesine karşıdır.

"Yenilenme şarttı, ama şarklı hüviyetinden sıyrılarak yapmaya kalkmak yanlış," der (TTOA, 782) ve ilâve eder: "Geriliğin doğru tesbîti gerekti: Devleti, kuruluşuna sâdık kalarak ıslâh etmek lâzımdı. Softalıkla dinsizliğin ortasındaki hakiki Müslümanlık rûhunu diriltmek icap ederdi. Teşhîsi doğru koymak lâzımdı; ona göre çöküşümüzün sebebi îman rûhunun zayıflamasıdır. Yükseliş hamlemiz de bu kaybı geri almak ve kütleye iâde etmek şeklinde olmalıydı." (TTOA, 561).

Sâmîha Ayverdi Tanzîmât'ı hazırlayanların "birinci sınıf devlet adamı" olmakla berâber, batı karşısında aşağılık duygusundan kurtulamadıklarını, bunun için de millî bir asabiyet gösteremediklerini söyler. (TTOA, 560) "Tanzîmat inkılâbının en zayıf tarafı, bir imî ve fikrî temelinin bulunmamasıdır." (ae, 562). "... Bir mütefekkeri, bilhassa birleştirici millî-ilmî bir ideoloji yoktu." (ae, 783) diyerek, belki de meselenin tam özüne dokunmaktadır.

Yazarımıza göre Tanzîmat inkılâbı bünyenin zorlamasıyla değil, siyâsî bir zarûret ile Avrupa taklitçiliğine gönül vermiş kişilerin tezgâhından çıkmıştır. Ne yazık ki bunlar fikrî bakımdan yetersizdiler. Sosyolojik gerçekleri ihmal ettiler. Yapılacak ıslâhâtın devlet ve toplum yapısına ne kadar uygun olduğunu düşünemediler. Tanzîmat'tan çok şey beklemişlerdi; yıktılar, fakat kuramadılar. Çünkü ellerindeki malzemeyi perçinleyecek millî bir ideolojileri yoktu. Halk için yapıldığı söylenen inkılâba halk ilgisizdi. (TTOA, 562). "Yüzümüzü Garb'a döndürürken, idealist pozunda sahneye çıkan Tanzîmat, millî kültür ve an'aneye çekingen ve kaçamaklı bir îlân-ı harp notası vermiş ve beceriksiz bir Avrupa taklitçisi hüviyetiyle işe başlamıştır." (ae, 785)

"Avrupa daha evvel bir Rönesans yaşamıştı. Batı, Rönesansla devlet otoritesinin kanını emen Kiliseye ağır bir darbe vurmuştur. Fakat dinin toplum hayatındaki yerini belirleyerek bütün kuvvetiyle Hristiyanlık rûhunu yaşattı. Ayrıca

Greko-Romen köklerini bulup çıkararak geçmişî hâle aşılmasını bildi." (ae, 561). "Biz ise "Türk Rönesansı" diyebileceğimiz Tanzîmât'a "garplılaşıma" dedik. Oysa bizim buna değil, oluş ve yükseliş devirlerimizin zihnî ve ruhî dinamizmini diriltmeye, ilme, tekniğe, bilhassa ciddiyete ihtiyacımız vardı." (TTOA, 783).

Yazarımıza göre Tanzîmât'tan sonra ordu dışında hiçbir kurumda iyileşme görülmedi (ae, 562). Dış politikada başarılı olan Reşit Paşa ve arkadaşları, ekonomi alanında hüsrâna uğradılar. Tanzîmât bir millî iktisat sistemi kuramadı, mâlî ve iktisâdî cepheden tam bir fiyasko yaşandı. Ekonomi hristiyan ve yahûdilerin eline geçti (ae, 559-560). Gayr-ı müslim tebaa fevkalâde zenginleşirken, müslümanlar askerî mükellefiyet dolayısıyla hayli yoksul düştü. Alışlagelen feodal sistem çöktürldi, ölçüsü ölçümüze uymayan bir merkezî yönetim geldi. Böyle merkezîyetçi bir rejim çâresiz olacaktı, ama başarılı şekilde uygulanamadı (ae, 556). Ekonomi alanında sonuç olarak söylenecek şudur: *"Tanzîmât garp kültür ve medeniyetinin değil, Avrupa siyâsî iktisâdî nüfûzunun Türk topraklarında derinlemesine kök saldığı bir devirdir denebilir."* (ae, 560).

Sâmiha Ayverdi'nin asıl meselesi kültür, medeniyet ve kimlik konuları üzerine yoğunlaşır. Ona göre Viyana'dan sonra ordu, Tanzîmât'tan sonra da medeniyet ve irfan bozgunu başlamıştır (TTOA, 784). Tanzîmât demek, madde ve mânâdan müşterek kuvvetiyle hârikalar yaratmış olan devletin yüzünü, bundan böyle pozitivist ve materyalist tarafı ağır basacak bir görüğe havâle etmek demektir. Sonuçta batıya açılan bu pencereden giren hava, Avrupa'ya karşı sonsuz bir hayranlık ve kendi kendimize karşı da sonsuz bir ikrah uyandırdı (ae, 783). Nitekim *Mesihpaşa İmamı*'ndaki Abdullahî tipî bu hâdisenin canlı örneğidir.

Yazarımız şöyle hayıflanır. İlk ciddi inkılâbımız olan Tanzîmât ve onu tâkip eden Meşrûî idâre fikri, bize bizden gelip ölçüsü ölçümüze uymuş olsaydı, neticesi bu köksüzlük ve düşüş olmazdı (ae, 787).

Zaman geçiyor, 21. yüzyılın başlarındayız. AB kapısında bekletilen bir ülke olarak Sâmiha Ayverdi'nin 1954-58 yılları arasında dile getirdiği görüş ve düşüncelerindeki isâbet derecesini bir kere daha ciddi olarak düşünmek durumundayız.

3. Aşk İmiş Her Ne Var Âlemde

Sâmiha Ayverdi'nin bütün romanlarında temel konuların başında "aşk"

yer alır. Beşerî, platonik, ulvî-ilâhî... aşkın her türlüşü tebcil edilir. Aşkın kemâle erdiriciliği, olduruculuğu vurgulanır. Aşka dayanan dindarlık, aşk ahlâkî yüceltilir. *Mesihpaşa İmami*'ndaki temel konu da budur.

Bu meseleyi zihinlerde perçinlemek için, medrese eğitimi almış sert mizaçlı bir imam efendinin, câmi avlusuna sığınmış yoksul bir göçmen âilesinin küçük yaştaki kızına tutulması, doğrusu cesâretli bir seçimdir. Cesâretli olduğu kadar da çarpıcı... Bu sosyal statü ve yaş farkı romandaki olaylar örgüsünün sürükleyiciliğini ve etkisini oldukça güçlendiriyor.

Hâdiselerin tasvîri, hiçbir zaman yazarın seviyeli ve edepli üslûbu dışına çıkmaz. Konu elverişli olmasına rağmen, ucuz ten zevkleri anlatımına girilmez.

Asıl mesele, beşerî de olsa sevginin, aşkın, en katı insanı bile nasıl yumuşatıp olgunlaştırdığının canlı bir biçimde ortaya konulmasıdır. Yûnus Emre'nin deyişle: *"Dağa düşer kül eyler gönüllere yol eyler / Sultanları kul eyler hikmetli nesneder aşk"*

Bilindiği gibi tasavvufta olgun insan olma yollarından bir de "aşk" yoludur. Buradaki aşk, Allah'a olan büyük sevgi demektir. Gerçek sevgi, sevilenen başka her şeyi unutturup bütün dikkat ve himmeti o tarafa yönelteceğinden dolayı, insan-Allah ilişkisinde en sağlam yol olarak görünür.

Âlemin yaratılış sebebi "sevgi"dir. Bu hâliyle sevgi ve aşk cihanşümûl bir hâdise olarak karşımıza çıkmaktadır. O, Allah'tan zuhur etmiş ve bütün kâinâtın icâdına sebep olmuştur. Varlıklar içinde aşkın yabancıısı olabilecek bir zerre bile yoktur. Fakat her varlığın aşkı, kendi istidât ve seviyesine göredir. Hakikî aşk ise insan rûhunun Allah'a olan özlemidir.

Tasavvuf düşüncesinde bir hakikî, öteki mecâzî olmak üzere iki tür sevgi ve aşktan bahsedilir. Hakikî sevgi ve aşkta konu Allah'tır, mecâzî aşkta ise konu insandır. Bir insanın karşı cinsten bir insana duyduğu sevgiye mecâzî veya beşerî aşk denir. Aşkı tebcil edenler, beşerî aşka da ilgisiz kalmamışlar, çoğu zaman beşerî aşkı ilâhî aşka geçmek için bir köprü olarak görmüşlerdir.

Mevlânâ Celâleddin'in ifâdesiyle: *"Aşk öyle bir alevdir ki, bir tutuştu mu, mâşuktan başka her şeyi yakar."* Konu ilâhî aşk olunca, mâşuk yâni sevilen Allah demektir. Onun için sevgi ve aşka dayanan kulluk en ileri kulluk seviyesidir. Yalnızca Allah'ı seven, davranış ve hareketlerinde tek ölçü olarak Allah sevgisini alan kimse, hayâtında gösteriş, riyâ, şahsî menfaatler ve kü-

çok hesaplara yer vermeyeceğinden, dînin istediği hâlis kulluk çizgisini tutturmuş olacaktır.

*

Hâlis Efendi'deki çok büyük değişikliğe rağmen kendisinin olgunlukta kemal noktasına ulaşmış olduğunu anlamadan romanın bittiğine şahit oluruz. Ama marangoz Tâhir'de bu kemal daha açık görünür. Sarhoş Tâhir'i aşık Tâhir yapan olaylar zincirinin teferruâtı anlatılmaz. Ama imamın ona olan hayranlığı açıkça dile getirilir: "*Tâhir'i Tâhir yapan muhakkak ki bir aşkı. Kendisini de eski huşûnetinden, dar ve kasvetli düşüncesinden, berrak ve mûsâmahalı bir hayat görüşüne çıkaran da yine aynı sebepti. Fakat Tâhir'in aşkı ne akıl almaz bir sırdı ki, onu henüz kendisinin ilk basamağında olduğu merdivenin tâ üst basamağına çekip çıkarmıştı.*" (MI, 206).

Hâlis Efendi henüz Hediye'nin maddî varlığından geçip: "*Bizim sevdiği-miz Hak'tır bu halka göz ü kaş gelir*" seviyesine ulaşabilmiş değildir. Aşkı bir vücûdun kâsesinden içip de dünya ile de kendisi ile de barışmıştı, ama daha fazlasını istemek henüz hatırından geçmemişti. "*Her nerede ki aşk derdini artırır, orada Ebu Hanîfe de Şâfit de ders veremez*" (MI, 215) noktasından uzaktı. Ayrıca iyiliği iyilik için yapan Tâhir'den bu noktada da aşağıdadır. Hak yolunda bir tek damla göz yaşı dökmemiş olduğunu hatırlar.

4. Medrese

Fikrî meseleler üzerinde dururken yazarımız felsefe ve filozof tipine kısaca temas eder (MI, 87-88). Hâlis Efendi ile Âdil Bey arasında cereyan eden zevkli bir vahdet-i vücud tartışmasına yer verilir (MI, 146-149). Âdil Bey varlık birliğini savunurken; İmam klasik medrese zihniyetinin temsilcisi olarak, Allah ayrı, âlem ayrı der.

Bu vesile ile yazarımızın Hâlis Efendi'nin şahsında 19-20. yüzyıllarda medrese eğitim ve öğretiminin ne kadar seviye kaybetmiş olduğuna vurgu yaptığı görülür. Osmanlı'nın kuruluş yıllarında medrese ile tasavvuf düşüncesi arasında önemli bir zıtlasma yoktur. İznik'teki ilk Osmanlı medresesinin başına getirilen insan, Dâvûd-i Kayserî (ö. 751/1350) mutasavvıf bir âlimdir. Muhyiddin Arabî'ye (ö. 638/1240) âit *Fusûsü'l-Hikem* adlı meşhur kitabın ilk önemli şârihlerindendir. Zaman içinde maalesef medrese; tasavvuf, felsefe ve müsbet ilimlerle arasındaki mesâfeyi açtı, onlardan hayli uzaklaştı. Böylece muhâkeme, derinlik ve seviye kaybına uğradı. Katı, kuralcı, şekilci, nakille yetinen, tefekkürden uzak bir noktada karar kıl-

dı. İşte Hâlis Efendi böyle bir medrese ortamının ürünüdür.

Bunun yanında medrese köklü bir öğretim kurumu olarak, içi boşalmış da olsa, toplumdaki yerini devam ettiriyordu. Bu gerçeği unutmayan yazar, medreseyi toptan karalamaya, onu büsbütün küçük görmeye râzı değildir. Olgunlaşmış Tâhir'i anlatırken şöyle der: "Tâhir, sofuluğa yan bakan bir tasavvuf edebiyâtıyla silâhlanıp karşısındakini çileden çıkaranlardan değildi. Meselâ bunda Âdil Bey gibi, o medrese ile alay eden adamın istihfaf dolu bakışları yoktu." (MI, 163).

5. Bâzı Hikmetli Sözler

Mesihpaşa İmamı'nda pek çok hikmet yüklü ifâde ve söz vardır. Bunlardan birkaçı şöyledir:

- Bunlar Allah'tan korkmuyorlar, bâri kuldan utansalar...
- Kul yasağı, sıtmaya yakalanan adamın titremesini kesmek için sırtını örtüp bastırmaya benzer; eğer şifâ lâzımsa hastalığı içinden kesecek ilâcı bul.
- O da var ama reçeteyi kaybettik.. (MI, 115).

*

"İnsan oğlu madde ile mânâyı ayrı farz etmekte olduğu için, aralarına tezevir sokulan komşular gibi, dâima hırlaşıyor, kavga ediyor, geçimsizlikleri cihânı ayağa kaldırıyor. Dünya için ne otomat adamların kurdukları medeniyet, ne de madde düşmanlarının korkulu mübâlâğası gerektir." (MI, 125)

*

"Eğer dünya denizinde rahat rahat yüzmek istenirse, oraya cıvıl çıplak atlamak lâzımdır. Halbuki insanların çoğu, bu denize malları, altınları, hünelerleri, bilgileri yükü ile atıldıkları için sırtlarındaki ağırlıklar onları aşağı çekiyor, yüzmeye vakit kalmadan denizin dibini boyluyorlar." (MI, 186)

*

"Dünyâda her kul bir istîdat kabına mâliktir. Maşrapa kovayı, kova kazanı, kazan havuzu nasıl geçebilir?" (MI, 189)

*

"Dünya bir ayna... biz iyi, biz güzelsek, o da iyi, o da güzel. Biz çirkin, biz kötü isek, o da çirkin, o da suratsız." (MI, 161)

*

"Ne kimseden kırıl ne de kimseyi kır ve ondan sonra benimle konuşma talebinde ol." (MI, 180)

Çağdaş Düşünce Hayâtımızda Sâmiha Ayverdi

Coşkun DEĞİRMENCİOĞLU

Bu yazımızda içinde yaşadığı uygarlıkta, bilimlerden, toplumsal sorunlardan, olaylardan, kurumlardan, değişmelerden (siyâsî, ilmî, iktisâdî, dînî, kültürel vb.) uzak kalmayan, kısaca teorik ve pratik hayatla ilgili hemen tüm konular üzerinde bütün ömrünce durmaya, böylece herkesi aydınlatmaya çalışan Sâmiha Ayverdi'nin (1905-1993) düşüncelerini global bir şekilde ele almaya çalışacağız. Bunun için de önce, Sâmiha Ayverdi'nin Cumhuriyet öncesi ve sonrası olmak üzere biraz yaşadığı bu dönemlerin karakteristik özelliklerinden söz edeceğiz. Çünkü kimseyi yaşadığı zamanın dışında saymak mümkün değildir.

20. yüzyılın ilk çeyreği, birçok nedenlerle 19. yüzyılın büyük siyâsî değişmelerinin bir sonucudur. Hatta, İngiliz filozofu B.Russel'e bakılırsa, 19.yüzyıldaki değişmeler 3 sebebe dayanmaktadır: İktisâdî teknik, siyâset nazariyesi ve büyük adamlar." Buna göre demek ki 20. yüzyılın ilk çeyreği de, 19. yüzyıldaki değişmelerin sebeplerini içinde saklıyor.

Türk târihine gelince; herkesin bildiği üzere, geçen yüzyılın başları, arka arkaya devam edip giden savaşları görmesi bakımından, çok büyük önem taşımaktadır. 1. ve 2. Balkan, Birinci Dünya ve Türk bağımsızlık savaşları; cereyan eden hazin olayların en önemlileridir.

Yine bu devirde dînî fikir ve esaslara dayalı olarak kurulmuş olan iki imparatorluğun sonunun gelmesi de, en önemli bir hâdisedir. Bunlardan biri halîfelikle idâre edilen Osmanlı İmparatorluğu, diğeri de Ortodoks kilisesinin başı olan çarlıkla idâre edilen Rusya'dır. Türk târihinde genellikle Türklerin hak ve hukûku adına uyanan milliyetçilik, çarlık târihinde de halkın hak ve menfaati adına uyanan komünizm fikir ve hareketleri, dikkati çeken çok özel hâdiselerdir.

Öte yandan, "19. asrın sonları ve 20. asrın başları aynı zamanda derin felsefî bir krizin işâretini taşıyordu ve değişme felsefî alanların ötelerinde yaygınlaşıyordu. Bu değişme Rönesans devrinde modern kültürümüzü türlendiren büyük krize benzetilebilir. Hatta bu son değişmenin Rönesans devrindeki değişmelere nazaran daha da köklü olduğu tahminleri, belki boş yere ve sebepsiz değildir."

20. yüzyılın bu ilk çeyreğinde, uzayıp giden savaş yılları, coğrafyada haritaların değişmesi, isyanlar, katliamlar, emperyalist emeller, Hilâfet ve Çarlıkla yönetilen Osmanlı ve Rus İmparatorluklarının darma dağın olu-

şu, bitmez tükenmez fâcia ve sefâletler, dünyâda ve Türkiye'de düşünürleri farklı yorum, çözüm, proje ve açıklamalara itiyordu:

20. yüzyılın ilk çeyreğindeki temel problem, toplumları krize götüren toplumsal değişme ve gelişmelerin yorumundan ibâret. Yâni bâzı milletler niçin ve nasıl aşırı kapitallere sâhip olmuşlar, yine dünyânın diğer yerlerini niçin ve nasıl sömürgeleştirmişlerdir.

İşte 19. asırdan beri sorulan bu sorular I. Dünya Savaşı yıllarında ve ondan sonra da soruluyor ve bu meseleler o zamanki Türkiye'nin ekonomik durumu ve Rus ihtilâli dolayısıyla, daha da büyük bir önem kazanıyordu. "Avrupa kapitalistleri yabancılara savunmasız teslim olan Türkiye'yi hayâsızca (cyniquement) sömürüyorlardı. Hatta kazanç iştahlarıyla Türkiye'nin kalkınma gereklerini zâhiren uzlaştırır gözükerek dahi, aldatmayı düşünmüyorlardı. İşte böyle korkunç bir vampir olan dünya kapitalizmi, Osmanlı İmparatorluğu'nun kanını emmeye koyulmuştu. Bankalar, demiryolları, mâden işletmeleri, su, gaz şirketleri vb.nin hiçbiri Türkler'e âit değildi. Diğer yandan Türkler ithallere karşı gümrük engellerini kaldıramamanın kurbanı olmuşlardı. Sultanın kasalarına girmeyen eldeki gelirler, Londra, Berlin, Paris, Viyana bankalarının mahzenlerinde birikiyordu.

İşte Sâmîha Ayverdi, gerek batıda gerekse Türkiye'de kuş bakışı özetlediğimiz bu sosyal olayların, dalgalanmaların ve savaşların olduğu kadar, sosyolojinin de şaha kalktığı bir dönemde, çocukluk ve ilk gençlik dönemini yaşar, Cumhuriyetin ilânını, ondan öncesini en azından çocuk ve genç iken yakından görür. Dolayısıyla onun çeşitli konular üzerindeki düşüncelerini bu konjektürün dışında saymamak gerekir. Bu itibarla Sâmîha Ayverdi tefekkürü üzerinde duranların söz konusu dönemin düşüncelerini de dikkate almaları gerektiği kaçınılmaz oluyor.

Batının fikir adamları, filozofları, sosyologları, entelektüel grupları öteden beri, doğu, özellikle de İslâm üzerinde birtakım hayaller peşindeydiler ve Türkiye'nin batıya organik bağlantısını istiyorlardı.

Yahyâ Kemal'in hepimizin bildiği bir ifâdesi vardır: "*İnsan bu âlemde hayal ettiği müddetçe yaşar.*" Şüphesiz bu sözü hafife alanlar, fantastik ve birtakım boş hayallerle, gerçek hayalleri ayırt edemeyenlerdir, ama "dünün hayalleri bugünün gerçekleri, bugünün hayalleri de yarının gerçekleridir"

Yâni, dünkü ve bugünkü hayallerle, bugünkü ve yarınki gerçekler ara-

sında, tam bir ilişki vardır. Dün ekilmiş, atılmış hayal tohumları bugün yeşermiş, bugün atılacak hayal tohumları da, yarın yeşerecek olan gerçeklerdir. Gerçek hayaller şahsımızla ilgili olduğu kadar, âilemiz, toplumumuzla da ilgilidir ve bugünkü hayâtımızı değiştirci, kuşatıcı, doğal olduğu kadar sosyal içerikli hayallerdir. Bu türden dünkü hayallerdir ki, bugünümüzün, bugünkü hayallerimizdir ki, yarınımızın gerçeklerini oluşturacaklardır. Ancak bu tür hayaller peşinde olan batılılardan bazılarının kişisel yaşam öyküleri kadar felsefelerinin iç yüzü de oldukça ilginç oluyor.

Bir çok batılı mütefekkirler, Türkler'e bile Türkleri yanlış tanıtmaya çalışıyorlardı: İranlılar'ı yüceltmek amacıyla Türkler'i, yani Türanlılar'ı kötü-lüyor ve onların haşin, antimetafizik ve mutlak surette bu dünyâya dönük olduklarını, dolayısıyla bütün târihleri boyunca, fazla bir iç hayâta sâhip olmadıklarını, muhârip ve politik tabiata mâlik bulunduklarından, ruhsuz (sans âme) olduklarını, hayal ve irâde sâhibi olsalar bile, çok az inceliklere sâhip bulunduklarını ¹ vb. suçlamalarda bulunuyorlardı. Halbuki târihçi Mantran'ın ifâdesiyle "Türkü bir barbar, vahşî, yırtıcı ve kan dökücü olarak bilme âdeti (maalesef) batıda ağır basmıştı. Halbuki onların yabancılara karşı fanatik olmadıkları, güzel şeylerden hoşlandıkları ve güzel bir yaşayışa sâhip oldukları" ² anlaşıyordu. Dolayısıyla Hilmi Ziyâ Ülken'in dediği gibi:

"Batı ilim ve düşüncesine iyice nüfuz ederek aşmak ihtiyaçları doğmuştu. Kendimizi bulmak kendimize dönmek, bu günün en esaslı meselesi olmuştu"

Demek ki 20. yüzyılda Türk düşüncesinde hesaplaşma yapılabilecek düşünür ve düşünürlerle tam bir ihtiyaç vardı. Nitekim Beş Şehir'inde Ahmet Hamdi Tanpınar şöyle diyordu:

"En büyük meselemiz, budur. Mâzî ile nerede, nasıl bağlanacağız. Hepimiz Hamlet'ten daha keskin bir olmak veya olmamak dâvâsı içinde yaşıyoruz. Onu benimsedikçe, hayâtımıza ve eserimize daha yakından sâhip olacağız. Belki de sâdece aramak ve bütün kapıları çalmak kafidir" ³

İşte 20. asır boyunca sâdece batı kapısını çalma tutkusunu edinmeyi kolay alışkanlık hâline getirme gayretleriyle dolu Türk düşüncesinin, Tanpınar'ın ifâdesinde yer aldığı üzere, artık "olmak ve olmamak" dâvâsı üze-

¹ Bkz. E. Von Keyserling, *Analise Spectrale de l'Europe*, Paris, plan 1965, s.104-294.

² R. Mantran. *La Vie Quotidienne de Constantinople*, Paris, Hachette 1965, s.294.

³ Bkz. A. Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, İstanbul 1969, 1000 Temel Eser, s.4.

rinde durmaya başlaması bir zorunluluktur. Çünkü batı kapısı kadar Cumhûriyette, kendi kapımızı da, bihakkın çalmak durumundaydık. Bunun en kuvvetli dayanağı ise "kendi öz değerlerimizdi". *"Mâzî, akıl danışılacak en doğru sözlü ve tecrübeli bir dosttu. Şu halde bugünde, kuvvet, şevh ve hayat kaynağımızın kendi öz değerlerimiz olduğunu unutmamak, bizim için bir ölüm-kalım mâcerâsı olsa gerektir."* ⁴

Cumhûriyet'le birlikte, düşünce âlemi ilim ve din ilişkileriyle en çok 1925-1926 yıllarında ilgilenmeye başlamış ve I. Dünya Savaşı'ndan önce, harp içinde ve harpten sonra gelişen "quanta" ve "izâfilik" gibi fiziğe âit yeni teoriler, Anglosakson memleketlerinin üzerinden fırtına gibi geçen zafer rüzgârının dinmeye başladığı o yıllarda, felsefi ve dînî görüşler üzerine etkiye başlamıştı. Ve bilginler, filozoflar ilmin değerini bilen zenginler tarafından vakfedilen "senelik konferanslarda", hep moda olan bu konular üzerinde, konuşmaya başlamışlardı.

Sâmiha Ayverdi'nin gençlik yıllarına isâbet eden bu gelişmelerin Türkiye'ye sıçramamasına imkân yoktu. O yılların Türk düşüncesinde sosyoloji ve felsefe merkezli yayınlar, aynı zamanda din sosyolojisi ve din felsefesi eserlerini de berâberinde getiriyordu.

İşte Sâmiha Ayverdi, yirminci yüzyıl Cumhûriyet sonrası düşünce ve gelişmelerde tamâmen "scientiste" (bilimci) bir espri ile değil ve fakat "scientisme"i (bilimcilik) de düşündürebilecek bir ruhla Bergson'un rûhî atılımı gibi romantik bir idealizm, ilâhî bir aşk hamlesi ve kuvvetiyle hareket ediyordu. Onun tüm yöneliş ve hamlelerinin arkasında itici bir başka kuvvet vardı. Bu kuvvet ise yalnız salt ve kuru aklın kuvveti değil, aynı zamanda ilâhî aşkın tutkusuydu. Hocası, büyük musavvıf, kâmil mürşit Kenan Rifâî'nin mânevî nüfûzuyla⁵, Sâmiha Ayverdi, Semîha Cemal vd. mütefekkirlerle berâber bir tefekkür ve felsefe hareketi doğurmaya, bunun için ge-

⁴ Bkz. Sâmiha Ayverdi, *Hâtıralarla Başbaşa*, İstanbul Kubbealtı Neşriyatı, İst. 1998.

⁵ Ken'an Rifâî'nin kısa hayat hikâyesi, 20. yüzyılın Cumhûriyet öncesi ve sonrası dönemlerdeki görev ve faaliyetleri ve Sâmiha Ayverdi'nin (yârânın istek ve ısrarı) ile yazıp ithaf ettiği, "Büyük Mutasavvuf ve Kâmil Mürşit" Ken'an Rifâî için yazdığı kitapçık için Bkz. Sâmiha Ayverdi, Dost Ank. Hülbe Baytaş Yay. (Beylerbeyi 1978) bu kitapçığın arkasında Sâmiha Ayverdi amacını şöyle ifade ediyordu: "Öyle ki Ken'an Rifâî denen insanlık âbidesinin görüş, düşünüş ve yaşayışından, şu garip dünyânın garip insanları bir ses duysun, gerçeklerle yüz yüze gelsinler diye..."

rekirse, Eflâtun'a (Platon) başvurmak gerektiğine inanmaya başlıyor, aklın birlik ve düzen koyucu bir yeti olduğuna inanıyordu. Çünkü onun bütün amacı İsmet Binark'ın değindiği üzere, "ilâhî mantıkla aklı uzlaştırmaya çalışan" terkîbî ve tevhîdî bir düşünce hareketini doğurmak ve ekolleştirmekti. Bu ise tam anlamıyla bütüncül bir ruh gerektiriyordu.

Psikologların belirttiğine göre, rûhî kuvvete sâhip olan "mütefekkir" "mutasavvıf" (gönül ehli) ve "mürebbi" (terbiyeci, eğitimci) kişilerin esprileri yekpâre (bütün, bütüncül, entegre edici) olup, bu esprilerin bölmele-ri arasında herhangi bir boşluk, ayrılık, aykırılık ve sıskalık bulunmaz⁶. Bundan dolayıdır ki, bütünleştirici ve entegre edici kâmil bu esprilerde, analitik (çözümlemeci), tecrübî, (deneysel) gibi özellikler yerine "imânın gereği olan tefrik, irfânın gereği olan terkeb ve tevhid" ⁷ gibi kabiliyet ve formasyonlar gelişmiştir. Yine belirtildiğine göre, bu tür esprilerin kemâli ve üstünlüğü gerek tabiat ve kâinat ve gerekse beşerî-sosyal planda olsun, dâimâ kesrette (çoklukta) vahdeti (birliği) görmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle geleneksel İslâm düşüncesinde Câvit Sunar'ın ifâdesiyle "Âlemden ayrı ve gayrı olan Allah" aksine, mümin ruhlarda, niyet ve amellerde doğruluğu, dürüstlüğü emredici vicdanla irtibattadır. Gerçekten Sâmiha Ayverdi inanıyordu ki, tek taraflı dogmatik ahlâk öğretilerinin aksine, André Lalande gibi insan, ne olursa olsun, ister (bugün yanlış anlaşıl-salar bile) şeriatçı, ister milliyetçi, ister Osmanlıcı, sosyalist, laik, demokrat vb. olsun bütün bu görüş ideoloji veya doktrin sâhiplerinin de içinde, dürüst, doğru, iyi, vatanperver insanlar vardı ve niçin olmasındı? Çünkü iman, irfan, vicdan, ahlâk, insanlık vb. meziyetler hiçbir felsefî doktrinin, hatta tamâmen yozlaşmış bir kilisenin, câminin, havranın elinde ve tekeline değıldi⁸. Ayrıca gerçek müminler ayrılıkçılığa (mücrim ve muhâsımlar hâriç) düşemezlerdi. Çünkü Kenan Gürsoy'un ifâde ettiği gibi, ahlâk ve özellikle "Din, Sâmiha Ayverdi için ferdin diğer insanlarla ve ferdin vicdânıyla olan münâsebetlerini tanzim eden ve kontrol altına alan hayâtî bir sistemdi⁹.

⁶ Bkz. Mustafa Şekip Tunç, *İnsan Râhu Üzerinde Gezintiler* İst. 1943. Cumh. Matb. s.139.

⁷ Bu ifâdeler tasavvuf bilgisinde derinleştiği anlaşılan Güner Topuz'dan alınmıştır.

⁸ Bkz. A. Lalande "Précis raisonne de Morale pratique, Türkçeye çeviren M.C. Değirmen-cioğlu, M.E.B. yayınları, 1995.

⁹ Bkz. Kenan Gürsoy, *Sâmiha Ayverdi'nin Tefekkür Dünyası Sâmiha Ayverdi*, İst. 1997, Özal Matb. s.50.

Millî Tarih Ruhunu İnşâ

Sâmiha Ayverdi'de, toplumsal târihe hâkim olan rûhun, idenin açıklanması çok önemlidir. Bu ruh açıklanmadığı takdirde topluma yönelik görüşler de kısır kalır. Bir toplumun târihine ve herhangi bir durum ve dönemine gelince, bu ancak o toplum ve târihin bir parçası, unsuru sayılabilir, bütünü ifâde etmez. Çünkü en tamam olan bütündür. Yâni herhangi bir millet târihinin ve durumunun bir parçasının veya kesitinin analiz ve açıklaması bütünün analiz ve açıklaması sayılmaz. İşte spekülasyonları farkettiği için Sâmiha Ayverdi, meselâ Osmanlı târihi asırlarını yoruma tâbi tutarken, eserinin başına "Türk Târihinde" ifâdesini kor ve kitabının adına da *Türk Târihinde Osmanlı Asırları* der. Dâima "bütün"ü düşündüğü için de, bu eserinde Selçuklu târihini de yorumlamaya çalışır. Dolayısıyla bütün olan Türk târihinin, Selçuklu gibi, Osmanlı gibi bir bölümünü ya da bir parçasını yüceltmek veya küçümsemek gibi spekülasyonlara tevessül etmez. Halbuki, gerek Avrupa ve gerekse Türk târihçilerinin birçoğu bu tarz spekülasyonlara tevessül etmiş ve bütün olan Türk tarih ve toplumunun bir kesitini veya durumunu yüceltmiş veya diğerine tercih etmişlerdir. Bunu Türk târihi ve İslâm târihi açısından da yapmışlardır. Meselâ Fuat Köprülü, İslâm medeniyeti târihinde "*Dünyânın ve bilhassa İslâm dünyasının mukadderâtı üzerinde, büyük ve devamlı bir tesir yapmış olan Türkler'in târihini bilmeden, İslâm târihini anlamak mümkün olamayacağı nasıl tabîi ise, İslâm çerçevesi içine sokmadan orta zaman Türk târihini anlamak mümkün olamayacağı da, o kadar tabîidir*" ¹⁰ dediği halde, bakınız Bernard Lewis ne diyor:

"Hem Türkiye'de hem batıda yapılan son araştırmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun başlangıcı ve sonu hakkındaki bilgimizi artırmış olmakla beraber, onun yıkılışı sürecine pek az ışık tutmuştur. Batılı târih bilginleri konunun tartışmasında esas olarak bizzat Osmanlı târihçilerinin analizini izlemekle yetinirken, modern Türk târihçileri dikkatlerinin çoğunu uluslarının eski büyüklüğüne ve son canlanışına adanmışlardır. Batılı târihçiler çok kez imparatorluğun Avrupa ve Asya'da bağımsızlığına kavuşmuş eski tâbi ulusların ulusal târihi menkıbelerinin de, etkisi altında kalmışlardır. Bunlar kendi toplumlarının bütün kusur ve eksikliklerinden dolayı, çökmüş imparatorluk efendilerini kınamak eğilimi göstermişler; Osmanlı Devleti'nin son evrelerindeki bilinen zaafalarını Osmanlı uygarlığının bütününe mahkûm etmek şeklinde genelleştirmişlerdir" ¹¹

¹⁰ Bkz. M. Fuat Köprülü, *İslam Medeniyeti Târihi*, Büyük Bşk. Yay. Ankara 1963, s.13.

¹¹ Bkz. B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, İng. çev. M. Kırıtlı, Ank. 1970, TTKY, s.21-22.

Dolayısıyla Sâmiha Ayverdi, târîh ve toplum bilincini sarsacak tutum ve yorumların karşısına dikilir. Türk târihi dönemleri bütünü küçümsemek veya yüceltmek için kullanılmamalıdır. "*Hıristiyanlık'tan evvelki Roma ve Yunan târîh ve tefekkürünü içine alan payen döneminin yüceltilmesinde*"¹² olduğu gibi takliden payen Türk tefekkür ve târihini de diğer dönemlere tercih etmemelidir. Bakınız bunun niçin yapılmak istendiğini Mehmet İzzet ne şekilde açıklıyor:

"Bizde, Islâm'dan evvel Türklüğün târihi, ... o târihin tetkiki ve ihyâsı, hâlihazırdaki temâyüllerimizin eseridir. Milletin bugünkü hâlini anlamak ve istikbaldeki vazîfelerini, tâyin eylemek için, târîh ciltlerine baktığımız zaman, filân sayfadan ziyâde diğerine dikkat eylemekliğimizi icap ettiren sebep, bugünkü, alâkalarımız, endişelerimiz değildir de nedir?"¹³

Yâni, Sâmiha Ayverdi târihi bugünkü alâka ve endişelerimize göre değerlendirmemektedir. Özellikle batı târihçilerinin eski efendilerini kınamak için Osmanlı târihine karşı duydukları husûmete, "otantik" bir târih anlayışıyla cevap vermektedir. İşte onun Osmanlı ve Selçuklu târihini ön planda tutmasının nedeni bu tür spekülasyonlardır.

İnsan Dâima Târih-İçi Yaşar

Sâmiha Ayverdi'nin târih anlayış ve alâkası çok farklıdır, tamâmen halka ve hayâta hizmete yöneliktir. Ona göre otantik târih en riyâsız târihtir. Nitekim *Türk Târihinde Osmanlı Asırları* adlı kitabına şöyle başlamaktadır:

"Bu eser bir târih kitabı değildir. Bir ilim ve mürâcaat eseri de değildir. Belki akademik sınırlara, ilmi nizam ve şekillere bağlı bulunmayan, fakat her satırı ile otantik olmaya çalışan bir fikir kitabıdır."¹⁴

İşte *Türk Târihinde Osmanlı Asırları* adlı yukarıdaki eseri incelendiğinde görülecektir ki, Türk târihine ve toplumuna hâkim olan ruh, Türk miliyetinin ta kendisidir. Bu târihin yanlış yorumlanması aynı zamanda Türk milletinin mânevî hayatını anlamamaktır. Bu nedenle, târihin maddî ve mânevî muhtevâlarını ortaya çıkarmak ve onu otantik bir şekilde analiz edip yorumlamak, sosyolojik çalışmaları da kolaylaştırır. Ülkemizdeki sosyolojik çalışmaların, onun yukarıda andığımız, millî târihimize âit eserle-

¹² H.Z. Ülken *Târih ve Millet Şuûru* İst. Dergah Yay., 1976.

¹³ Bkz. M. İzzet, *Milliyet Nazariyeleri ve Millî Hayat*, İst. 1923, s.135.

¹⁴ Bkz. Sâmiha Ayverdi *Türk Târihinde Osmanlı Asırları* İstanbul Damla Yay. Cilt. 1 Önsöz.

rinden sonra daha da artmış olduğunu sanıyoruz. Çünkü Sâmiha Ayverdi'nin insanı, toplumu târihle yüzleştirmek, anılarıyla baş başa olmasını sağlamak istemesinin en büyük gerekçesi, târih bakımından insanla hayvan arasındaki ayrılık ve aykırılığa dikkat çekmesidir.

Nietzsche'nin ifâde ettiği gibi, geçmişî, târihi hayat için kullanarak yeniden târih yapmak ve yaratmak, nasıl insanın insan olması için gerekiyorsa, milleti aydınlatmak, târih bilincini aşlamak, onun kendi târihine sâhip çıkmasını sağlamak da o kadar insânîdir. Çünkü milletler hayvan sürüleri gibi târih-dışı olamazlar. Özetle târihe yönelik tüm fikirlerinden anlaşılıyor ki Sâmiha Ayverdi'nin üzerinde ısrarla durduğu ana fikir budur, yeniden târihi yaratmak, inşa etmektir. Bunun güç ve kuvvetini de târihten ve muhtevâsından almaktadır. Çünkü ona göre toplum değil, "târihtir kendisinden akıl danılışacak en samîmî dost"

Öyleyse Türk, bâtıla alkış tutanların karşısına geçip diyebilmelidir ki: "Efendiler biraz da bu tarafa kulak verin. Asırlardır görmezlikten gelerek atlayıp geçtiğiniz yüzüme bir bakınız. Bakınız ki nelerim var göresiniz... İşte bal mumu oyar gibi, yontup mermerden düzdüğüm bahçelerim, çeşmelerim, şadırvanlarım, minberlerim, selsebillerim... İşte âşık gönülü gibi sarmaş dolaş olmuş sülüs, nesih, tâlik yazılarım... İşte tahtaları dile getirip rahle yaptığım, kapı yaptığım, kürsü yaptığım oyma işlerim... Asırlara gülümseyerek bakan türbelelerin, sebillerin yüzlerini peçeleyen pirinçten dökülmüş şebekelerim... Kadın ellerinin birer zevk ve hüner şâhidi olan rengârenk çevrelerim, yağlıklarım, peşkirlerim, oylarım... Altın ipliklerden, gümüş tellerden dokunmuş kumaşlarım, kadifelerim, ipeklilerim, rüyâya benzeyen bürümcüklerim... Hele hele taşları canlandırıp âbideleştiren hanlarım, hamamlarım, saraylarım, sâhilsaraylarım, kervansaraylarım, câmilerim, medreselerim, çeşmelerim..."¹⁵

Böylece Sâmiha Ayverdi'de kültür ve medeniyet kalıntıları, Türk kavramı altında millî târihe mâledilmektedir. Yâni o, târihten hareketle kalıntıları, millî târihin içine taşımaktadır. Halbuki sosyoloji bunları toplumun ürünleri sayar. Yâni sosyolog bunları târihten alıp, topluma devretmek isterken Sâmiha Ayverdi bu ürünleri, Türk târih rûhunun ortaya koyduğu eserler olarak telakkî eder. Bu farklı telakkîler, yâni sosyolojik ve târihî telakkîler, öyle sanıyoruz ki, târihle toplumbilim arasındaki ezeli rekâbete işaret etmektedir. Mâmâfih, Türk düşünce târihinde târihle toplumu ör-

¹⁵ Sâmiha Ayverdi, *Hâtıralarla Başbaşa*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1998, s.8-9.

tüştüren çabalara da rastlanmaktadır.

Öyle sanıyoruz ki, bu rekâbette târihin de toplumun da telâkkîleri, (felsefeyi bir yana bırakamamaları nedeniyle) toplumbilimde sosyal felsefeyi, târih biliminde de târih felsefesini doğurmuştur. Esâsen belirttiğimiz bu düşünce alanları, meşrûyetlerini gittikçe kanıtlamaya başlamışlardır. Öyle anlaşılıyor ki sosyal felsefe sosyolojiden, târih felsefesi de târihten fazla önem kazanmaya doğru gitmektedir.

Mâziye Hayranlık ve Sadâkat Aşkı

Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinin hepsinin en bâriz özelliklerinden biri, herhangi bir ilim kitabı olmayışlarıdır. Ancak kitapları, insanda ilim rûhu, merâkı, hatta tutukusu doğuracak derecede etkilidir. O, mâziye o kadar hayran, o kadar meftun ve sâdıktır ki, belki sâdece bu aşkla dile getirdiği duygu ve düşüncelerdir ki, mâzî şimdimize, yâni şu ânımıza taşına taşına gelebilmiştir. Yoksa şimdimiz, mâziye yer vermeyen, hatta varsa izlerini yok etmek isteyen acâip bir âna benzemiş, aramızda bulunan birkaç mübârek rûha bile şahit olmamış olurduk. Kimse de "kökü mâzîde olan âtiyiz" sözünü edemezdi.

Bergson'un işâret ettiği gibi, eğer mâzî taşına taşına, bugüne kadar gelmiyorsa, mâzî ile âti arasındaki köprü de kurulamamış sayılırdı. Bu itibarla Türk düşüncesini etkileyen, pozivitist felsefeyi oldukça sarsan, H. Bergson'daki târih anlayışı ile mâzî bilincinin, Sâmiha Ayverdi'de bir târih felsefesine dönüştüğünü söylemek mümkündür. Nitekim Bergson da târihi şimdinin gelecek tarafından değil, (çünkü bu imkânsızdır, zamânın geri döndürülmesi mümkün değildir.) mâzî tarafından işgâl edilmiş olduğunu iddia etmektedir ki, burada o konuya girmiyoruz. Sâmiha Ayverdi, bu hayranlıktan o kadar memnundur ki, çok değişik konulara dâir yazdığı esere *Hâtıralarla Başbaşa* ismini bile vermiştir.

Diriliş ve Halk-ı Cedid

Sâmiha Ayverdi'ye göre Türk milletinin değerleri ile, aynı millet olan Osmanlı rûhundaki değerler arasındaki irtibâtın kesilmemesi gerekirdi.

Târihlerinin gösterdiğine göre Türkler, eski doğunun çeşitli tradisyonlarının yücelttiği ve dayandığı erdemlerle hem karşılaşmış, hem karışmış ve hem de benliklerinde bunları tecrübe etmişlerdi. Hal ve şartlar zaman ve fırsatlar zuhur edince, aşkla, sarılarak sığındıkları ve artık dâima yücelt-

tikleri birlik (tevhid) erdemini târihlerine, vatanlarına, eserlerine dökmüş, işlemiş, Cumhûriyet'le birlikte de, olgunlaşarak milletleşmelerine devam edeceklerdi.

Gerçekten Sâmîha Ayverdi de artık eskidiğimizi, büyük bir ruh ve îman kaybı içinde bulunduğumuzu görüyor, yeniden bir hamle ile dirilişe geçmemizi istiyordu. Fransız düşünürü Ernest Renan gibi, "*Geçmişte ortak şan ve şereflere, şimdiki zamanda ortak bir irâdeye sâhip olmayı*", "*Geçmişte birlikte birçok şeyler yapmış olmak, şimdi de bunları devam ettirme (îman) ve irâdesini taşımak*" gerektiğini, bir millet olmanın temel şartının da bu olduğunu düşünüyor, ideali karşısında gittikçe romantik bir coşkuya sâhip oluyordu. Bunun için de Sâmîha Ayverdi E.Renan ve Spengler gibi düşünüyordu ki. "*Bir memleket (vatan) onu teşkil eden fertlerin, basit bir toplamı değildi. Bir ruh, bir mânevî prensip, bir şuur, bir şahsiyet, ha-yâfi bir oluştu.*" ¹⁶ Çünkü Sâmîha Ayverdi'ye göre, olup biten olaylardan ve târihi mukadderattan sonra, yeni bir dirilişe kuvvetle ihtiyaç vardı:

Dağılıp çürüyen bünyeyi yeni bir kalıbın içine dökmek, yeni bir nizamla yeni baştan inşâ etmek gerekirdi. Tıpkı durmaksızın kendi kendini yenileyen tabiat gibi, bir yeniden doğuşu beklemek ve hazırlamak lâzımdı....(Böylece), "Halk-ı cedid" nüktesi ayan olacak ve ademin bağrından yeni bir hayat, yeni bir çehre ile baş kaldıracaktır. ¹⁷

Sâmîha Ayverdi işte Cumhûriyet sonrasındaki tüm dönemlerde, kendine özgü üslûp ve yöntemiyle bütün ruhlara, entellektüel gruplara, milletin vebâlini ve mukadderâtını üstüne almış siyâsîlere, gençlere ve halka inandığı hakikatları haykırmaya çalışan bir düşünürdür. ¹⁸ Yahyâ Kemal'in ifâdesiyle "*Türk doğmuş olmak, Türk ismi taşımak kâfi değildi, aynı zamanda Türk gibi düşünmek lâzımdı.*" ¹⁹ Türkiye Târihi eserinin sonunda, Yılmaz Öztuna nasıl "*Bu târih bir Türk'ün eseridir. Onu bir Türk gibi düşünerek yazdım*" diyordu ise, Sâmîha Ayverdi de, konularını dâima, Türk gibi, yerli gibi işliyor yavaş yavaş geniş kitleleri etrafında topluyor bir halk-ı cedid hazırlıyor, ekolleşiyor, vatanın bir annesi gibi kalplerde, özel bir yer alıyor. ²⁰

¹⁶ Bkz. Erenan *La Forme Intellectuel et Morale* Paris 1018, 1967, s.79.

¹⁷ Bkz. Sâmîha Ayverdi *Boğaziçinde Târih*, Baha Matb. İst. 1966, s.52-53.

¹⁸ Bkz. İsmet Binark, *Sâmîha Ayverdi'nin Mektupları*, İst. 2002, Kubbealtı Neşriyatı.

¹⁹ Bkz. Yılmaz Öztuna *Türkiye Târihi*, İst. Hayat Mecm. C.12, s.302.

²⁰ Bkz. Dr. Turgut Alsirt, *Bir Vatan Annesi Sâmîha Ayverdi*, İst. 1997, Özal Matb. s.55.

Bir Fransız gazetecisi, Pierre Rondot, Birinci Boğaz Köprüsü'nün açıldığı yılın Ramazan ayında, İstanbul'da bulunuyor. Boğaz Köprüsü üzerinde gördüğünü Croix (Haç) adlı gzetesine şu şekilde not ediyordu. "Boğaz kıyısında yeni köprünün görkemli ve cesâmetli kemeri, akşamın loşluğunda uzaktan farkedildiği zaman üzerinde bu senenin ramazan ayı boyunca 'her şey fânîdir' lafzı okunuyordu. Büyüleyici etki ve avantajların aksine, aynı zamanda terakkîdeki belirsizlik ve kusurlara ezeli bir hikmet son sözü söylüyordu." ²¹ Yani bı haçlı, muhteşem köprüye rağmen, üzerinde "her şey fanidir" lafzı bulunduğu için terakkîdeki belirsizliğimizin ve kusurlarımızın, zihniyetimizin bir sonucu olduğunu gazetesine sevinçle iletiyor ve hâlâ bu tarz felsefeye sâhip olduğumuz için bizi kınıyordu. Kuşkusuz bu gazeteci de yaman bir haçlıydı! Dünya da öyle acâyiplikler oluyor ki! Demek ki Sâmiha Ayverdi *Misyonerlik Karşısında Türkiye* adlı eserini boş yere yazmamıştı. ²²

Sâmiha Ayverdi, Türk düşüncesini Bizanslılar'dan, İranlılar'dan, Araplar'dan kurtarmaya çalışan, fakat batı düşüncesinden nasıl yararlanıyorsa; onlardan da yararlanan, böylece millî tefekkürün doğuşuna hizmet eden bir düşünürdür.

Türkiye ve İslam âlemi üzerindeki batılı emel ve hayaller karşısında hassastır. Onun felsefesi genelde mâziye dayanır. Kökü mâzide olan bir âlem ve gelecek tasavvur eder. Târîhi, mâziyi yorumlayarak, onunla metafizik ve büyük düşünceler arasında ilgi kurar ve buradan bir din felsefesine bağlanır. Bu özellikleriyle o, çağdaş Türk düşüncesinde çok özel bir yer işgal eder. Fransız, İngiliz, Alman düşüncesini, Fransız mistisizmini, geleneksel tasavvufî teamül içinde eritir ve bir senteze ulaştırır. Bu sentezi de vahdet şuuru ile milliyete uygular.

Onun târihe, mâziye bel bağlamasının sebebi "metafizik" âleme karşı duyduğu, iman ve muhâbettir. Bu ilâhî iştîyak, "bendesî olduğu tasavvufî yolun kâmil mürşidi Ken'an Rifâî'nin mânevî etkisinden" gelmektedir. Zira Sâmiha Ayverdi'ye göre, ilim nasıl hakîkî mürşitse, ilmin henüz ulaşmadığı bâkir ve ulvî alanları tasavvuftan alınan feyizle çözme gayreti de o derece yüksek bir meziyettir. Bilim de toplum, târih, varlık âlemi gibi, kesretten ibârettir. Ancak önemli olan kesret âlemindeki vahdeti (Bilimlerin

²¹ Bkz. Pierre Rondot, *Enquête Lumières et Brame Dans l'Automme Turc*, La Croix, Paris, 25 Oct. 1973.

²² Bkz. Sâmiha Ayverdi, *Misyonerlik Karşısında Türkiye*, Kubbealtı Neşriyatı, İst., 2001.

bilimi) görebilmektedir. Gâye, madde ve mânâ (varlık âleminin iki yüzü) âleminin farkında olabilecek, bunları ve zıtlıkları cem edebilecek, tevhitçi, terkipçi bütüncül, bütünleştirici insanlar yetiştirmektir. Mâzîye mürâcaatının en büyük ve önemli gerekçesi kesret içinde yer alan beşeriyetin bugünkü hayâtını dâima, daha hakîkî, daha hayırlı ve daha iyi ve güzel kılmaya yönelmektir. Dâimâ hayâta, dünyâya anlam katmak, insanı aziz bilecek terbiye yolu ile onu aslındaki ilâhî, metafizik mihrâka oturtabilmek, bunun için de ona gücünü kullanabilecek ruh verebilmektedir.

O, bilim rûhuna vâkıf bir idealist, târîh yorumcusu, Cumhûriyet Türkiye'si'ne ve Türk milletine hizmeti mefkûreleştiren çok cepheli bir yazar, millî ve insânî değerler savunucusu, çağdaş Türk düşüncesinde özel ve kendine özgü yeri olan "mutasavvıf", "mürebbî" ruhlu, müstesnâ bir şahsiyet. Ülkemizin, milletimizin çağdaş uygarlıkla uzlaşıp, anlaşıp insanlık âlemine ortak olması en samîmî dileği. Eserleri çok derin mesajlarla dolu.

“Yolcu Nereye Gidiyorsun?”

Prof.Dr. Sema UĞURCAN

Sâmiha Ayverdi 1938'den sonra yazdığı sembolik başlıklı roman, hikâye ve mensur şiirleri ile tasavvuf-vahdet düşüncesini işler. Bu tarz yazarken *Mesnevî*'yi kendisine örnek aldığını söyler.¹ *Yolcu Nereye Gidiyorsun* (1944) ve arkasından *Mesih Paşa İmamı* (1948) romanlarında tasavvuf atmosferinin yanısıra, Türkiye'nin târihî durumuna, cemiyyet hayatına daha çok yer verir. *Mesih Paşa İmamı* ile roman yazmayı bırakır. İlim, fikir ve şâirâne üslûbu birleştiren târih, deneme, hâtıra türü eser yazar. Bunlarda Osmanlı'dan zamânımıza Türk siyâsî, fikrî, kültürel tarihini olumlu olumsuz yönleriyle anlatır. Toplum piramidinin tepesinden tabanına kadar her kesimden insanın hayatından belirgin çizgiler verip, onların maddî, manevî çehrelerini belirtir. Bu eserlerin hepsinde bir "Fenâfillah" ve "Feâfişşeyh"² düşüncesi göze çarpar.

Biz *Yolcu Nereye Gidiyorsun*³ romanını biyografik, sosyolojik, politik, psikolojik, metafizik okuma şeklindeki inceleme teknikleri açısından değerlendireceğiz. Bu okumalarla yazarın varmak istediği vahdet anlayışı arasında ilişki kuracağız.

Biyografik okuma:

Biyografik okuma yazarın hayatı, psikolojisi, bağlandığı prensipler ile eserde anlatılanlar arasında temel noktalar açısından benzerlik kurmaya dayanır. *Yolcu Nereye Gidiyorsun*'da bu tarz okumaya uygun zengin malzeme vardır.

Roman kahramanı Adli'nin hâfızası, yazar gibi müşahhas ayrıntıları vermek açısından çok kuvvetlidir. Sâmiha Ayverdi *İstanbul Geceleri*'ni (1952), *İbrâhim Efendi Konağı*'nı (1964) ve deneme tarzı kısa yazılarından oluşan pek çok kitabını hâtıralarına dayandırarak yazmıştır.⁴ Târihimize, sanat eserlerimize çok değer vermesi, onları millî hâfıza olarak görmesinden ileri gelir. Roman Adli'nin hayatının bir devresini aradan yıllar geçtikten sonra yazıya geçirmesiyle oluşur. Adli geçmişte olup biteni sırayla an-

¹ Kandemir, "Kıymetli Romancımız Sâmiha Ayverdi Diyor ki:", *Edebiyat Âlemi*, 14 Temmuz 1949, nr. 13.

² Bu ifade, Prof.Dr. Orhan Okay'ın, 16 Ekim 1999'da yazarın *Dile Gelen Taş* kitabının neşriyle ilgili konuşmasından alınmıştır.

³ İstanbul 1975, Damla Yayınları, 2. baskı, 387 s. Yazıda iktibaslar, bu baskıdan yapılmıştır.

⁴ Bu eserlerin dışında *Bir Dünyâdan Bir Dünyâya*, *Hâtıralarla Başbaşa*, *Rahmet Kapısı*, *Ne İdik Ne Olduk*, *Bağ Bozumu*, *Hey Gidi Günler Hey*, *Küplüce'deki Köşk*, *Râtibe...* yazarın hâtıralarını toplandığı diğer kitaplardır.

lattığı gibi, mantıki yahut tesâdüfî çağrışımlarla kronolojiyi bozarak ve daha uzak geçmişe giderek de anlatır. Böyle hatırlama içinde hatırlamalar, belirli bir hayat görüşünü derinleştirmek ve bir fikri ispatlamak maksadıyla yapılır.

Kahraman da yazar gibi kılı kırk yararcasına tahlilci ve terkipçi, bunun için gözlemci, şaşmaz adâlet anlayışına sâhip bir insandır. İki taraf da küçük ayrıntılara dikkat eder, onları esaslı bir merkeze bağlarlar. Görünenin arkasındaki görünmeyen planın varlığını hisseder ve zikrederler. Adli, yazar gibi çok çalışkandır. Bir dakikasını israf etmez. Galatasaray ve Hukuk mektebinde tahsil, posta-telgraf kaleminde tercümanlık, müsteşar, mektupçu olma ihtimalleri, mülkiye müfettişliği çalışkanlığını tatbik ettiği alanlardır. Cem Bey'in söyleyip yazdıklarını tebyiz etmek, sıkıntılı zamanlarda onları tekrar tekrar okumak, çiçek yetiştirmek, âileye âit sanat eserlerini tasnif etmek, her ihtiyacı olanın yardımına koşmak... bu çalışkan adamın hayatını dolduran işlerdir. Çalışmayı vatan borcu hâline getiren⁵ Sâmîha Ayverdi, ömrüne 36 cilt kitap sığdırmıştır.

Yazar ve kahraman Şehzâdebaşı'nda doğup yaşamışlardır. Şehzâdebaşı Sâmîha Ayverdi'nin bütün hatıralarında en çok yer tutan semttir. *İstanbul Geceleri*'nde kalemikle çıktığı şehir yolculuğunda ilk adımı Şehzâdebaşı'na atmasının sebebini izah eder: Şehrin merkezinde olması, zevk ve safa ocağını tıttırması... Adli, yazlıktan Şehzâdebaşı'na her dönüşte asıl vatanına kavuşma hazzını duyar. Semtin kokusu bile onu eski bir dost gibi karşılar.⁶

Sâmîha Ayverdi'nin hatıralarıyla edebîleştirdiği yakın-uzak çevresindeki insanlarla, romanın kahramanları arasında benzerlik bulabiliriz. Adli'nin anneannesi ile yazarın anneannesi Hâlet Hanım arasında âile mîrâsından payına düşeni alamamaları, maddî plandan daha zengin bir mânevî planda yaşamaları hususunda benzerlik vardır. Adli'nin dayısı Nâzım Bey; asker olması, Abdülhamid'i tenkit etmesi, ardından gelenlerin gideni aratması sonucuna varması açısından yazarın babasına benzer.⁷ Adli'nin babası Âsaf Bey ise selâmlık sohbetlerine düşkünlüğü ve kültür-edebiyat ala-

⁵ *Hatıralarla Başbaşa*, İstanbul 1977, Kubbealtı Neşriyatı, s. 185. Yazar 1957'de yazdığı "Çalışma İnkılâbı" yazısında, çalışmayı bir vatan borcu hâline getirme gereklerinden söz eder.

⁶ *İstanbul Geceleri*, 1977, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 3. b., s. 20, 266.

⁷ *Bir Dünyadan Bir Dünyaya*, Ankara 1974, Hülbe Yayınları, s. 27.

nındaki tercihleri⁸ ile yine yazarın babasını hatırlatır. İki baba da tavlaya düşkündür.⁹ Selâmi, çocukluğundaki haşarılığı, Galatasaray ve Tıbbiye'de okuması ile yazarın dayısı Server Hilmi Bey'i hatırlatır. Adli' nin babası-amcası arasındaki iktisâdî farkın benzeri, yazarın büyük babası Hilmi Bey ile büyük amcası İbrâhim Efendi arasında vardır. Zengin kolun servetini kaybedince fakir kolun himâyesine girmesi, kahramanın ve yazarın Süleyman Ağa ismini taşıyan uşaklarının aynı meslek ahlâkına sâhip olması aradaki bir diğer paralelliktir. Hâtemi Hoca ile gerçek hayatta tanıdığı Celâl Hoca birbirini hatırlatmaktadır. Yazar, haseb-nesebin gerçek dindarlığa faydası olmadığı fikrini ispat için esere koyduğu Süleyman'ı da hayattan aldığı söylemektedir.¹⁰

Ken'an Rifâi ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık (1951) ve *Dost* isimli biyografik eserlerde anlatılanlardan, roman kahramanlarından Cem Bey, Sinan ve annesinin kimliğini çıkarmak mümkündür. Romanda "ehl-i bekâ"yı temsil eden Cem Bey ile olgunluk devrindeki Ken'an Rifâi, Sinan ile çocukluk- gençlik devrindeki Ken'an Rifâi temsil edilmiştir.¹¹ Cem Bey'in tasavvufî söz ve yazıları, irşad edici tavırları, bu kahramanların Filibe, İstanbul, Balıkesir'deki ikâmetleri, bulundukları okul ve memûriyetler paralelliğin delilleridir. Cem Bey ile yukarıdaki iki biyografik eserde adı geçen Edhem Efendi arasında da yakınlık bulunabilir. Sâmîha Ayverdi burada Sinan vâsıtasıyla zor bir işe teşebbüs etmiştir. Daha önceki romanlarında da çeşitli adlar altında hocası Ken'an Rifâi'yi kişileştiriyordu. Fakat bu kahramanlar kemâle ulaşmış, mükemmelliği herkes tarafından kabullenmiş bilge kişilerdir. *Yolcu Nereye Gidiyorsun*'da aynı şahsın çocukluğu ve ilk gençliği üzerinde çok durulmuştur: "Zekâsına, idrâkine, irâde ve basîretine rağmen, ebedî büyük bir çocuk." (s. 385) O çocukça sâfiyeti, mâsûmiyeti, bunun yanı sıra o büyük dinamizmi, taşan, köpüren sevgi çağrışısını, göklere yükselmiş başı, tekâmülü... romanın müşahhas dünyasında canlandırmak, hâtıra, biyografi eserine göre anlatmaktan daha zor bir iştir. Sâmîha Ayverdi romanında bu zoru başarmıştır.

Yazarın hayatı ile eserinde anlattıkları arasındaki yakınlıkları araştıran biyografik okumada verilen hükümler tehlikeli olabilir. Yakınlıkların biri

⁸ A.g.e., s. 132.

⁹ *Rahmet Kapısı*, "Selâmlık Odası", İstanbul 1985, Hülbe Yayınları s. 94-95.

¹⁰ *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, "Mülâkatlar", (Ahmet Tecer ile) 27(2), Nisan 1998, s. 6.

¹¹ 5 Nisan 1997'de Vâkıfları Anma Toplantısı için yaptığı konuşmada, Aysel Yüksel de bu temsiliyet üzerinde durur.

uysa diğeri uymaz. Yazarın babası ile kahramanın babası bâzı bakımlardan benzese de anneleri hiçbir bakımdan benzemez. Yazar esas kahramana kendisine ait pek çok özellikler yüklemekle birlikte, âilesinin dâima göz bebeği olmuş Sâmîha Ayverdi ile çocukluğunda kendisine değer verilme-yen Adlî arasında, ikisinin "seyr-i sülûk"u arasında fark vardır. Biyografik okuma bahsinde sonuç olarak söyleyeceğimiz; yazarın hayatta tanıdığı in-sanların çeşitli niteliklerini birleştirerek, hayal gücünü katarak, dil vâsıta-sıyla ve roman türünün gereklilikleri içinde Sinan, Adlî, Selâmi, Nâzım... gibi kahramanlar oluşturmaları keyfiyetidir.

Sosyolojik Okuma:

Sosyolojik okuma, kahramanların yaşadığı toplumun bin bir ayrıntısı ve meselesini eserde tespit eden okuma şeklidir. *Yolcu Nereye Gidiyorsunuz*'da "devir rûhu" denen şey son derece canlı aktarılır. İstanbullu olan, İstanbul'a akan bütün sosyal tabakalar, 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başı cemiye-timiz, çeşitli görünüşlerle karşımıza çıkar. Bütün kahramanlar bu dünya-nın içindedirler. Yazar devri resmederken, devam etmesi gereken değerler için methedici, aksaklıklar için tenkitçi tavır takınır. Nezihe Araz, Ulunay, Kâzım Yetiş ve Mehmet Demirci eserdeki sosyal boyut üzerinde, özellikle yazarın sathî Batılılaşmayla ilgili tenkitleri üzerinde durmuşlardır.¹²

Romanda "âile" kavramı önemli yer tutar. Edebiyat teorikisi Wellek, âilenin eğitim, aşk kavramı, insânî duygulara âit bütün gelenek ve modalar-da önemli rol oynadığını söyler.¹³ Kadın romancımız, şahsiyet oluşumun-da âilenin önemini defalarca vurgular. Romanda üç âilenin hayat biçimi verilir. Ziver Paşa âilesi, Abdülhamid'e yakınlığıyla sivrilen, para-nüfuz ka-zanan bir âiledir. Kardeşi Asaf Bey'in âilesi, Adlî dışında sathî batılılaşma-

¹² Nezihe Araz, "Genç Bir Kadın Romancımız Sâmîha Ayverdi", *Türk Kadını*, 1/1, Mart 1944, s.12; Refîî Cevat Ulunay, 'Mistik Edebiyatta Bir Şaheser: *Yolcu Nereye Gidiyorsunuz*', *Yeni Sabah*, 11.1.1945 Kubbealtı Akademi Mecmuası, 17/4, Ekim 1988, Kâzım Yetiş, *Sâmîha Ayverdi'nin Eserlerinde Millî Kültür Meseleleri ve Tasavvuf Düşüncesi*, 1974, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Lisans tezi, s. 31, Mehmet Demirci, "Tasavvuf Kùltürü ve Romanımız-Sâmîha Ayverdi Örneği", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 27/2, Nisan 1988, s. 43. Yazarın eserleri ve hakkında yazılanların listesi için bk. İsmet Binark, *Sâmîha Ayverdi Bibliyografyası*, İstanbul 1999, s. 528.

¹³ Wellek-Varren, *Edebiyat Teorisi*, "Edebiyat ve Toplum", Çeviren Ö. F. Huyugüzel, İzmir 1993, Akademi Kitabevi, s. 85.

nın örneği ailedir. Nâzım Bey'in âilesi memleket şartlarının farkında olan ailedir. Sinan ile annesi düşünülürse âile sayısı dörde çıkar. Eserde "ev" kelimesi "âile" anlamında defalarca kullanılır. Asaf Bey'in evi, birbirinden ayrı üç kısımdan meydana gelmiştir. Bir kısımda anne piyano çalar, evlâtlardan her biri kendi âleminde yaşar, bir kısımda selâmlık sohbetleri yapılır, bir kısımda da hizmetçiler denetlenmeden yaşayıp giderler. Parçaların birbiriyle âlakasızlığının bedelini, ev daha sonra öder. Abdülhamid devri bitip Meşrûtiyet devri başlayınca siyasi-ekonomik sebeplerle Zîver Paşa'nın konağı harâbeye döner, ikinci ev büyük sarsıntılardan sonra Adli sâyesinde nispeten düzelir, üçüncü ev milletin temel değerlerine sarıldığı, iş terbiyesini hayatının ayrılmaz parçası yaptığı için ayakta kalır.

Ayverdi, dünyanın tezatlardan kurulmuş bir vahdet olduğunu düşünür.¹⁴ Adli kahramanların birbirine zıt görünüşleriyle hayat yolunda yürümelerine şahit olur. Adli'nin annesi Nemîde, tezatları en çok üzerinde toplayan şahıstır. Evlâtları arasında ayırım yapmasıyla, oğlunu ve onunla beraber herkesi seven Sinan'ın "tahlilci ana"sından (s. 95) ayrılır. Ev, dünya, para-pul işlerine aldırmamasıyla; şefkatli, gerçekçi, dirâyetli, devri için ayaklı târih olan kendi annesinden de farklıdır. Nâzım Bey'e göre kardeşi fantezi kadını, anneleri rûhen münevver kadındır. (s. 80) Nemîde sanata, estetiğe düşkünlüğüyle, maddeye, hazza düşkün eltisi Yektâ Hanım'ın zıddıdır. Nemîde'nin kendi dünyasının değerlerine yabancılığı karşısında, Madam Faguet'in bizim dünyamıza merak ve sempatisi de bir tezat unsurudur.

Romandaki genç kızlar da birbirinden farklıdır. Batılaşmanın, yanlış terbiyenin, kendi nefsinin kurbanı Jâle'ye karşılık; güzel, tatlı, öğrenme iştîyâkıyla dolu, erkeğin yanında-berâberinde olan Fahrünnisâ vardır. Adli'ye, sonra Sinan'a sevgiyi tattıran Mecbûre bu iki kızın aksine sâdeliği, utangaçlığı, güzellik-temizlik düşkünlüğü ile göze çarpar. Mecbûre Adli'ye özlediği sevgiyi vermez ama câriye Gülfem Adli'ye aşkından verem olur. Bu evlere girip çıkan dalkavuk Şâhinde Hanım ile Kâstamonulu Hocahanım da efendilerine bakışlarıyla birbirinden farklıdır.

Erkek kahramanlardan Zîver Paşa'nın çakırpençeliğine karşılık, kardeşi Asaf salon adamıdır. Zîver Paşa halkı sindirmek şeklinde bir aktiflik, Nâ-

¹⁴ "Mülakat" (Şaziye Berin Kurt ve Saffet Bey ile), Kubbealtı Akademi Mecmuası, 27/4, Ekim 1998 s. 6.

zım Bey onun hizmet ettiği idareyi devirmek şeklinde bir aktiflik içindedir. Asaf Bey, Nâzım Bey'in vatanseverliğini anlayamazken, Nâzım Bey, onu çocuklarını kötü yetiştirdiği için vatan hâinliğiyle suçlar. Bu erkeklerin evlatları Rıdvan, Râmi kötü ahlâkın, tüketiciliğin; Selâmi, Adlî -onlara yakın olan- Sinan iyi ahlâkın, çalışkanlığın temsilcisidir. Cem Bey gönüle-aşka bağlı tasavvuf erbâbının, Hâtemî Efendi akla-ilme bağlı din erbâbının özelliklerini taşır. Yazar bu iki kahramanla eski hayatımızın "rind-zâhid" tezadını kullanmış olur. Süt baba Abdi Efendi, halkın şaşmayan sezgisini, realite duygusunu, iyimserlik ve neşesini üzerinde taşır. Bu özellikleriyle aristokrat ruhlu Asaf'tan, giderek siyasi ümitsizliğe kapılan Nâzım Bey'den farklıdır. Herkesi güldürürken içi ağlayan Abdürrezzak Efendi ile bu meslek uğruna imamlığı terkeden tiyatro meraklısı da birbirine zıttır. Hasta Abdürrezzak'la ilgilenmeyen doktorlara karşılık, gerekli bütün yardımı yapan arabacı, halk kesiminin aydın kesime nazaran temel değerlere sadakatini gösterir. Bu fark, zengin Ziver Paşa ile fakir Abdi Ağa'nın düşkünlere yardımında da öne çıkar. Adlî'nin babasının selâmlığını dolduran zarif, nükteci aydınlarla, komşuları Seyfi Bey'in sâde, tabii, gamsız arkadaşları da birbirinden farklıdır. Cemiyet denen bütün de böyle zıt insanların birleşmesinden oluşur.

Esas mekân olan Şehzâdebaşı, bu millete has toplanma, gezme, eğlenme semti olarak tasvir edilir. Külhanbeyi-tulumbacı kollarının meslek icra edişleri, takım ruhu içindeki yaşayış, davranış, eğleniş biçimleri, sözlü kültürü korumadaki rolleri... sosyal dünyanın eserdeki aksidir. Tulûatçıların tiyatrosu, bir sosyal yardım kurumu fonksiyonu da icra eder. Eserde esnaf grubu, sesleriyle sokakların melodisini oluşturan satıcılar da yer alır. Romanın olayıyla alâkalı olmayan bu şahıslara, sosyal freskin parçaları olması açısından, yazar hatıralarında da temas eder.

Devir ruhunu veren en güzel hususlardan biri mûsikîdir. Boğaziçi'nde mehtâba çıkmak, "Kâzım'ın kıraathânesi"nde Tanburî Cemil Bey'i dinlemek, İstanbul'da yaşamının bir imtiyâzıdır. Kâğıthâne, Çamlıca mesireleri, donanma geceleri bu imtiyâzın diğer noktalarıdır.

Ayverdi bu sosyal boyutu verirken "dünya mahkemesi" (s. 209) sembolünü göz ardı etmez. Dünya mahkemesi, kahramanları amelleriyle mûkafatlandırır veya cezalandırır. Adlî hak ettiği yeri alırken, vaktiyle ona önem vermeyen âilenin diğer fertleri onun himmetiyle yaşayacak duruma gelir.

İlber Ortaylı, *İbrâhim Efendi Konağı*'ndan hareketle yazarın sosyal hayatımızdaki demokratikliği dâima vurguladığını söyler. "Cemiyetin etiket ve âdâbına uymazsanız, kendinizi belirgin bir tarz-ı hayâta uydurup yaşayamazsanız... sonunda erir gidersiniz. (...) Türk toplumunda aristokrasi yoktur. Hiç kimsenin zenginliği ve iktidârı, hukukî imtiyaz ve hukukî bir müessesese mevzûu değildir. İnsanlar var oldukları, hizmet ettikleri (...) kazandıkları sürece vardır." ¹⁵ *Yolcu Nereye Gidiyorsun*'da da Zîver Paşa âilesi, Adlî harîç Âsaf Bey âilesi bu sosyal akışa uyamadıklarından ayakta duramazlar.

Politik Okuma:

Eserde anlatılanlar 1312/1896 ile aşağı yukarı 1910-1911 yılları arasında cereyan eder. 1908 İnkılâbı ile 31 Mart 1909 olaylarından sonra eserde târihi, belli bir olayın adı geçmez. Ancak İttihatçıların devleti çöküşe götürdüğü işareti verilir. Bu yıllar siyâsî târihimize Abdülhamid ve II. Meşrûtiyet devri adıyla geçer. Yazar daha önceki romanlarında devrin siyâsî-sosyal atmosferini olay örgüsünü değiştirecek belirginlikte koymamıştır. Aynı belirginlik Balkan Savaşı atmosferli *Mesih Paşa İmamı*'nda da devam edecektir.

Romandaki üç âile babasının politik görüş ve tavırları farklıdır. Zîver Paşa Abdülhamid'in hafiyelerinin âmiri durumundadır. Kardeşi Âsaf Bey devir gerçeğinin farkında olmayan, batı hayranı, "devekuşu tip"tir. Nâzım Bey ise Abdülhamid'in politikasına muhâlifdir. Zîver Paşa İstanbul halkının en korktuğu şahıslardan birisidir. Bu şahıs, bize Abdülhamid'in meşhur hafiyesi Fehim Paşa'yı hatırlatır. ¹⁶ Halk Zîver Paşa'ya "Zakkum" lakabını takar. Hükümdarın "yıldız, burun, kardeş" kelimelerinden îmâlar çıkarması gibi o ve oğlu "zakkum" kelimesinden zımnî anlam çıkarır. Bu kelimeyi bilerek-bilmeyerek kullananlar sürgünle cezâlandırılır. Eşi Yekta Hanım paşaya gönderilen câriyelerle ticâret yapar, oğlu Râmi haraç keser. Zîver Paşa mevcut politikaya hizmetinde, sırf devlete bağlılık düşüncesinden hareket etmez, menfaatini en ince noktasına kadar düşünür. Şark demiryollarında çalışan Âsaf Bey, kardeşinin nüfûzundan selâmlık sohbetleri yapabilmek, orada edebiyattan konuşabilmek için faydalanır. Ordu mensûbu Nâ-

¹⁵ "Ayverdi Kardeşler ve Kubbealtı'nın Hizmetleri" *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 30/2, Nisan 2001, s. 37.

¹⁶ *İstanbul Geceleri*'nde Fehim Paşa'nın ve hafiyelerinin hayatı nasıl kısıtladığı anlatılır, s. 22

zım Bey bilfiil Abdülhamid aleyhine çalışır, yasak neşriyatı okur, Türkiye'de yaşayamayacağını anlayınca yurt dışına kaçar. Kaçışı ince nüanslarla anlatılır. Güzel saçları kısacık kesilen kızı ile beraber derviş kıyafetine girmiştir. Kaçmanın yabancılar vasıtasıyla değil, kendi halkının vasıtasıyla yapılması da dikkate değerdir. Kaçtıktan sonra âile gençlerinin tâkibe alınması, etrafındakilerin azalması -bunun böyle olmasını kendileri istemiştir- politik dünyâya has ayrıntılardır. Eserin bu bakımdan en can alıcı noktalarından biri, esnaf aracılığıyla Nâzım Bey'den gelen mektubun bir karpuzun içine saklanarak âileye ulaştırılmasıdır. Bu, muhâlefet hareketinin toplumun çeşitli kesimlerine uzandığını gösterir. Aynı zamanda totaliter rejimlere karşı gizli faaliyetlerde, akla gelmeyen çârelere başvurulduğunu gösterir. 1908 inkılabı üç âile üzerinde değişik etki bırakır. Yazarın göstermek istediği gibi Zîver Paşa, korkutuculuk gücü kalmayınca, herkesten korkan biri hâline gelir. Akıl kaybı yüzünden eski suçlarından yargılanmaz. Vehmettiği düşmanlara karşı taşıdığı tabancası patlayınca ölür. Âsaf Bey, politikayla alakadar olmamasına rağmen ağabeyi yüzünden memûriyetten çıkarılır. Hareket ordusuyla tekrar İstanbul'a gelen Nâzım Bey'in durumu daha trajiktir. Çünkü ötekilerin cezâlandırılmasında, önceki suçlarının rolü büyüktür. Ancak Nâzım Bey gerçekten vatansever ve mesleğinin gerektirdiğini hakkıyla yerine getiren bir adamdır. Zîver Paşa'nın aksine, politik hareketine menfaatin zerresi karışmamıştır. Memleket için zararlı bulduğu Abdülhamid'in hallinden sonra aktif politikadan çekilip, çok sevdiği askerlik mesleğine döner. Ancak eski dâvâ arkadaşlarının; memleket meselelerine aldırmayan sahte vatanseverlere, olan biteni görmeyen siyâsî körlere dönüştüklerini anlayınca emekliye ayrılır. Eğitim işleriyle uğraşır. Böylece kılıcın yerini kalem alır.

Eserde Abdülhamid dönemi tenkit edilirse de, bunlar kemiyet ve keyfiyet olarak Meşrûtiyet icraâtı üzerine yapılan tenkitlerin yanında az kalır. Büyük hedeflerle iş başına gelip, bunları gerçekleştirmeyen, yenisini kurmadan eskisini yıkan, temel değerleri bir bir sarsan, geçimi zorlaştıran inkılâp hareketine dâir tenkitler daha çarpıcıdır.

Sâmiha Ayverdi politik dünyâya âit malzemeyi de tesadüfî kullanmaz. Burada kalıcı değerlere bağlanmayan insanların ferdî-sosyal-siyâsî sarsıntılar karşısında çabuk fire vereceklerini göstermek ister. Kalıcı değerlere bağlanmanın yolu, sıkı bir îman ve vahdet anlayışından geçer. Romanda

İman ve vahdet anlayışının temsilcisi Cem Bey, Seyfi Bey, Sinan, sosyal meselelerin üzerinde dursalar da gündelik siyâsetin dışında kalırlar.

Psikolojik Okuma:

Burada romanın asıl kahramanının psikolojisi üzerinde duracağız. Roman Adli'nin çocukluk-gençlik yıllarını anlatır. Bu hayat hikâyesi, büyümenin, gelişmenin, rûhî merhale katetmenin hikâyesidir. Sevgiye karşı içindeki açlık, Adli'nin temel psikolojisini oluşturur. Çocukluğunda sevgi görmeyen Adli, seçerek sevdiklerine yâni annesine, dayısının âilesine, Cem-Sinan-Mecbûre üçlüsüne çok bağlıdır. Romanda Adli'yi sevmeyen yahut kayıtsız olanlar bir kutup teşkil ederken, onu sevenler, onda cevher görenler başka bir kutup oluştururlar. Hâtıralarının sonuna doğru Adli'nin bu üçlüyle kendi arasında olup bitenlere dâir anlattıkları ve "dünya mahkemesi"nde görülen dâvâlara dâir anlattıkları nöbetleşe sunulur.

Adli, Mecbûre'ye aşkını bir nevi telâfi mekanizması ile açıklar: "O evin içinde kendisinden üstün olduğumu hissettiğim tek insandı. Belki biraz da onun mânen emrim altında oluşuna memnun oluyordum." (s. 107) Kimsenin el uzatmadığı bir kızı kendisine mâletmeye, onu içinde saklamaya çalışır. Tanbûri Cemil Bey'i dinlerken ona ilgisinin aşka döndüğünü anlar. Ancak Sinan'ı seven Mecbûre, Adli'nin sevgisine istediği karşılığı vermez. Bu Adli'de bir çeşit "ambivalans" yâni birbirine zıt duyguları aynı anda veya arka arkaya duyma psikolojisi uyandırır. Mecbûre'nin Sinan'a duygularını görmezlikten gelerek, onu bir gün kendisine bağlayacağını düşünerek inatçı bir savaş sürdürür. Ancak Tanbûri Cemil'in müziğini ikinci dinleyişinde "ferâgat" kavramını hatırlar. Eserin sonuna doğru Sinan'ın Mecbûre'yi sevdiğini öğrenir. Mezarlıkta, tabiat ortasında, ruh saltanatının hükmü sürdüğü bir evde nefsiyle yaptığı mücadeleden sonra, aradan çekilmesi gerektiğine karar verir. Sâmîha Ayverdi'ye göre, "insanlara verilecek derslerin en güzeli ferâgat dersidir." ¹⁷ Kendisi için "en sevgili" olan Mecbûre'den ferâgat noktasına gelinceye kadar Adli'nin içinde kopan fırtınalar, eserin psikolojik katmanını kuvvetlendirir. Adli Mecbûre'ye mektup şeklindeki son hitâbında, giderek teslim olmasını anlatır: "Sen ki bu güne kadar naz kanatlarıyla benim dünyâmda, benim aşkımın göklerinde uçtun ve ben seni

¹⁷ "Mülâkatlar" (Ali Zeki Bey, eşi ve Garbis Fikri ile), *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 28/1, Ocak 1999, s. 17.

dâima boynum bükük, niyaz içinde seyrettim. Ne garip bir cilve ki, kader seni, bir göz açıp kapama zamânında, benim mevkiime düşürmüş bulunuyor."(s. 385)

Metafizik Okuma:

Burada kader meselesi üzerinde duracağız. Sâmîha Ayverdi mistik bir yazardır. Romanda kader, insanları hareket ettiren âmil olarak görülür. Aslı kahramanlar hayat yolunda ilerlerken, kendileri için çizilmiş bir kaderi gerçekleştirmiş olurlar. Adli çocukluktan itibaren Cem Bey tarafından tasavvuf terbiyesine tâbi tutulur. Cem Bey'in yazılı bütün evrâkı onun elinden geçer. Eserde çok kullanılan "yol, yolcu" kelimesinin irâde, seçim, tarz, uygun/doğru/ebedî olanı aramak, menzile varmak gibi anlamları vardır. Cem Bey, Seyfi Bey, Nâzım Bey, Sinan, Adli ve Mecbûre gibi kahramanların, yürüyüşlerinde "son menzile" ¹⁸ varacakları yahut varmış oldukları hissettirilir.

Kaderle birlikte hürriyet-mecbûriyet kavramları üzerinde de durmak gerekir. Adli toplum-âile-devlet meselelerindeki dikkatini, sonunda insanın yaratılışındaki sırları kavrama alanına da yöneltir. Kalbin sırlarının, aşkın başka bir boyutu, metafizik bir boyutu olduğunu anlar. Etrafında şimdiye kadar kendisine uzanan "eller"in işaretlerini düşünür. (s.189, 264) İçindeki çeşitli zıtlıklar artık birlikte toplanmaya başlar. Böylece kader ile irâde fikri birleşmiş olur. Eserin sonunda Adli feragat ve tevekkül bir nevi iç hürriyet hâline getirir. Nefsinin esirliğinden, nefsinin hâkimliğine yükselince, hür hâle gelir. O zaman Mecbûre ile Sinan'ın birleşmesi için ortada engel kalmaz. Adli'nin mânevî baskılı evlilik teklifini uzun direnmelerden sonra kabul eden Mecbûre, böylece bir mecbûriyetten kurtulur. Meseleye bu açıdan bakılınca, eserde Adli ve Mecbûre'ye verilen isimlerle de bir sembolizasyona gidildiği düşünülebilir.

İfade Vâsıtaları

Rene Wellek edebî esere dıştan bakan bu okuma şekillerini ayrı ayrı değil, bir arada kullanmanın doğru olduğunu söyler.¹⁹ Edebî esere içten bakışı, meselâ üslûp araştırmasını asıl edebiyat incelemesi olarak görür. Biz burada metnin üslûbunu incelemeyecek yalnız ifade vâsıtaları üzerinde duracağız. Kitapta olay, onu bizzat yaşayan başkahramanın ağzından anlatılır. Eserde

¹⁸ Ayverdi'nin *Yolcu Nereye Gidiyorsun*'dan önce yazdığı romanın adı *Son Menzil*'dir. (1943)

¹⁹ *Edebiyat Teorisi*, s. 55-56.

hikâyeleştirmenin, ruh tahlillerinin, tabiat-kalabalık tasvirlerinin yanında diyaloglar da ifâde vâsıtası olarak kullanılır. *Yolcu Nereye Gidiyorsun*'da farklı şahısların karakterleriyle diyalogları uyum hâlinindedir. Diyaloglar Sâmîha Ayverdi'nin önceki romanlarına göre daha fazladır. Romanda kahraman sayısının çokluğu, halk tiplerinin ağır basması, "ben" anlatıcısının tahkiyede de sohbet edâsını kullanınası, duygu yakınlığı olan insanlarla içinden de konuşması... bunun sebepleridir. Anlatıcı şahit olmadığı, öğrendiği hususları da kendi ifâdesine mâlederek aktarır. Bu tarz anlatım da olaya inandırıcılık katmaktadır.

Cem Bey'in yazıları ve mektupları tasavvufidir, mensur şiiri andırır. Bu yazıların tonu kısmen didaktik (ahlâkî), büyük ölçüde liriktir. Onlar eserden çıkartılıp bir araya getirilse bir "Tasavvuf Sohbetleri" ortaya çıkabilir. Ama o zaman eserin bütünlüğüne hâlel gelir. Çünkü bu metinlerle, önünde-arkasında anlatılan durumlar arasında fikrî bir münâsebet vardır. Metinler Adli'nin kafasını kurcalayan birtakım sorulara cevap vermekte yâhut içindeki işaretleri anlama olarak sürüklendiği hatâları göstermektedir.

Esere çoğu Dîvan edebiyâtı tarzında, hikmetle dolu, genellikle aşkı terennüm eden berceste mısralar konulmuştur. Şâirlerinin adı az geçer: Yûnus, Mevlânâ, Niyâzi-i Mısri, Muallim Nâci. Romanda tasavvuf risâlelerine, allegorik hikâyelere, Dante'nin *İlâhî Komedya*'sındaki bir parçaya da yer verilmiştir. Bu metinlerin romanın muhtevâsını kuvvetlendirme, kahramanların ruh hâlini perçinleme, açıkça söyleyemediklerini zımnî belirtme gibi fonksiyonları vardır. "Boğazkesenli" ve "Yeşiltulumbalı" külhânilerin mânileri öteki metinler gibi bir fonksiyona sâhip değildir. Sadece şehirli ağzını ve kültürünü vermeleri açısından önemleri vardır. Eseri başarılı kılan, yazarın bütün bu ifâde vâsıtalarını büyük bir uyum içinde kullanmasıdır. Bu uyum bakımından eser, Rus edebiyat tenkitçisi Bakhtine'in "çok sesli roman" târifine uyaktadır.²⁰

²⁰ Bk. Mikhail Bakhtin, *Karnavaldan Romana -Edebiyat Teorisinden Felsefesine Seçme Yazılar*, Çeviren? C. Soydemir, İstanbul 2001, Ayrıntı Yayınları, s. 37-38.

Sâmiha Ayverdi’de Hadîs Kültürü

Prof.Dr. Ali YARDIM

Sâmiha Ayverdi bir yandan geleneği olan, bir yandan da kendi çağının disiplini ile yazan bir yazar hüviyetiyle kendini göstermektedir. Yazı planı, cümle kuruluşu, imlâ kuralları ve noktalama işaretleri, gerektiğinde dipnotu kullanımı ve en önemlisi de, dil ve üslûbuyla kendi döneminin, *kendisini okutabilen* yazarlarından birisidir. O, özde gelenekçi, şekilde modern olma ve kalmanın seçkin temsilcilerindendir. Kökü mâzîde olan âtî, kökten kopmadan çağı yakalama, kendi millî-mânevî değerlerini kaybetmeden çağdaşlaşma gibi sloganlarla ifâde edilegelen duyguların, fiilen yaşayıcısı ve yaşatıcısı olma cehdinin ve aşkının, nesli tükenmeye yüz tutmuş bir âbide şahsiyettir. **Sâmiha Ayverdi**, boraya tutulmuş ve nereye oturacağı belli olmayan gemiler misâli, modernleşme kasırgası karşısında şaşkınlaşmış tutunacak ipi olmayan nesiller için, bir dalgakıran rolünü oynamaktadır.

Rûhî ve mânevî olanı bertaraf etme amaçlı sekülerleştirme çalışmaları ve insan fitratına aykırı bir kısım uygulamalarla şaşkınlaştırılan toplum, **Ayverdi**'nin doz ve üslûbu ile yazan yazarların yazılarıyla dengelerini bulmaktadır. Gerçekten, tek başına ve yüksek dozda verilen çağdaşlaştırma antibiyotiklerinin tahribatına karşı, **Sâmiha Ayverdi**'nin eserleri, dengeleyici vitamin görevini yapmaktadır.

Biz bu makâlede, onun, beşi roman olan dokuz kitabında kullandığı **hadîs-i şerifleri** tesbit edip bir değerlendirme yapmayı denemek istedik. Meselenin bütününe ortaya koymak için, yazarın, yayınlanan ve henüz yayınlanmayan bütün eserlerinin incelenmesi gerekmektedir*.

Tesbit edilen hadîs metinleri, değişik şekillerde tasnife tâbî tutulabilir. Her tasniften, farklı sonuçlar çıkarmak da mümkündür. Biz, bir tez çalışması disiplini ve kitap üslûbu ile konuyu fazla detaylandırma yoluna gitmeden, sonuçları dar hacimli bir makâle formu içinde sunmayı uygun gördük.

Yazarın eserlerinde metinlerin bir kısmı, hadîs olduğu tasrîh edilerek tırnak içinde verilmiş; bir kısmı da, hiç hadîs olduğu belirtilmeden, ya bir cümlesiyle ya da serbest ifâdeyle meâlen kaydedilmiştir. Biz, alıntılarla yaparken, bâzılarını yalın hâllerıyla verdik, bâzılarını da üst ve alt bağlantı-

(*) Yazarın yayınlanmış 36 kitabı ile mülakatlarını tamâmen okuyarak, tesbit ettiğimiz hadîs kültürü malzemelerini, bu yıl içinde, bir kitap formu çerçevesinde kültür muhitlerinin hizmetine sunmak istiyoruz.

lariyla kaydettik. Hadis metninin konu bütünlüğü içindeki yerini tam belirtme açısından, üst ve alt bağlantıları daha geniş tutmak mümkünse de, makâle hacminin sabrını taşırmamak için, bu bağlantılar, olabildiğince kısa tutulmaya çalışılmıştır.

Sâmiha Ayverdi'nin kullandığı hadislerin Arabça asıl metinleri ile, bu metinlerin kaynakları bulunmuş ve onlar, sayfaların dipnotlarında gösterilmiştir. Bu makâlenin yayınlanacağı dergi şartları da göz önünde tutularak, metinler, orijinal imlâsı olan Arab harfleriyle değil, zarûreten Latin harfleriyle yazılmıştır. Kaynaklar konusunda da çok ayrıntıya gidilmemiş; pek çok kaynakta geçtiği hâlde, bâzen bir tânesiyle yetinilmiştir. Yerine göre de, bahis konusu hadis hakkında genişçe teknik bilgi edinmek isteyenler için, ikinci el kaynaklar ile, araştırma türü eserlere de yer verildiği olmuştur.

HADİSLERİN GEÇTİĞİ YERLER

I- BATMAYAN GÜN

1- *"Bu hususta yegâne fetvâcı, kendi hislerindir. Binâenaleyh gönlüne danış!"* (s. 50)¹.

*

2- *"Allah diyor ki: Kulum, hoşuma gidecek amellerde bulunmakla bana o kadar yaklaşıp ki, onun vücûdu ben olurum. Benimle görür, benimle işitir, benimle söyler".* İşte hikmet ve mârifetin sırrı bu sözlerin içindedir (s. 158)².

*

3- *"... derdi veren dermanını da vermesini bilir"* (s. 218)³.

*

¹ Hadis metni: *"İstefti kalbek ve in eştâke'l-müftûn"* Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 228; Dârimî, *Sünen*, II, 161, nu:2536; Mevlânâ, *Mesnevî*, VI, 380. beyit.

² Hadis metni: *"...İnnellahe kale: 'Men 'adâ lî veliyyen âzentühü bi'l-harb. Vemâ takarrabe ileyye 'abdî bi-şey'in ahabbe ileyye mimmâ ifteraztû 'aleyh. Vemâ yezâlû 'abdî ve yetekarrabû ileyye bi-n-nevâfil hattâ ühibbühâ, fe izâ ahbebtühâ küntü sem'ahâ ellezi yesme'u bihi ve basarahâ ellezi yübsıru bihi ve yede'hü elleti yabıtısu bihâ ve ricle'hü elleti yemşı bihâ..."*. Bkz. Buhârî, *el-Câmi'us-Sahih*, VII, 190 (Rikak: 38); Mevlânâ, *Mesnevî*, II, 1738-1739. beyitler.

³ Hadis metni: *"Mâ enzele'llahü daen illâ enzele lehâ şifâen"*. Bkz. Buhârî, *el-Câmi'us-Sahih*, VII, 11; Mevlânâ, *Mesnevî*, II, 683. beyit.

4- Büyük babamdan duyduğum bir vecîzeyi söyleyeyim: "**Kendi aybını bilen, başkalarının aybını aramaz**". Gene der ki: "Başkalarının aybını gören gözü kör et!" (s. 234)⁴.

II- MESİHPAŞA İMAMI

5- "...O ferman kime neyi isterse yaptırır. **Cihân bir araya gelse onun çözdüğünü bağlamaya, bağladığını çözmeye muktedir değildir**" (s. 146)⁵.

*

6- "**Zerrece ilim ve akıl, yıllarca ibâdetten üsttür**" diyen ben değilim, Peygamberdir. Bu yolda Mevlânâ der: "**Bir dem Allah'ın merdiyle oturmak yüz sene takvâdan hayırlıdır**" demekle, onun ilminden sıçrayacak bir zerrenin yüz senelik kupkuru amelin hâsıl edemeyeceği bilgiyi uyardığını söylemek istemiştir (s. 181)⁶.

*

7- "Gerçi Peygamber, **komşusu aç iken karnını doyuran adamı mümin saymıyordu** amma, bütün bu yoksul garip kişilerle bir tek adam nasıl baş edebilirdi?" (s. 185)⁷.

*

8- Tevekkeli yine koca Resûlullah: "**Kimseye sonundan evvel şöyle ya da böyle deme!**" diye kestirip atmamıştı (s. 185)⁸.

*

9- "... Zâten bu dünyâda belâ ve âfet hep Allah'ın sevdiği kulların hissesine

⁴ Hadis metni: "**Tûbâ li-men şegalehâ 'aybuhâ 'an 'uyûb'in-nâs**". Bkz. Kuzâ'î, Şihâb'ül-Ahbâr (Tercümesi), nu: 395; Suyûtî, el-Câmi'us-Sağır, II, 58.

⁵ Hadis metni: "**Va'lem enne'l-halâyık lev'icteme'â 'alâ en yu'tûke şey'en lem yüridil-lâhü en yu'tıyeke lem yakdırâ 'aleyh, ev yasrifü 'anke şey'en erâdellâhü en yusıbeke bihi lem yakdırâ 'alâ zâlik**". Bkz. Kuzâ'î, Şihâb'ül-Ahbâr (Tercümesi), nu: 492; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 307.

⁶ Hadis metni: "**Tefekkürü sâ'atin hayrun min 'ibâdeti seb'ine sene**". Bkz. Deylemî, Firdavs'ül-Ahbâr, II, 71, nu: 2400; Münâvî, Künûz'ül-Hakayık, I, 236, nu: 2995, Beyrut 1996.

⁷ Hadis metni: "**Leyse'l-mü'minü ellezî yeşbe'u ve cârühâ câi'un**". Bkz. Buhârî, el-Edeb'ül-Müfred, s. 52, nu: 112; Kuzâ'î, Şihâb'ül-Ahbâr (Tercümesi), nu: 597.

⁸ Hadis metni: "**Lâ ta'cebû bi-âmeli 'âmilin hattâ tenzurâ bi-me yuhtemü leh**". Bkz. Kuzâ'î, Şihâb'ül-Ahbâr (Tercümesi), nu: 604; Taberânî, el-Mu'cem'ül-Kebîr, VIII, 268, nu: 8025.

isâbet eden bir cilve idi, ki kocası da bundan az mı nasip almıştı? (s.218)⁹.

III- SON MENZİL

10- "...Ancak o zaman *"Kul bana, benim râzı olduğum şeyleri yap-makla yaklaşınca onu severim; sevdim mi, tuttuğu el, gördüğü göz, işiti-tiği kulak ben olurum"* sözünün mânâsı âşikâr olur; ki hilkatın rumuzu ve hikmetlerin esrar ve muammâsı bu sözlerdedir (s. 96)¹⁰.

IV- İNSAN VE ŞEYTAN

11- *"Sen dümensiz, küreksiz bir kayak gibi başı boş yelken açmış gidiyorsun. Halbuki hayat yolu, bir yarış ihtirâsıyla koşularak geçilmez. Menzilin neresi? Dur biraz, dinlen, pusulanı aç bak, gittiğin yeri gör. Herkes bir teknenin sâhibi-dir ve hayat seferi esnâsında onu idâreden mes'uldür. Sana, dur biraz, etrâfını araştıır ve teknene, görülmesi, bilinmesi icap eden kıymetleri bul ve yerleşdir! di-yorum"* (s. 12)¹¹.

*

12- *"Kadın erkeğin yarisıdır"* diyen Peygamberimiz; (s.29)¹².

*

13- Peygamberimiz, *"Kadın âkıllar üzerine gâlibdir; çünkü bunlar, hissen huşûnet ve kabalıktan perhîz etmiş ululardır"* diyor (s. 29)¹³.

*

14- *"Dünyâ hayatından evvelki âlemden birbirilerinin mânâsıyla çift*

⁹ Hadîs metni: *"İnne'llâhe izâ ehabbe kavmen ('abden) ibtelâhüm"*. Bkz. İbn Mâce, *Sünen*, II, 1338, nu: 4031 (fiten: 23); Taberânî, *el-Mu'cem'ül-Evsat*, IV, 146, nu: 3252. *"İnne'llâhe izâ erâde bi-kavmin hayran ibtelâhüm"*. Bkz. Tirmizî, *Sünen*, IV, 601, nu: 2396; Kuzâ'î, *Şihâb'ül-Ahbâr (Tercümesi)*, nu: 707.

¹⁰ Bu metin, daha önce, *"Batmayan Gün"*de de geçti. Bkz. s. 58, nu: 2.

¹¹ Bu ifâdeler, literatürde hadîs olarak geçen şu metnin mefhumunu andırmaktadır. *"Ya Ebâ Zerr! Cedid's sefnete fe-inne'l-bahre 'amîkun ve eksir'iz-zâde fe-inne's-sefere ba'dün, ve ekille min'el-hamâleti feinnet-turuka muhavvefün ve ahlis'il- 'amele fe-inne'nnâkıde basirun"*. Bkz. Zeyn'ül-Kudât Ahmed b. Muhammed el-Haccî, *el-Müneb-bihât 'âlâ'l-İsti'dât Li-Yev'mil-Me'ad*. Ayrıca, Tokat Müzesi'nde Selçuklular dönemine âit üçgen piramit bir mermer lâhidde, hadîs formülüyle mezar kitabesi olarak da yazılmıştır.

¹² Hadîs metni: *"İnnemâ'n-nisâu şekâyık'ur-ricâl"*. Bkz. Ebû Dâvûd, *Sünen*, I, 161-162, nu: 236 (Tahâret: 94); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 256.

¹³ Hadîs metni: *"Mâ raeytü min nâkısatı 'aklin ve dînin ağılebe li-zî lübbin minkün-ne"*. Bkz. Müslim, *el-Câmi'us-Sahîh*, I, 86, 87.

olmuş ruhlar, burada da çift oldukları kimselerle anlaşabilirler. Orada yekdiğerine aykırı ve zıt olanlar ise burada da ihtilâfta kalırlar. Ama isterse bu ruh sizin zürriyetiniz olsun" (s. 79)¹⁴.

*

15- *"Buyruğuma râzı olmayan, benden başka Rab arasın" sitemine mi mazhar olayım (s. 202)¹⁵.*

*

16- *"Ne aceptir o âdem ki, öleceğini bildiği hâlde ölümünü unuttur. Dünyâdan ayrılacağını bildiği hâlde ona dayanıp günleri gene ona dayanmakla geçirir. Allah'a döneceğini bildiği hâlde ondan sapıtıp başkalarına iltifât eder" (s. 219)¹⁶.*

*

17- *"Bu dünyâda tuzaksız ve ejderhâsız bir köşe yoktur; Allah'ın halvetgâhından başka yerde huzur yoktur. Rahat ümidiyle fare deliğine de girsen, gene bir kedi pençesi gelip seni orada da yakalar" (s. 232-233)¹⁷.*

*

18- *"Zinâ, kendinin olmayan haramdan zevk çeşnisi almaktan başka nedir? Ben de işte bütün ömrümce nefsimin gizli âşikâr hazları ile sarhoş oldum. Kulağım, gözüm, düşüncem yolu ile, durmadan zinâ ettim" (s. 246-247)¹⁸.*

¹⁴ Hadis metni: *"el-Ervâhu cünüdün mücennede, fe mâ te'arafe minhâ i'telefe ve mâ tenâkere minhâ ihtelefe"*. Bkz. Buhârî, *el-Câmi'us-Sahîh*, IV, 104; Kuzâ'î, *Şihâb'ül-Ahbâr* (Tercümesi), nu: 194.

¹⁵ Hadis metni: *"Kâle'llâhü Te'âlâ: Men lem yerza bi-kazâi ve kaderi fel-yeltemis rab-ben gayri"*. Bkz. Taberânî, *el-Mu'cem'üs-Sağîr*, II, 48-49; Mevlânâ, *Mesnevî*, III, 132. beyitten önceki başlık.

¹⁶ Hadis metni: *"'Acibtü li-tâlib'id-dünyâ ve'l-mevtû yatlûbühâ ve 'acibtü li-gâfilin ve leyse bi-mağfûlin 'anhû ve 'acibtü li-dâhikin mil'e fîhi velâ yedri e-radiye 'anhû em sahite?!"*. Bkz. Suyûtî, *el-Câmi'us-Sağîr*, II, 62 (İbn 'Adiyy ve Beyhakî'den naklen).

¹⁷ Hadis metni: *"Lev kâne'l-mü'minü fî cuhri fa'retin le-kayyad'allâhü lehâ fîhi men yû'zîhi"*. Bkz. Kuzâ'î, *Şihâb'ül-Ahbâr* (Tercümesi), nu: 865; Suyûtî, *el-Câmi'us-Sağîr*, II, 136.

¹⁸ Hadis metni: *"İnnellâhe ketebe 'alâ ibni âdeme hazzahû min'ez-zinâ, edreke zâlike lâ mahâlete: fe-zinâ'l-'ayni en-nazaru, ve-zinâ'l-lisân el-mantık, ve'n-nefsü temennâ ve teştehi ve'l-fercü yusaddiku zâlike küllehâ ve yükezzibühâ"*. Bkz. Buhârî, *el-Câmi'us-Sahîh*, VII, 130.

V- MİLLÎ KÜLTÜR MES'ELELERİ ve MAÂRİF DÂVAMIZ

19- "Aslında terakkiye kapıları açık olan *"Beşikten mezara kadar öğreniniz"* ve *"Çocuğunuzu zamâna göre terbiye ediniz"* diyen İslâmiyet, haysiyetli ve bilgili ellerden, câhil hocaların pençesine geçmekle bir istismar mevzûu olmuştur" (s. 42)¹⁹.

*

20- "İşte asırlardır Müslüman-Türk'ün beklediği bu kahramanı da, bir *"ni'me'l-emîr"* olarak ebedileştirmek, târihe düşen bir vazîfe hattâ boyun borcudur" (s.101)²⁰.

*

21- *"Cennet anaların ayağı altındadır"* hadîs-i şerîfi kadar cemiyeti, kadına hürmet ve riâyete sevk eden hangi slogan olabilir. . ." (s. 302)²¹.

*

22- "Bir gün Resûlallah Efendimiz'e sormuşlar : *"Kime en fazla saygı gösterelim?"* demişler. *Ananız!* cevâbını almışlar. *Sonra kime?* demişler. Cevap yine aynı: *Ananız!*. Üçüncü suâlin cevâbı da: *Ananız!* olunca, bu defa aynı suâli dördüncü defâ takrarlayanlara Resûlullah: *Babanız!* buyurmuş (s. 302-303)²².

*

23- "Hz. Muhammed'e kâfirler sormuşlar: *"Bir din ortaya koydun, Allah'ın birliğini isbât edecek en kuvvetli delil nedir?"* demişler. Peygamberimiz de onlara; Hakkın şu kelâmı ile cevap vermiş: *"Melekler ve âdâleti yerine getiren ilim ve idrâk sâhipleri, ondan başka Tanrı olmadığına şahitlik etmişlerdir"*. Bu âyetlerde asıl üstünde durulacak nokta, hitâbın

¹⁹ Hadîs metni: *"Utlubû'l-'ilme min'el-mehdi ilâ'l-lahdi"*. Bu metin, kültürümüzde yaygın olarak hadîs diye geçmekte ise de, bu hâliyle hadîs kaynaklarında tesbît edilememiştir. Nitekim yazar da, hadîs formülüyle değil, *"İslâmiyet"* diyerek kaydetmiştir. İkinci metin ise, Hz. Ali'ye mâl edilir. Bildiğimiz kadarıyla bu, Hz. Ali'nin *"en-Nâsû bi-zamânihim eşbehû minhûm bi-âbâihim"* (İnsanlar, babalarından çok, zamanlarının değerlerine daha yatkındırlar) sözünün Türkçe'ye uyarlanmış şeklidir. Bkz. *Sad Kelime*, s. 3

²⁰ Hadîs metni: *"Le-tüftehanne'l-Kostantîniyyetü, ve le-ni'me'l-emîru emîruhâ, ve ve le-ni'me'l-ceyşü zâlike'l-ceyş"*. Bkz. Buhârî, *et-Târih'ul-Kebîr*, II, 81.

²¹ Hadîs metni: *"el-Cennetü tahte ahdâm'il-ümmehat"*. Bkz. Kuzâî, *Şihâb'ül-Ahbâr* (Tercümesi), nu: 82.

²² Hadîs metni: *"Kile ya Resûlallah! Men eberru? Kâle: Ümmeke. Kâle: Sümme men?. Kâle: Ümmeke. Kâle: Sümme men? Kâle: Ümmeke. Kâle: Sümme men? Kâle: Ebake!"*. Bkz. Buhârî, *el-Edeb'ül-Müfred*, s. 15-16, nu: 3.

akıl ve idrāk sāhiplerine oluşudur..." (s. 311)²³.

*

24- "Nitekim bir *Hadis-i Kudsi*'de **Cenâb-ı Hakk**, "**Ben gizli bir hazîne idim. İstedim ki bilineyim!**" demek sûretiyle bu hakikatı beyân ediyor" (s. 311)²⁴.

*

25- "Hz. Muhammed bir hadisinde de şöyle söyledi: "**İnsanlar birbirlerine mûsâvidir. Bir dokuma tazgâhının tarağındaki dişler gibi, beyazın siyaha, Arab'ın Arab olmayana üstünlüğü yoktur**" (s. 324)²⁵.

*

26- "Onun için de **Hz. Muhammed**, kütleleri kendi kendileriyle, yâni kendilerinde gizli olan nefisleriyle mücâdeleye dâvet için her muhârebe sonunda, "**Küçük cihaddan büyük cihâda dönmüş bulunuyoruz**" diye uyarılmış, böylece de, selâmetin ve huzûrun, düzenli, kontrollü ve muhâsebeli bir hayatla mümkün olabileceğini anlatmış, kendi hayatıyla de bunu isbatlamıştır" (s. 326-327)²⁶.

*

27- "...İşte bunun için **Resûlullah**: "**İlim Çin'de bile olsa arayınız**" buyuruyor..." (s. 367)²⁷.

*

28- "... Zamânın kâhir buyruğuna uymak sûretiyle yaptığımız hareketlerden bir kaçını zikredeyim: **Resûlullah Efendimiz'in "Benim tasvîrim**

²³ Peygamberimiz'in cevap olarak okuduğu âyetin metni şudur: "**Şehid'allâhü enneha lâ ilâhe illâ hüve ve'l-melâiketü ve ül'l-ilmi kâimen bi'l-kıstı. Lâ ilâhe illâ hüve'l-'Aziz'ül-Hakîm**". Bkz. Âl-i İmrân sûresi, 18. âyet. Geniş bilgi için Kur'an tefsirlerine bakınız.

²⁴ Hadis metni: "**Küntü kenzen mahfiyyen fe-ahbebtü en u'refe**". Kültürümüzde Hadis-i Kudsi olarak bilinen bu metin, klâsik hadis kaynaklarında tesbît edilememiştir. **Hz. Mevlânâ**, bu metni, *Mesnevî*'nin iki ayrı yerinde kullanmıştır. Bkz. IV, 2540. beyten önceki başlık; VI, 698. beyit. **İsmâil Hakkı Bursevî** Hazretleri de, bununla ilgili olarak "**Kenz-i Mahfi**" adlı bir kitap yazmıştır.

²⁵ Hadis metni: "**en-Nâsü ke-esnâ'il-muştî**". Bkz. Kuzâî, *Şihâb'ül-Ahbâr (Tercümesi)*, nu: 131.

²⁶ Hadis metni: "**Kadime'n-Nebiyü (s.a.s) min gazâtin lehâ. Fe-kâle lehüm Resûlullah (s.a.s): Kadimtüm hayra makdemin ve kadimtüm min'el-cihâd'il-asgar ilâ'l-ci-hâd'il-ekber. Kâlâ: Ve mâ'l-cihâd'ül-ekber yâ Resûlallah? Kâle: Mücâhedet'ül-'abdi hevâhü**". Bkz. Hatib el-Bagdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 493; Gazâlî, *Ihyâ*, III, 7, 66; Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 1373. beyitten önceki başlık; I, 1387. beyit.

²⁷ Hadis metni: "**Utlubâ'l-'ilme ve lev bi's-Sin**". Bkz. İbn 'Abdilberr, *Câmi'u Beyân'il-'Ilm ve fazlihî*, I, 9; Suyûtî, *el-Câmi'us-Sağîr*, I, 44.

dahi olsa ayağının altına alıp çiğneyin" buyurdıkları rivâyet edildiği hâlde, bugün üstlerinde türlü resimler olan paraları cüzdanlarımızda, kalbimizin üstünde muhafaza ediyor, onlarla berâber namaz kılıyor, secdeye varıyoruz" (s. 375)²⁸.

*

29- "*Letüftehanne'l-Kostantîniyye*" hadîs-i şerîfiyle 13 asır evvel Cenâb-ı Resûl'ün tebşîrâtına mazhar olmuş bulunan II. Sultan Mehmed, Arapçayı, Farsçayı ana dili gibi bildiği hâlde, Molla Hüsrev ve Molla Gûrânî gibi şeriat âlimlerinden icâzet aldığı hâlde, İtalya'dan ressam getirtip portresini yaptırmakta mahzûr görmemiştir. Bu ulu kişiye şerîatten habersiz, hadîs ilmine bîgâne mi diyeceğiz" (s. 375)²⁹.

*

30- "Bir vakitler İslâm dînini kabûl etmek isteyen Çarlık Rusya'sına "Bizim köylü sert iklim sebebiyle câmide pabuçlarını çıkaramaz" diyen Çar'a, zamanın dîn otoritesi: "Olamaz, mutlaka çıkarmaları şeriat icabıdır" diye cevap yollayarak milyonların şeref-i İslâm ile müşerref olmasının önüne geçmiştir. Sorarım size, şimdi bu dîn âlimi **Resûlullah** nezdinde makbûl bir iş mi görmüştür? O **Resûlullah** ki: "*Uzaklaştırmayın, yaklaştı-
tırın; güçleştirmeyin, kolaylaştırın*" buyurur" (s. 377)³⁰.

*

31- "Bugün, Vehhâbilerde tesettür, muhakkak ki zaman-ı saâdetten çok daha mübâlagalıdır. **Hz. Ömer** zamanında, halife câmide iken bir kadın kendisine bir suâl sorar. **Hz. Ömer** de cevap verir; adaleti kadar, şaka götürmezliği ile bilinen **Hz. Ömer**'in kadının bu cesâretli hareketine kızmak hatırına bile gelmez" (s. 377)³¹.

²⁸ Hadîs metinleri içerisinde, tasvîr yasağı ile ilgili hadîs-i şerîfler bulunmaktadır. Bunlardan bir tânesi de: "*Lâ tedhul'ül-melâiketü beyten fihi kelbün ve lâ sûretün*"dür. Hadîsin metni, hemen hemen bütün hadîs kaynaklarında geçmektedir. Yazar, bütünüyle bu yasakları kasdetmektedir.

²⁹ Bu hadîs, daha önce, bu eserin 101. sayfasında da geçmiştir. Bkz. 20. sıradaki hadîsin dipnotu.

³⁰ Hadîs metni: "*Yessirû ve lâ tü'assirû, beşşirû ve lâ tüneffirû*". Bkz. Buhârî, *el-Câmi'us-Sahîh*, VII, 101; Kuza'î, *Şihâb'ül-Ahbâr (Tercümesi)*, nu: 401.

³¹ Hadîs kitaplarında, kadınların, toplantılarda, **Hazret-i Peygamber'e** ve **Hz. Ömer'e**, ayağa kalkıp soru yönelttiklerine dair pek çok metin bulunmaktadır. Mücadele süresinin ilk dört âyeti böyle bir olay sonunda nâzil olmuştur. Aynı şekilde, bir bayram günü, *Mescid-i Nebvî*'de kadınlar mahallindekilere hitab ederken, "*Sosyal seviyesi düşük, yanaklarında ihtiyarlık benleri gözüken bir kadının ayağa kalkıp, niçin yâ Resûlallah?! (fe kâmet imraetün min sefelet'in-nisâ, sef'a'ül-haddeyn, fe kâlet: Li-me yâ Resûlallah?)*" diye soru yöneltmesi, pek çok hadîs kaynağının "*Bayram Namazları*" (îydeyn) bölümlerinde yer almaktadır. Bkz. Müslim, *el-Câmi'us-Sahîh*, I, 603-604, nu: 889; Nesâî, *Sünen*, III, 186-187; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 318.

32- "*Ben âlemlere rahmet için gönderildim*" diyen ve hayatın moral cephesi kadar estetik vechesine de dikkat eden **Resûlullah**'ın, kadını umacı kılığına sokacağını nasıl kabûl edebiliriz? Elbette Kur'an-ı Kerim'de tesettür âyetleri vardır. Fakat hiçbir dîn ulemâsı, bunun hudûdunu ve şeklini târif edemez. Nitekim, çeşitli müslüman memleketlerinde tesettür anlayışı başka başkadır. Tesettür, kadının iffetli, hayâlî ve edebî olan kıyâfeti ihtiyâr etmesidir" (s. 377-378)³².

*

33- "Derdi teşhîs ettikten sonra devâyı bulmak kolaylaşır. Âciz kanâati-me göre dert, İslâm âleminin etrafını saran cehâlet ve gaflettir. Her şeyden evvel biz, gerçekleri göstermeyen bu sisi dağıtalım ve hadîs-i şerîf'de buyrulduğu üzere: "*Hiç ölmeyecekmiş gibi dünyâ için, hemen ölecekmiş gibi ukbâ için çalışmaya koyulalım*" (s. 381)³³.

VII- KUR'ÂN AHLÂKİ NEDİR

34- "Bir gün Hz. Ayşe'den Resûlullah Efendimiz'in ahlâkını sormuşlar. Cevap olarak: "*Siz Kur'an okuyor musunuz? Resûlullah'ın ahlâkı Kur'an ahlâkı*" demiş" (s. 3)³⁴.

VIII- MÂBETTE BİR GECE

35- "Ben: "*Allah'ın rahmeti, gazabını örtmüştür*" sözlerinin mânâsının kâinata serpilmiş tezâhürlerini görmeyecek kadar çocuk muyum?" (s. 103)³⁵.

³² Hadîs metni: "*Innî lem üb'as le'aânnen ve innemâ bu'istü rahmeten*". Bkz. Müslim, *el-Câmi'us-Sahîh*, Birr: 87, s. 2007, nu: 2599.

³³ Bu hadîsin metni, genel kültürde: "*İ'mel li-dünyâke ke-enneke ta'îşu ebeden, va'mel li-âhireti ke-enneke temûtu gaden*" şeklinde yaygındır. Bu hâliyle hadîs kaynaklarında rastlanmamıştır. Ancak, farklı lafızla aynı mânâyı ifâde eden bir başka metin kaydedilmiştir ki, şöyledir: "*İ'mel 'amele'mriin yüzannû en len yemûte ebeden, vahzer hazera'mriin yühşâ en yemûte gaden*". Bkz. Suyûtî, *el-Câmi'us-Sağîr*, I, 48 (Beyhakî'den naklen).

³⁴ Hadîs metni: "*Kîle li-'Âişete: Haddisîni 'an huluki Resûlillâh* (s.a.s). *Kâlet: E leste takraû'l-Kur'an? Fe-inne huluke Resûlillâh* (s.a.s) *kâne'l-Kur'an*". Bkz. Ebû Dâvûd, *Sünen*, II, 87-88, nu: 1342.

³⁵ Hadîs metni: "*İnne rahmeti tağlibü gazabı*". Bkz. Buhârî, *el-Câmi'us-Sahîh*, VIII, 171. "*İnne rahmeti sebekat gazabı*". Bkz. a.g.e., VIII, 176.

HADİSLERİN KİTAPLARA GÖRE DAĞILIŞI

1- <i>Batmayan Gün</i>	: 4
2- <i>Mesihpaşa İmamı</i>	: 5
3- <i>Son Menzil</i>	: 1
4- <i>İnsan ve Şeytan</i>	: 8
5- <i>Millî Kültür Meseleleri ve Maârif Dâvâmız</i>	: 15
6- <i>Kur'ân Ahlakı Nedir</i>	: 1
7- <i>Mâbette Bir Gece</i>	: 1
8- <i>Ateş Ağacı</i>	: - (yok)
9- <i>Yolcu Nereye Gidiyorsun</i>	: - (yok)

Yekûn: 35 adet

Görüldüğü üzere, yukarıda adları kaydedilen dokuz kitapta 35 adet hadis-i şerif bulunmaktadır. Bunlardan ikisi, iki ayrı yerde tekrarlanmış olup, 33'si tekrarsızdır. Bahis konusu hadislerin, metinleri ve kaynakları tamâmen tesbît edilebilmiştir.

Bizim ilk akademik çalışmamız, Hz. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin, hadislerini inceleme üzerine olmuştur. "*Mesnevî Hadisleri*" başlığıyla kaleme alınan bu araştırma, daha sonraki yıllarda, Hz. Mevlânâ'nın diğer eserleri üzerinde de sürdürülmüş; ancak, elde edilen sonuçların yayınlanması mümkün olmamıştır. Bahis konusu çalışmalar, "*Mevlânâ'da Hadis Kültürü*" başlığı altında yayınlanabilirse, kültür târimimizin bir köşesine küçük bir taş koyma fırsatı doğacaktır.

Sâmiha Ayverdi, eserlerinde Mevlânâ'ya çok atıf yapmasının ötesinde, onun metodunu çağına uygulayan bir yazar olarak da kendini göstermektedir. Onun kullandığı hadislerin altı tânesi, *Mesnevî*'de de geçmektedir. Böylece, her ikisinin de, ortak kültür değerlerini, kendi yaşadıkları dönemin insanlarına aktarmada benzeri rolleri üstlendikleri görülmektedir. Mevlânâ-Ayverdi karşılaştırması, bizi çok isabetli bir sonuca götürürse de, onun zemîni bu makâle olmamalıdır.

(*) Bkz. 1, 2, 3, 15, 24, 26. sıra numarasındaki hadisler.

TÜRKÇE HADİS NAKLETME FORMÜLLERİ

Kutsal metinler, sıradan sözler değildir. Din uluları ve Allah yolunun gönüllü hizmetçileri de, sıradan insanlar değildir. Bunları anarken, anlatırken, aktarırken, hattâ düşünürken, takınılması gereken tavır da, sıradan bir tavır olmamalıdır. Bizim soylu klasik kültürümüzde buna çok dikkat edilirdi; dikkat etmeyenler de, ayıplanır ve itibar kaybına uğratılırdı. Günümüzde de -Allah'a şükür-, edebini kaybetmemiş ve edeb ile insan olma haysiyetini eş değerde gören çevreler, bu inceliğe dikkat edegelmektedir.

Evet, şark kültüründe ve özellikle imbiikten süzülürcesine kristalize olmuş klasik İstanbul medeniyetinde, kutsala saygı ayrı bir zarâfet kazanmıştır. Her ne kadar bunların büyük bir kısmı "**bit pazarı çöplüğü**"ne atılmışsa da, onları restore edip bakımını yaparak lâıyk olduğu yerlerine iâde etme irâdesini gösteren yeni nesil, yeni bir kalite arayışının şuûrunu geliştirmektedir. Edeb, bizim kültürümüzün eskimeyen değerlerindendir. Edeb, herkese her yerde lâımdır. Edebe uymayanların ve edebi rencide edenlerin kurtarıcıları da, yine edebîler olacaktır.

Hadîs kültürü açısından konumunu tesbît etme maksadıyla okuduğum kitapların satır aralarında, "**ifâde edebî**" inceliklerine ışık tutan tavırlar, âdetâ bahar mevsimindeki kır çiçekleri gibi dikkati çekmektedir. Hadîs ilminde "**hadîs rivâyet formülleri (lafızları)**" denen bu kalıpların, Türkçe'de de çeşitleri var mıdır; varsa nelerdir? gibi bir düşünce ile, onların tesbîti yoluna gidilmiştir. Aşağıya bunların bir kısmı çıkarılmıştır:

- " **"Peygamberimiz diyor"**.
- " **"... diyen Peygamberimiz"**.
- " **"... diyen ben değilim, Peygamber'dir"**.
- " **"gerçi Peygamber saymıyordu ammâ"**.
- " **"Hazret-i Peygamber buyurmuyor mu?"**.
- " **"Resûlullah Efendimiz buyurur; buyuruyor"**.
- " **"Resûlullah Efendimiz'in hadîsini bilmiyor musun?"**.
- " **"Resûlullah Efendimiz'in ...buyurdıkları rivâyet edildiği halde..."**.
- " **"Tevekkeli yine koca Resûlullah kestirip atmamıştır"**.
- " **"... diyen Resûlullah değil mi?"**.

- " *"Cenâb-ı Resûl'ün tebşîrâtı"*.
- " *"O Resûlullah ki buyurur"*.
- " *"Çünkü Resûlullah, için gelmiştir"*.
- " *"Hz. Muhammed'e kâfirler sormuşlar"*.
- " *"Hz. Muhammed bir hadîsinde de şöyle söyledi"*.
- " *"Onun için de Hz. Muhammed ... uyarmış"*.
- " *"Hadîs-i şerîfte de buyurulduğu üzere ..."*.
- " *"Bunun için hadîs-i şerîfte de buyuruluyor"*.
- " *"... Hadîs-i şerîfiyle"*.
- " *"... hadîs-i şerîfi kadar ... hangi slogan olabilir?"*.
- " *"Bir hadîs-i kudside Cenâb-ı Hak beyân ediyor"*.
- " *"Allah diyor ki ..."* (Hadîs-i Kudsi).

*

Yukarıya kaydedilen ifâdeler, Sâmiha Ayverdi'nin kullanıp da bizim gözümüze takılan *"Türkçe hadîs rivâyet formülleri"*dir. Diğer eserlerinin taranmasıyla, bunların çeşitlerini daha da zenginleştirmek mümkün olacaktır. Türkçeyi çok iyi kullanan İstanbul medeniyetinin bu âbide insanı, duruma göre, ifâde âdâb ve erkânının inceliklerini de sergilemektedir.

Yazar, *"Hz. Muhammed"* deyişini öyle bir yerde kullanmıştır ki, orada, *"Resûlullah Efendimiz"* denmesi uygun düşmemektedir. *"Hz. Muhammed'e kâfirler sormuşlar"* derken, peygamberliğini kabûl etmeyenlerin karşısına, O'nu, peygamberliğiyle değil, ismi ile çıkarmış olmaktadır. Böylece, muâırızların yapabileceği bir densizliğe karşı, peygamberlik müessesini koruma gibi bir incelik sezilmektedir.

Araştırma sonucu ortaya çıkan bu formülleri görünce, özellikle televizyonlarda *Peygamber Efendimiz'i* anan ve anlatan ağızlardan, *"Allah Rasûlû sallallahû aleyhi vesellem, Allah Rasûlû sallallahû aleyhi vesellem"* ifâdelerinin, monoton bir şekilde biktırırcasına kulakları tırmalayan tekrarı gözümün önüne geldi de, hüznünlendim!

*

Osmanlı kültür ve terbiyesini bihakkın hazmedip bütün incelikleriyle temsil eden Sâmiha Ayverdi, hâмили bulunduğ u değ erleri, çok genç yaş larından itibaren yaşad ığı dönemin insanlarıyla de paylaşt ır. Kendisini

hiç tanımadan, eserleri yoluyla böyle bir sonuca ulaşmak mümkündür. O, klasik değerleri soysuzlaştırmadan modernize edebilmenin formüllerini sunmuştur.

Düşüncesinin hareket noktası "*tevhid*" olduğu içindir ki, parçaları bütünleştirmede ve bütünde merkez noktayı tesbit etmede büyük bir mahâret sergilemektedir. Malzemeyi kullanırken, nisbet dengelerini hassâsiyetle tâyin etmekte, ifâde ve üslûbuyla da zarîf bir servis sunmaktadır.

Yazarın, romanları dâhil, yukarıda işâret edilen klasik malzemeyi, kitaplarının bütünlüğü içerisine sindirerek serpiştirdiği görülmektedir. Nitekim eserlerinde, *Hadis* kültürü gibi, zengin bir *Kur'an* kültürü tadı da sezilmektedir. Sâdece, hadislerini tesbît maksadıyla okuduğum eserlerinde, belki de aynı ölçüde, *Kur'an-ı Kerîm* âyetlerinin kullanıldığı da görülmüştür. Onları, burada değerlendirmeye alamıyoruz. Yazılarında kullandığı *hikmetli sözler* ve *şîirler* de bir hayli yekûn tutmaktadır. Yer yer, uzak ve yakın dönemlere âit *menkıbeler* ise, temsîlî anlatımlarda ihmâl etmediği bir tarz olarak kendini göstermektedir. Kalemî hamuruna çaldığı bu mayadır ki, onun yazılarını, feyizli ve bereketli kılmaktadır.

Dîn anlatan, *târih* anlatan, *edebiyat* anlatan, *sanat* anlatan, *eğitim* anlatan, en geniş hâliyle *kültür* anlatan çağdaş yazarları da bu terâzide tartmakta, acabâ fayda mülâhaza edilir mi?..

Sâmiha Ayverdi'de Tasavvuf Düşüncesi Üzerine Tesbitler

E. Seval YARDIM

I- Sâmiha Ayverdi'de Tasavvuf Düşüncesi ve Tezi

Fikir ve edebiyat hayatımızın en mühim kalemlerinden biri olan Sâmiha Ayverdi, yazı hayatına 1938 yılında ilk romanı olan *Aşk Budur* ile başlar. Ardından sekiz roman daha yazan müellif, hikâye, mensur şiir, hâtîrât, târih, tedkik, seyahat notları, makâle, deneme, mektup, biyografi gibi değişik türlerde kırka yakın eser verir ki bir kısım eserleri vefâtından sonra neşredilmektedir.

Ayverdi, roman ve hikâyelerinde insan, varlık konularına yoğunlaşarak, insanın insan ve Allah ile olan münâsebetlerini kaleme alır. Hâtîrât, târih, tedkik, makâle, deneme, mektup tarzı eserlerinde ise, milletimizin Osmanlı adıyla kurduğu büyük medeniyeti, bu medeniyetin bütün unsurlarını bünyesinde toplayan İstanbul'u, XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyılda karşı karşıya kaldığımız medeniyet ve îman çelişkileri ile bunların Türk milleti üzerindeki etkilerini ele alır; târih ve kültür mîrasımızın kaybolan değerlerine sâhip çıkma, meseleler karşısında zırhlanma, yeni bir terkip kurma yolunda fikirlerini işler.

Velûd bir yazar olan Sâmiha Ayverdi'nin genel olarak zikredilen konuları işleyen bütün bu eserleri incelendiğinde dikkati çeken husus, hepsine hâkim ortak bir nokta olduğudur. O da, büyük bir îman ve bunu besleyen İslâm tasavvufudur.

Müellif, tasavvufu, "*Kaplumbağa, yumurtalarına gözlerini diker ve yavrularını bu suretle çıkarırmış derler. Şariat de tam mânâsı ile mutlak hakikati hâmil bir cevher kütlesidir. Eğer bu lâhûti varlığa kalp gözü dikilirse, hakikatin inkişâfı başlar. Cihân birlik cihânıdır. Kesret, çokluk ise birliğin ışık dalgaları, vahdet kesretin beşiği, tasavvuf da bu zevki anlayıp tadmak ilmidir.*"¹ şeklinde tarif etmiştir.

"İslâm'da tasavvuf sâdece kuru bir nazariye değil, bir aksiyon, bir yaşama, bir hayat tarzı idi. Halbuki, farazâ Hint tasavvufu, İslâm'dan ayrı bir doktrin kabul ediyordu. Bir kere Nirvana'ya erip dünyadan el etek çeken dünya artık kaybetmiş demektir. Zîra yokluktan sonra bir daha terk ettiği dünyaya ve insanların içine karılıp karışmak olmazdı.

Ancak İslâm tasavvufu idi ki, hayatın bütünüyle alâkalı bir dünya görüşünü, bir ahlâk sistemini hayatın ta kendisi yapıyor, Allah sevgisi ve insanlık aşkını bir-

¹ Sâmiha Ayverdi, *Bir Dünyadan Bir Dünyaya*, İstanbul, 1974, s.79.

birine kenetleyerek ortaya atıyordu"² cümleleri de Ayverdi'nin tasavvufu kuru bir nazariye olarak değil, "*hayâtın ta kendisi*" olarak algıladığını göstermektedir. Nitekim eserlerinde hem insan ve varoluş problemini hem de cemiyetimizin içinde bulunduğu problemleri, kültür dâvâsını bu bakış açısından görmüştür.

Sâmiha Ayverdi'yi tasavvufu bir motif, bir değer olarak ele alıp işleyen kalemlerden ayıran en önemli iki husus, Hocası Ken'an Rifâi'den "*bu zevki anlayıp tadmak ilmini*" tahsil etmiş olması ve İslâm tasavvufunu yaşama şeklini kendi kendine, insana, vatana, millete hizmet dâiresinde bir aksiyon hâline getirmesidir³.

Müellif, hayâtında Allah'ı, kâinatı ve insanı tasavvuf çerçevesinde değerlendirip bunu bir yaşama üslûbu olarak benimserken eserleriyle de zâten millî harsımızda var olan târihî tasavvuf felsefesini XX. asrın şartlarına taşır. Meseleler karşısındaki fikirlerini kaleme alan bir yazar olarak çözüm yolları arar, teklifler, görüşler geliştirir. Ona göre bu meseleleri çözmenin yolu "insanı" kurtarmaktan geçmektedir. Ferdin îmânını kurtararak cemiyete faydalı hâle getirmek gerekmektedir. İşte bu sebeplerle Ayverdi'nin yazdığı her satırda "insan ve varlık" kavramları üzerinde düşünen, bu kavramların sırlarını araştıran, mânâyı dâima önde tutarak madde ve mânâ sentezi kuran bir mutasavvıf-mütefekkir vardır⁴.

Neticede okuyucu bütün eserlere sindirilmiş, yaşanan bir tasavvufî hayat ve ilhâmını bu hayattan alan bir tezle yüz yüzedir.

II- Roman ve Hikâyelerde Tasavvuf Düşüncesinin İşlenişi

Sâmiha Ayverdi'nin bütün eserlerini birleştiren bir nirengi noktası olarak tasavvuf, kaynağını bu düşünceden alan insan, varlık ve ilâhî aşk, roman ve hikâyelerinin temel konusudur. Bu ilk eserlerde mutasavvıf tipler ile rûhun olgunlaşma aşamaları, bocalamaları işlenir.

Müellifin yazı hayâtının ilk yıllarında (1938-1950) Hocası Ken'an Rifâi hayattadır. Sâmiha Ayverdi'nin derûnî dünyasını şekillendiren, şahsiyetini yığuran Hocası'nın, yazdığı ilk eserlerde hem tesiri hem de izleri vardır. Hattâ bu

² Sâmiha Ayverdi, *Edebi ve Mânevî Dünyası İçinde Fâtih*, Baha matbaası, 1974, s.35.

³ Banıççek Kırzioğlu, *Sâmiha Ayverdi, Hayatı-Eserleri. II C. Basılmamış Doktora Tezi*, Erzurum, 1990, s.30.

⁴ a.g.t., s.38; s.VII.

ilk eserlerde Ken'an Rifâî, tip, karakter ve ilham kaynağı olarak dikkati çeker.

Ayverdi, *Ateş Ağacı* isimli romanında, kahramanı Madam Moren'in ağzından, "Bir romancı olsam hayâta bir seyirci gibi bakıp gördüklerimi yalnız sanat meftunlarını tatmin edecek ölçüler içinde gösteren 'metteur en scene' olamam. Ona, korumak istediğim idealden bir çeşni karıştırırım. Bir ressam olsam, fırçamın diline, içimin dilini, boyamın rengine duygumun levnini bulaştırırım."⁵ demektedir. Bir başka romanı olan *Batmayan Gün*'de de şöyle bir pasaj vardır: "-Martel, ben bir ruh inkılapçısı değilim, olamam da... Zira Müslümanlık en müttekâmil inkılâbı yapmış, Mecusiliği, Museviliği ve Hristiyanlığı toplayarak bunların üstüne bir tekâmül âbidesi yükseltmiştir. Şu kadar var ki, bu inkılâbı kavrayabilmek, meydana konan hakikati izâh ve tatbik etmek ve zamânın istidâdına göre izâhını yapmak lâzımdır. Yoksa esas ve mânâ cihetinden yapılan yapılmış, söylenen söylenmiştir dostum" ⁶.

Bu paragraflardan da anlaşılacağı gibi Sâmiha Ayverdi, bir romancı olarak eserlerine "korumak istediği idealden bir çeşni karıştırmıştır." Böylece Hocası'nın XX. asrın idrâkine göre yaptığı Müslümanlık izâhını, XX. asrın edebî metodlarını kullanarak vermiştir. Fakat onun korumak ve aktarmak istediği ideal, Hocası'ndan aldığı ilhâmın yanında, Türk-İslâm medeniyetinin değerleridir. Çünkü ona göre, eski sanatımızdaki ruh devam etmeli, geçmişten kuvvet alınmalıdır. Yazar, 1949'da kendisi ile yapılan bir röportajda, kültürünü oluşturan kaynaklara dâir sorulan soruya "*Mesnevî, Divân-ı Kebir ... Ve her şey ...*" diye cevap verir. Ardından mümkün olduğu kadar dünya fikir ve edebiyat cereyanlarını tâkip ettiğini, fakat şarktan vazgeçmediğini belirterek, Muhiddin Arabî, Sâdi ve Hâfız Şîrâzî'nin isimlerini sayar. Kendisini bu yöne sevk eden âmil olarak da Hocası'nı gösterir. Yine aynı röportajda "*okuduklarının bir terkip hâlinde uzun bir fabrikasyondan sonra dışarı fırladığını*" söyler⁷. Nitekim ilk eserleri olan roman ve hikâyelerinin şarkın hazînelerinden beslendiğini ve bunların XX. yüzyıl insanının meseleleri ışığında yorumlandığını ifâde edebiliriz⁸.

Anlaşılan odur ki, müellif, roman ve hikâyelerinde kendi fikrî-mânevî bünyesinde oluşturduğu terkihi, ince bir işleyişle okuyucuya sunmakta ve

⁵ Sâmiha Ayverdi, *Ateş Ağacı*, İstanbul 1941, s.101. Metteur en scene: Sahneye koyan.

⁶ Sâmiha Ayverdi, *Batmayan Gün*, İstanbul 1977, s.110.

⁷ Kandemir, *Edebiyat Âlemi*, sene 1, no. 13, Temmuz 1949.

⁸ Refi Cevat Ulunay, "Mistik Bir Edebiyat Numûnesi", Yeni Sabah, 25 Kasım 1944.

bu terkip, yaşanan bir tasavvufî hayattan ve ağırlıklı olarak şarkın, icab ettiği ölçüde de garbın kültür hazinelerinden beslenmektedir.

Sâmiha Ayverdi'nin ilk yıllarda bir romancı olarak, sâdece sanat kaygılarını ve bağımlılarını tatmin etmek için yazmadığını, eserlerine karıştırdığı çeşninin şuursuzca, gayri ihtiyârî gelişen bir heyecanla teşekkül etmediğini, söylemek gerekir. Bilakis her satır, dikkatli, şuurlu bir ruh ve fikir tekâmülünün tabîî bir neticesidir.

Müellifin 1938-1950 arasında yazdığı eserlerinde "büyük insan" ve "ilâhî aşk" motifini işlemesi, insanın mânevî tekâmül basamaklarını göstermesi, mürşid-derviş insan tiplerini canlandırarak günün toplum şartları içinde yeniden konumlandırması, madde ile mânânın arasını açmadan mânâyı üstün tutması, Türk edebiyatının ve fikir hayatının Tanzimat'tan sonraki dönemi adına dikkatle değerlendirilmelidir. Çünkü bütün bunlar, tasavvufî düşünce için olduğu kadar fikir ve edebiyat dünyamızın geçirdiği dönemler bakımından da önem arz etmektedir.

Ayverdi, büyük bir imparatorluğun çöküşünü, Cihan Harbi'ni ve Istiklâl Savaşı'nı görmüş, asrın geçirdiği buhranların, milletin içinde bulunduğu medeniyet krizinin, yitip giden değerlerinin karşısında her Türk münevver gibi çâreler aramıştır. Bu noktada o, "Eski ve eskilik damgasını taşıyan her şey ölmeye mahkumdur. Ya ölmüş ya ölecektir. Ölenin de dirilmeyeceğine göre bu dağılıp çürüyen bünyeyi bir yeni kalıbın içine dökmek, yeni bir nizamla baştan inşa etmek gerek. Tıpkı durmaksızın kendi kendini yenileyen tabiat gibi yeniden doğuş beklemek ve hazırlanmak lâzım" ⁹ düşüncesini hayâta geçirmiştir.

Sâmiha Ayverdi'nin "Dünya târihine bir göz atarsak, beşeriyet ne bulmuşsa tasavvuf şuûruna doğru yol aldığı zamanlarda bulmuştur. Ne kaybetmişse ondan baş çektiği ve maddecilik taassubu ile el ele verdiği zamanlarda kaybetmiştir" cümleleri, bu konudaki istikâmetini gösterir. Onun için eserlerinde tasavvuf şuûruyla donanmış ve yeni bir nizamla baştan inşâ edilmiş insan tipini işler, model olarak sunar¹⁰. Bu sebeple onun romanlarını tezli roman olarak kabul edebiliriz. Çünkü kendisinin "...her şeyden evvel, insanogluna boşalmış ve kontrol altına alınmış bir iç tabiat lâzımı" cümlesinde ifâde ettiği ve daha önce de belirttiğimiz gibi eserleriyle cemiyet meselelerini fertten hare-

⁹ Sâmiha Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih*, İstanbul, 1982, s.32.

¹⁰ Baniççek Kıızıoğlu, *Doktora Tezi*, s.814.

ketle çözme teklifini zımnen getirmiş oluyor, yol gösteriyordu. Zâten, *Yolcu Nereye Gidiyorsun*, *Mesih Paşa İmamı* gibi romanlarında yazar, ferdin rûhî derinlikleri ile berâber toplum problemlerini de işler. Oradan da cemiyete kendisinin tek kurtuluş yolunun iman ipine sarılmak olduğu mesajını iletir.

Sanatkârı bir vazifeli olarak gören yazarın romanları, olay örgüsü, buna bağlı olarak şahıs kadrosu, anlatım teknikleri, zaman, mekân unsurları ile anlatıcı ve bakış açısı bakımından tedkik edildiğinde, hepsinin, romanın iletmek istediği mesaja göre şekillendirildiği dikkati çeker.¹¹

Böylece Ayverdi, "*Aşk Budur, Batmayan Gün, Mabette Bir Gece, Ateş Ağacı, Yaşayan Ölü, İnsan ve Şeytan, Son Menzil, Yolcu Nereye Gidiyorsun, Mesih Paşa İmamı* isimli eserlerinde klasik İslâm tasavvufu geleneğini devam ettirmiştir. Bu kitaplarda yazar, eski edebiyat ve kültür hayatımızda ehemmiyetli yeri olan tasavvuf düşüncesini ve onun yaşanmış şekillerini Türk irfan hayatına yeniden kazandırmak istemiştir".¹² Mevlâna, Sadi gibi doğu medeniyetinin yetiştirdiği büyük düşünürler, anlatmak istedikleri hakikatleri hep hikâye kalıpları içinde yoğurmuşlardır. Sâmiha Ayverdi de XX. yüzyılın şartlarındaki roman ve hikâye türlerini kullanarak ortak İslâm edebiyatlarının geleneğini modern edebiyatın sınırları içine taşımıştır.

Meşnevîlerdeki temlerin işlenip kültür hayatımıza yeniden kazandırılması, Yûnus Emre, Mevlânâ, Fuzûlî, Şeyh Gâlip gibi büyük isimlerle özdeşleşmiş eski edebiyatımız ile batı tesirinde gelişen edebiyatımız arasında bir köprü kurar. klasik edebiyatın hâkim çizgisi olan tasavvufun, Tanzimat sonrası edebiyatımıza girmiş olan roman-hikâye türünde işlenmesi ve işleniş şeklinin önemi, roman târihimize, ele alınan konulara, geçmişteki edebiyatımız ile değişen edebiyatımız arasındaki kopukluğa ve eserlerin verilmiş târihine bakıldığında daha iyi anlaşılır. Ayverdi, "*klasik edebiyatımızın bir devamı düşüncesiyle bizim romanımızın tem'ini tayin etmek*"¹³ yolunda büyük bir adım atmıştır.¹⁴

¹¹ a.g.t., s.709.

¹² Prof.Dr. Sabahattin Zaim, Türkiye Milli Kültür Vakfı, Türk Milli Kültürüne Hizmet Şeref Armağanı töreni konuşma metni.

¹³ Kâzım Yetiş, *Sâmiha Ayverdi'nin Eserlerinde Milli Kültür Meseleleri ve Tasavvuf Düşüncesi*, Basılmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1974, s.27.

¹⁴ Mustafa Tahralı, "*Ateş Ağacı*", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: 17, 1988, Sayı 4, s.29; "*Mabette Bir Gece*", *Türk Edebiyatı Dergisi*, Sayı:128, 1984, s.76-78.

III-Roman ve Hikâyelerde Tasavvufî Düşünce Geleneğinin Yansımaları

Başından beri söylediğimiz hususlardan hareketle yazarın eserlerini incelediğimizde, İslâm coğrafyası edebiyatlarının Klasik Edebiyatımızda bir çok mutasavvıf, şâir ve mütefekkir tarafından kullanılan motifleri ile tasavvufî mefhumları görürüz. Tasavvuf düşüncesini dile getiren mutasavvıflar, mütefekkirler, sanatkârlar, eserlerinde bâzı ortak söyleyişler kullanmışlardır. Mevlânâ'nın "*Bir kamışlıktan kopardılar beni/ Nâlişim zâreyledi merd ü zeni*"¹⁵ ifâdeleriyle Yunus'un, "*Beni bir dağda buldular/ Kolum kanadım kırdılar/ Dolaba layık gördüler /Onun için inilerim*" mısraları arasındaki ortaklık, temelinde İslâm tasavvufunun bulunduğu bir kültür ve medeniyet dairesi içinde aynı duyuşa, aynı dünya görüşüne sâhip olmaktadır¹⁶. Yalnız tıpkı burada olduğu gibi, aynı mesaj, her dönemde şahsa, devre, söyleyişe, muhatap kitleye göre değişik mânâ ve söyleyiş kazanmıştır. Bunun pek çok örneğine Sâmîha Ayverdi'nin hemen her eserinde, bilhassa hikâye ve romanlarında kurguya oturtulmuş bir unsur olarak, cümlelerin içine sindirilmiş şekilde ve telmih yoluyla ya da devrin şartlarına uyarlanmış halde rastlamak mümkündür. Meseleyi daha açıklayıcı kılaacak bâzı misalleri şöyle sıralayabiliriz:

Yunus Emre'nin "*Ölen hayvan imiş, aşıklar ölmez*" mısraını Ayverdi'de "*Can çekişmek nedir, bilir misin İrfan? Can çekişmek aşka kavuşamamaktır. Aşka sâhip olan ölmez mi dersen, ölen hayvandır, aşk ölmez!*"¹⁷ kalıbına bürünmüş olarak görürüz. Yâhut yazarın "*Her şey, bütün mevcûdât kendi hilkatı dilile birliği söyler.*"¹⁸ cümlesi, Yunus Emre'nin "*Şol cennetin ırmakları/ Akar Allah deyu deyu/ Çıkmış İslâm bülbülleri/ Öter Allah deyu deyu*" mısralarıyla; yine "*Her şeyi bilip öğrenmiş olan kimsenin kendini öğrenmemesi ne kadar akılcıdır? İlim odur ki insana kendini öğretir, tanıtır.*"¹⁹ sözleri; yine Yunus'un "*İlim ilim bilmektir/ İlim kendin bilmektir/ Sen kendini bilmezsin/ Bu nice okumaktır*" dörtlülüğüyle anlam bakımından örtüşmektedir.

Ayverdi'nin *Aşk Budur* romanında geçen "*İşte insan o vakit kendini haki-*

¹⁵ Âmil Çelebioglu, *Mesnevî-i Şerif* (Manzum Nâhîfi Tercümesi), Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1967.

¹⁶ Mahmut Erol Kılıç, *Sâfi ve Şiir, Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, İstanbul, 2004, s.29.

¹⁷ Sâmîha Ayverdi, *Batmayan Gün*, s.91.

¹⁸ a.g.e., s.110.

¹⁹ a.g.e., s.135.

kat âleminin hayret verici nihayetsizliği içinde zevk kesilmiş bulur." ²⁰ cümlesi, İsmail Ankaravî'nin, *Minhâcû'l Fukarâ* adlı meşhur eserinde sülûka başlangıçtaki derecelerin beşincisi olarak "tefekür" bahsini izah ederken ifade ettiği "İnsan hayâlinin Allahu Teâla hakkındaki tasavvurunun en son varacağı nokta hayret noktasıdır." ifâdesini hatırlatmaktadır²¹.

Yine *Minhâcû'l Fukarâ*'da "riyâzet" başlığı altında yer alan "Ehass-ı havasın riyâzeti ise şâhid ve meşhud ikiliğinden tecrid olup mutlak şuhuda ermesidir. Cenâb-ı Hakk'ın sıfatları birbirine zıt veya uygun olabilir. Mese-lâ affedici sıfatıyla berâber müntakim (intikam alıcı) sıfatının olması gibi. Ehass-ı havasın riyâzetinde ise bu sıfatlar bu âlemdeki tecellileri nezdinde cem edilir. Ve mertebe-i cem'e yükselir." izâhının *Batmayan Gün* romanındaki şu cümlelerle aynılığı dikkate değerdir. "-Hayır Feyzi... Bu mâzeretin iptidâi ruhların kârdır. Olgunlaşmak isteyen kimse, acı ile tatlıyı birleştirmeye çalışmalıdır. Fizikte sukut (düşme) kânûnunu bilmez misin? Havası boşaltılmış bir yerde, yüksekte, muhtelif şekil ve sıkletlerde (ağırlıklarda) atılan cisimler, yüz kiloluk bir gülle, elli kiloluk bir başka cisim veya bir tüy parçası, her ne olursa olsun yere aynı zamanda düşer. Evvelâ en ağırı, sonra en hafifi düşmez. Bu böyle olduğu gibi, insan da eğer kendisini zaafı havasından boşaltabilirse, ağır, hafif, iyi, kötü, acı, tatlı aynı tesiri yapar ve o kimse senin şu çirkin duyguna yer vermez. (...) Muhakkak ki müsbet cereyanlar menfi ile birleştiği zaman tamam olur ve ancak o zaman işe yarayacak bir hâle gelir. Binaenaleyh müsbet ne ise menfi de odur ve her ikisinin izdivâcidir ki neticeyi ele getirir"²².

"Gülendeki sürür, hıçkırandaki elem, duâ edenin göklere kalkmış elleri, hep sana, hep senden dolayı. Fakat âlem bilmiyor. Güldürenin, ağlatanın, isteyen in ve icâbet edenin yalnız sen olduğunu bilmiyor." ²³ sözleri, *Mabette Bir Gece* adlı kitabın aynı adı taşıyan ilk hikâyesinde geçmektedir.

Varlıkta Hak'tan başka varlık, Hak'tan başka fâil görmeyen âşıkın bu sözleri *Mesnevî*'de şöyle dile getirilmiştir: "Biz çeng gibiyiz, sen mızrap vurmaktasın, inleme bizden değil sen inliyorsun. Biz ney gibiyiz, bizdeki nâme senden."

İbn Arabî *Füsûsu'l Hikem*'de: "Şu halde ögen de öğülen de ancak O'dur." demektedir.

²⁰ Sâmiha Ayverdi, *Aşk Budur*, İstanbul 1938, s. 146.

²¹ İsmail Ankaravî, *Minhâcû'l Fukarâ-Fakirlerin Yolu*, haz.S. Ekinci, İnsan Yay., 1996, s.224.

²² Sâmiha Ayverdi, *Batmayan Gün*, s.166-167.

²³ Sâmiha Ayverdi, *Mabette Bir Gece*, İstanbul 1976, s.6.

Yûnus: "Diyen ol, işiten ol, gören ol, gösteren ol
Her sözü söyleyen ol, suret can menzildir."

Niyâzî Mısıri: "Söyleyen ol, söyleten ol, görünen ol, gören ol
Her ne var a'lâ vü esfel bil ki can ondadır." ²⁴

mısrâlarıyla aynı mânâya işaret etmişlerdir.

Aşk Budur romanının konusu "Yusuf u Zeliha hikâyesinin Sâmiha Ayverdi'ce bir yorumu gibi görünmektedir. Bu sebeple egzotik bir zaman ve mekândan kaynaklanan konu, orijini *Yusuf Kısası* olduğundan ilâhî bakış açısına uygun düşmektedir. Bu anlatma tarzı ile dünün masalımsı aşkı günün şartlarına taşınmaktadır."²⁵

Aynı eserde romanın baş kahramanlarından "Hamza'nın Mısır'a gidiş dönüşüne yâni çöl yolculuğuna bir hayli yer ayrılmıştır. Yola çıkmak, sefere çıkmak hâdisesi hem mesnevîlerde hem halk hikâyelerinde vardır. Aynı motifi Sâmiha Ayverdi de kullanmıştır. Aradaki fark anlatma farkıdır."²⁶

Mâbette Bir Gece'de bulunan Deniz hikâyesinin bir motifi ile Ahmed-er Rifâi'nin *Onların Âlemi*'nde ²⁷ ve de Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde karşılaşılır.²⁸

Aşk Budur adlı kitapta "Bütün mevcûdatın bile aslı basit bir noktadan başka neydi?" cümlesi geçmektedir.²⁹ Burada "nokta" kelimesi tasavvufi terimlerden biri olarak kendisini göstermektedir. Fakat "basit" kelimesinin ona sıfat olması dikkati çeker. Çünkü müellif kelimeleri yersiz kullanmaz. Kaynaklara bakıldığında "*basit nokta*" ifâdesinin tasavvufi istılahta Lâhut âlemi ya da Lâ-taayyûn âleminin bir başka ismi olarak geçtiği görülür.³⁰

Müellifin kitaplarında yukarıdakilere benzer örnekler çoktur. Bütün bunlar göstermektedir ki yazar, gerek okuduğu kitaplar gerek aldığı mânevi eğitim dolayısıyla tasavvufi motifler ile kelime kadrosuna hâkimdir ve bunları hazmederek kendi üslûbuna mâl etmiştir.

²⁴ Mustafa Tahralı, "Mabette Bir Gece", *Türk Edebiyatı Dergisi*, Sayı:128, 1984, s.76-78.

²⁵ Banıççek Kırmızıoğlu, *Doktora Tezi*, s.346.

²⁶ a.g.t., s.346.

²⁷ *Onların Âlemi*, Ahmed-er Rifâi, Bahar Yay., terc., Abdülkadir Akçiçek 2. baskı, s. 182.

²⁸ Daha geniş bilgi için Kâzım Yetiş, *Mezuniyet Tezi*, s.134-141.

²⁹ Sâmiha Ayverdi, *Aşk Budur*, s.58.

³⁰ Altan Sunar, *Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe*, Ankara 1974, s.42.

“Kölelikten Efendiliğe” Adlı Eserin Düşündürdükleri

Prof. Dr. Fahrettin OLGUNER

Mütefekkir-yazar Sâmîha Ayverdi, küçük hacimli, büyük muhtevelî kitabının hedefini, önsözün hemen başına koyduğu; "Bu risâle... îlâ-yı kelîmetullaha dâvettir" cümlesi ile göstermiş bulunmaktadır. Târihe, savaş sahnelerini seyretmek için bakan pek çok insan bunu, hiç duraksamadan; "Din uğruna; Allah adına insanlarla savaş..." olarak algılayıp değerlendirebilir. Hele kitabın son bölümünün başlığında ki; "Cihâda Dâvet" ifâdesini gören, üstelik bu dönemde dîne ve İslâm'a yakışmayacak fiil ve davranışların "İslâm adına..." diye îlân edildiğini sıkça duyar!..

Yazarın fikirlerini iyi algılayıp doğru değerlendirebilmek için hem bu eserin, hem de kaleme aldığı öteki eserlerin bütününü dikkate almak gerekir. Meseleye böyle bakıldığı takdirde de bu türlü yargıların doğru olmayacağı açıkça ortaya çıkar.

Görev çağrısını umûma teşmil eden; müslümanım diyen herkese yönelten yazar, dâvetinin muhâtabı olarak; "Emîrler, Hükümdarlar, Devlet Reisleri, İlim ve İman Büyükleri, Münevverler..." gibi belli grup ve zümrelere âit isim ve unvanları sıkça tekrar eder. Bu da insanın aklına; "...neden çağrının muhâtabı olarak ısrarla bunlara vurgu yapılıyor?.." sorusunu getirmektedir. Burada yazar adına soruya cevap vermenin zor olmayacağını söyleyelim. Zîra, İstanbul Boğazı'nın iki yakasında bulunan halk, birinden ötekine gitmek, bunun için denizi geçmek ihtiyâcını her zaman duyar ve bunun sıkıntısını dâima yaşar. Fert olarak bu sıkıntıyı aşan da bulunabilir. Fakat, deniz üzerine köprü kurup büyük kitlelerin bu ihtiyâcını rahatça gidermesini sağlama işi, şüphesizki, ilim adamlarının, teknik elemanların ve yöneticilerin görevi olmaktadır. Kölelikten efendiliğe geçişin önünde de belli zümrelerin bulunması ayıp ve garip karşılanmaz, tabîî ve zarûrî görülmelidir.

Bilindiği gibi köle; irâdesinin anahtarı başka yerde, başkasının elinde bulunan; başkaları adına hareket eden, fiil ve davranışlar sergileyen, üreten veya tüketen kimse demektir. İslâm öncesi Arap toplumunda bu terim, sosyal bir vâkıayı ifâde ediyordu. Yâni cemiyet içinde bâzı insanlar, bir takım sebeplerle, birilerinin emri altına giriyor, her işini onun buyruğuna göre yapıyor, böylece de "köle" olarak isimlendiriliyordu. İslâm, özellikle de İslâm'ın tasavvufî yorumu, terime rûhî ve mânevî bir boyut daha kazandırdı. Buna göre insanın rûhunda pek çok güç ve meleke bulunmakta-

dır. Bunların bâzıları, üstün bir güç ve melekenin kontrolünden uzak, kendi başlarına kaldıkları takdirde, rûhun birliğini bozar, irâdeyi böler, parçalar ve onu düşük bir gücün, dar bir melekenin çerçevesine kilitler, kişiyi kötü sonuçlar doğuracak hareketlere sevkeder. Tasavvuf bu türlü güçlerin bütünü "nefis" olarak isimlendirir. İşte bu güç ve duyguların emri altında hareket eden kişi "köle"dir, tasavvufun ifâdesi ile "nefsin kölesi"dir. Bu türlü kişinin dışarıdaki kötü kişi ve güçlerin emri altına girmesi kolay ve tabiidir. Öyleyse bu kişi, çifte bağ ile bağlanmış bir köledir ve şu halde kölelikten kurtuluş çift yönlü bir hareketi gerekli kılacaktır. Yazarımız da terimi bu çifte mânâsı içinde kullanır ve kurtuluşun çift yönlü hareket ve gayretle gerçekleşeceğini belirtir.

Efendi (Arapça'daki karşılığı ile mevlâ,) kendi irâdesi kendi elinde, kendi bilgisi ve kendi irâdesi ile hareket eden, ayrıca berâberinde bulunan ve himâyesinde olan kişilerin sorumluluğunu da taşıyan, yönelişlerine hâkim olan kişi demektir. Tıpkı köle gibi efendi terimi de İslâm öncesi devirlerde sosyal vâkıyı gösteren bir terim idi ve buna da İslâm, rûhî-mânevî özellikler yükledi. Yazarımız bu terimi de bu geniş mânâsı içinde ve çift yönlü olarak kullanmaktadır.

İşte, mütefekkir yazarımız bu iki vâkıyı, her iki mânâsı ile bugünkü müslüman topluluklarının ıtlâma sunmakta, moda deyişi ile güncelleştirmektedir. Gerçi yazar nezâket göstererek İslâm dünyâsı hakkında "köle" terimini doğrudan telaffuz etmemektedir. Biz, nezâket kurallarını çiğneme pahasına da olsa, ifâdeyi netleştireceğiz. Bugün doğudan batıya, güneyden kuzeye büyük coğrafya parçalarının üzerinde oturan İslâm dünyâsı, ne yazık ki, her iki mânâda da "köle" durumundadır. Her şeyden önce hayatın bütün vâkıaları bu görüntüyü sergilemektedir. Günlük hayatın tabii icaplarından bakalım: Giydikleri pantolondan tarlalarını sürdükleri pulluğa, onu çeken traktöre bütün ihtiyaç maddeleri, araç gereçler, efendilerin zihinlerinin tasarımı, onların ellerinin eseri bulunmaktadır. Müslümanların oturduğu geniş coğrafyanın yer altı, yer üstü bütün zenginlikleri müslümanların bekçiliğinde, fakat, bunların işlenmesi, dağıtımı, kullanımı efendilerin hükmü ve tasarrufu altındadır. Efendiler istedikleri gibi tasarruf ettikleri bunca nîmetlerin ya kıyısından kenarından bekçilerine nafakalanma imkânı tanımakta ya da onların aç bîilâç ölmelerine göz yummaktadır. Söz gelimi İslâm coğrafyası dünya petrollerinin büyük bölümünü ihti-

vâ etmektedir. Fakat, bunlar içinde müslümanların payı sadaka niteliğindedir. O da geldiği yere çabucak geri gider.

Küçüklerin büyükleri taklit etmesi, kölelerin efendilere uyması tabiat kuralıdır. Öyleyse müslüman dünyânın sosyal ve siyâsî faaliyetlerinin, ticârî ve iktisâdî münâsebetlerinin de efendilerin eli ile şekillenmesi tabii ve hatta zarûrî bulunmaktadır. Nitekim efendiler bunu bâzen doğrudan ve açıktan müdâhale ile yaparlar. Bunun örnekleri pek çoktur. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasında İslâm dünyâsının siyâsî coğrafyasını onlar çizmiş, idâre şekillerini onlar belirlemişti. Yazar bu halleri bizzat görmüştür. Bâzen de bu müdâhalelerini efendiler, müslüman ülkenin içine soktukları ajanları vâsıtasıyla o ülke insanının kendisine yaptırırlar. Söz gelimi kitabını kaleme aldığı yıllarda (1978'lerde) yazar "komünizm" denen ideoloji sâhiplerinin bütün İslâm ülkelerinde, özellikle de Türkiye'de kendi ideolojilerini, bunun gereği olan rejimlerini yerleştirmek için neler yaptığını görmüş, yaşamış ve bunlara karşı bizzat mücâdele etmiş, kanâatlerini bu kitabında kısaca yansıtmış bulunmaktadır.

Gerek doğu-İslâm dünyâsının, gerekse batı-hıristiyan dünyâsının iki farklı kölelik zincirine nasıl bağlandığını çeşitli eserlerinde ince tahlillerle veren yazar, meselâ 1952 yılında kaleme almış olduğu İstanbul Geceleri adlı eserinde şöyle der: "... evet o beşer ki, herşeyi düşündü, her işe vakit buldu, fakat içine, içinin sırları köşesine bakmaya ayıracağı zamânı israf saydı. Yeryüzünde kudret, kuvvet, şân ve azamet kazandı; amma iç düşmanlarına karşı kuvvetli olmaya lüzum görmediği için en ummadığı zamanda onlardan birinin hançeri altında can verip gitti.

Hayat patırtısı başına vuran insan, karmakarışık seslerin gürültüsü ortasında, yüreğinin velvelisini işitemedi. Böylece de kendine en yakından kendi feryâdına bigâne geldi, bigâne gitti. Belki birbirine zıt fikirlere toslayıp dâvâdan dâvâyâ düşen beşer, şu savaştan, ganîmet olarak bir çift cârîye elde etti: İlim ve fen.

Fakat o cârîyeler ki sadâkatsiz çıktılar, efendilerinin selâmet ve huzûrunu sağlayacakları yerde ona, kendini unutturacak gaflet şerbetini ezip ezip içirdiler ve yalnız kendi muhabbet ve ülfetleri zincirine bağladıkları bu zavallıdan akliselîmi kapıp yerine hırs ve gaflet hediye ettiler. Neticede, ettikleri madde hizmetine karşılık, açtıkları ziyan, bir ruh iflâsı oldu" ¹

¹ Sâmiha Ayverdi, İstanbul Geceleri, 2003, s. 76-77.

Doğu-İslâm dünyasının özellikle madde, mânâ ve sosyal alandaki iflâsını ise şöyle dile getirir: "Bâb-ı Meşihat, ne vakit fikir adına bir cereyan uyanır gibi oldu ise, başına 'içtihat' sopası ile vurup sersemletti ve sindirdi.

Şüphe ve arayıcılık, beşerin yaratılış gâyesi, yaratılış illetidir, hatta bu yüzden en yakınındaki hakikati koyar, uzaklarda ve meçhullerde bunun üstününü bulmak için didinir. İctimâî, ahlâkî ve felsefî mesleklerin bünyeleşmesi de gene onun arayıcılığının bir neticesi sayılmaz mı? Amma ters, yanlış ve dolaşık yollardan da olsa, hazır ve cömert bir ikrâmın, önüne kadar getirdiği bir hakikate baş çevirir de, onu, kendi tecessüsü ve kendi bilgi vâsıtasıyla elde etmekten hoşlanır.

İşte medrese mantığı, beşerin bu yaratılış ibrâmına hürmete küfür dedi. Böylece de bir yanda felsefe ve ilim dünyası, bir tarafta madde ve keşifler dünyası alabildiğine koşup dururken taassup ve inadı, iki kıyâmet şahidi zanneden şekilci din adamı, ne yazık ki, ilim ve fen dâvası güdeni olduğu kadar, gittiği yere dünyasını götüren, sırtında hiçbir kaydın yükünü taşımayan gönül ehlini de taşlamasını unutmadı. Amma ne yazık ki bu arada din, kabahatin kendisinde olmayıp din adamı geçinende olduğunu söyleyenden mahrum, bir üçüncü sınıfın, bir dinsizler zümresinin çomağına çelik olup kaldı..."²

Köleliğin çifte bağ olduğunu bildirmiştik. Bundan kurtuluşun da çift yönlü hareketle gerçekleşeceği tabiidir. Bunun ilki, kişinin kendi köleliğinden, tasavvufun terimi ile "nefsin köleliğinden" kurtulmak için gerçekleştireceği hareket olacaktır. Nitekim yazarımız, inceleme konusu ettiğimiz eserinde; "Allah adını yüceltme şevki, rûhu yücelmiş olanların kârıdır,"³ demektedir. Burada bu noktayı kısaca vurgulayan yazar, uzun açıklamalara girişmez. Belli ki ciltler dolusu söz gerektirecek olan bu konuları yazar, öteki eserlerine havâle etmiş bulunmaktadır. Söz gelimi daha önce sözünü ettiğimiz *İstanbul Geceleri* adlı eserinde; "...büyük vazîfe ve mesûliyetleri olduğunu hatırlayarak onları, çeşitli cemiyet safları arasında icrâ mevkiine koymayı ideal kabul etmiş olan kimsenin ise evvelâ kendini, bizzat kendi tehlikesinden kurtarması lâzım değil miydi? Zîra insana en korkunç, en yaman tehlike, dizginlenmemiş ihtirasları, dur durak bilmeyen nefsinden başka ne olabilirdi?

Benliği ve gurûru tepesinden aşmış adam, bir hemcinsine karşı tevâzuun,

² Sâmîha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, s. 88-89.

³ Sâmîha Ayverdi, *Kölelikten Efendiliğe*, 2003, s.52.

zarâfetin öncülüğünü nasıl ederdi? Kin, intikam ve hiddet palasını sağına soluna sallayan zavallı, affın, müsâmağanın leziz şerbêtini ezip de nasıl etrâfına içirebilirdi? Mesnet, mevki, şân iptilâlarının dalgaları ortasında sıkışıp kalmış biçâre dünya ihtirasları içinde can çekişen bir kazâzedeyi nasıl selâmet kıyısına çekip kurtarabilirdi?" ⁴ diyordu. Nefis mücadelesinin, rûh tasfiyesinin gereğini bildirmek, yollarını göstermek için yazar, *İnsan ve Şeytan*'dan *Ateş Ağacı*'na, *Yolcu Nereye Gidiyorsun*'dan *Son Menzil*'e.... uzunca bir seri teşkil eden eserler kaleme almış, rûhî ve mânevî cihâdın imkân ve şartlarını okuyucusuna sunmuş bulunmaktaydı. Burada, bu küçük hacimli kitaptaki cihâda dâvetin temeli de bu dâvettir. Buna ilâve olarak da yazar, uzun yıllar boyunca mânevî portresini çizdiği kişiyi; rûhî hürriyetine ve mânevî olgunluğuna ulaşmış insanı göreve; "ilâ-yı kelimetullah'a; Allah adını yüceltmeye ve yaymaya," ⁵ çağırmakta, bu mümtaz kişilere madde planında ve sosyal alanda yapmaları gereken görevleri hatırlatmaktadır.

Yazarın buradaki istekleri, tavsiye ve temennileri nazarı değil müşâhas âleme dönük, işe ve harekete yönelik bulunmaktadır.

Sosyal alanda ve madde planındaki işlerin Allah adına uygun, müslümanlığın ve insanlığın yararına olabilmesi için köleliğin ikinci bağının da koparılması gerekmektedir. Yâni, sosyal düzenlemeleri, siyâsî faaliyetleri, ticarî, iktisâdî münâsebetlerin kurallarını ortaya koyarken müslüman, bunların Allah rızâsına uygun, umûmun yararına elverişli olabilmesi için, kendi kararlarının ve uygulamalarının; başka ideoloji sâhiplerinin ve kötü ruhlu kişilerin telkini ve baskısı altında bulunmamalıdır. Bunun için de müslümanın; rûhî-mânevî hürriyetine kavuşmuş insanın, madde dünyâsını; tabiatı, tabiatın kurallarını, cemiyeti, cemiyetin îcaplarını, insanı; insanın zaaflarını ve fazîletlerini bilmesi, tanıması yâni bilgisizliğin (cehâletin) köleliğinden kurtulması gerekmektedir.

Madde planında ve sosyal alanda bilgisizliğin köleliğinden kurtulmanın gereğini bu kitapta ısrarla vurgulayan yazar, İslâm dünyâsını tez elden ortak bir eğitim-öğretim seferberliğine çağırır. Bu konuda İslâm dünyâsı, her şeyden önce birlikte olmaya, berâber hareket etmeye kesin karar vermeli, sonra da bunun planını yapmalıdır. İlhamını Kur'an'dan alacak ve İslâm ahlâkını yansıtacak olan plan, bütün İslâm ülkelerini kaplayacak bir

⁴ Sâmîha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, 2003, s.227-228

⁵ Sâmîha Ayverdi, *Kölelikten Efendiliğe*, s.52.

eğitim-öğretim felsefesi üzerine oturtulacak, modern ilimleri mevcut hâli ile kavrayıp ileriye götürecektir, ilmi gelişmenin hâkimiyetini müslümanların eline verecek bir plan olacaktır. En küçük ortak kata (asgarî müştereklere) sâhip olacak olan İslâm ülkelerindeki eğitim-öğretim kurumlarında serbest dolaşımı ve maddî destekleri garanti edecek olan bu plan, İslâm dünyasını tecrübeye açık, araştırmaya-geliştirmeye yönelik eğitim-öğretimin merkezi hâline getirecek ve kısa sürede müslümanları bilgisizliğin (cehâletin) köleliğinden kurtulacaktır.

Gerek ferdî, gerekse sosyal olarak kendi esâretinden; maddî-mânevî kölelikten kurtulmuş olan bir İslâm dünyası, yazarımıza göre, önce kendisi, sonra da bütün insanlık için huzur ve sükûn kaynağı olacaktır. Yine inceleme konusu yapılan eserinde yazar; "... Çünkü dünya İslâmiyetin efendilik devrini tanımış, yaşamış, mesut olmuş, yüzü gülmüştür. Bugün de ona hasrettir... tekrar insan oğlunu selâmete çıkarması ondan beklenen bir ilâhî vecbedir." ⁶ demektedir. Yazar burada târihten örnekler verir. Biz bir ilâvede bulunalım. *Drina Köprüsü* adlı eserinde Osmanlıyı enine-boyuna tenkit ve tahlil eden İvo Andriç sonuç olarak; Osmanlı Balkanlar'dan çekildi. Bölge daha çok hareket, bereket kazandı, her şey bollaştı. Bütün bu bolluk bereketlilik içinde insanlar bir şey, çok önemli bir şey kaybettiler; güven. Kaybedilen bu güven artık geriye bir daha hiç dönmedi demektedir. Şu halde İslâm'ın; gerçek müslümanın eli ile huzur ve sükûnun, güven ve itimâdın dünyâya tekrar dönmesi bir hayal, bir temennî olmamalıdır. Müslümanlardan istenen ve beklenen de budur. Bir kere gerçekleşen şeyin, şartlar bulununca tekrar gerçekleşmesi aklın ve mantığın temel kuralıdır.

Sonuç güzel ve cezbedici olacaktır. Amma, böyle bir sonuca ulaşmada yazarın karşısına ciddi sorular ve aşılması zor engeller çıkmaktadır. Söz gelimi ortak bir eğitim öğretim seferberliği için, ülkeler arası büyüklükte dev bir mâlî kaynağa (finansmana) ihtiyaç duyulacaktır. Ancak, bize göre bu, aşılması en kolay olan engellerden biridir. Nitekim, yazarın da işaret ettiği gibi, İslâm dünyası böyle bir imkâna hâlen sâhip de bulunmaktadır. Meselâ petrol, bor, doğalgaz... gibi sâhip olunan tabii kaynakların gelirlerinden ayrılacak pay ve müslümanların din açısından vermek zorunda bulundukları zekât vergileri, bu planı başlatıp yürütmeye, bizce de yetecek

⁶ Sâmîha Ayverdi, *Kölelikten Efendiliğe*, s. 20.

niteliktedir. Elverir ki müslümanlarda bu türlü niyet ve azim var olsun.

Yazarın karşısına çıkacak ikinci ciddî soru ve güçlük, İslâm ülkelerindeki siyâsî-idârî sınırlar ve bölünüp parçalanmışlık halleri olacaktır. Küçük ya da büyük, zengin ya da fakir, hangi ülke, hangi ülkenin iktidar koltuğunda oturan yerini, hâkimiyetini başkasına hediye edecektir? Aslında yazarın üslûp ve isteğine dikkat edilirse bu güçlüğü aşılması da sanıldığı kadar zor olmayacaktır. Çünkü istenen birlik, siyâsî-idârî birliğin ötesinde, üzerinde düşünülen bir birliktir ve yazar bunu ısrarla vurgulamaktadır. Dolayısıyla da siyâsî sınırların kaldırılması, mevcut idârelerin lağvedilmesi söz konusu olmayacaktır. Bu bakımdan da yönetimdekilerin kaygı duymasına gerek bulunmamaktadır. Ayrıca İslâmın gerçek hedefinin ve asıl gâyesinin devlet olmak, yönetimleri hâkimiyetine almak, imparatorluk kurmak olmadığı, onun bu türlü hülyâlar peşinde koşmadığı da iyi bilinmelidir. Zira, bu dînin Peygamberi Hz. Muhammed, çevresindeki devlet reislerine ve kabîle başkanlarına gönderdiği dâvet mektuplarında, İslâm'ı kabul ettikleri takdirde kendilerinin bulundukları mevkiileri aynen koruyacaklarını özellikle bildirmiş, vurgulamıştı. Şu halde bu sorunun ve bu güçlüğü yapısı yalnız ve sâdece zihne, zihniyete âittir. Zihinlerin aydınlanması; itminâna ermesi, zihniyetlerin değişmesi, sorunun ve güçlüğü kendiliğinden çözülmesi demek olacaktır, şâyet zihniyet değişirse!

Fakat, bize göre, asıl büyük mesele ve zorluk bu söylenenlerin ötesinde yatmaktadır. Şöyle ki, bilindiği üzere bugün dünya, özellikle de batı dünyası, çok farklı bir zihniyete sâhip bulunmaktadır. Bu zihniyet içinde insanlar dîne mürâaat etmekten, günlük işlerinde; dünyâya âit meselelerinde dînin kendilerine müdâhale etmesinden hoşlanmamaktadırlar. Ne yazık ki târihin seyri içinde dindarlar ya da din adına hareket ettiğini söyleyenler, özellikle de batı dünyasını temsil eden kilise bu açıdan oldukça kötü örnekler vermiştir. Nitekim burada buna kısaca temas eden yazar, başka eserlerinde konuyu enine boyuna tartışmış bulunmaktadır. ⁷ Öyleyse insanların dîne ya da dindara karşı olan bu tedirginliğini anlayışla karşılamamak hakşinaslık olmaz. Şu halde, şimdi bu olumsuz şartlar altında ve böylesine menfî tavırlar karşısında kalkıp da bir "İslâm Birliği-Birlikte-liği..." iddiası ile ortaya çıkmanın mânâsı nasıl anlaşılır ve ne şekilde karşılanır? Sosyal alandan, siyâsî-idârî arenadan dînin ve din kurallarının

⁷ Sâmiha Ayverdi, *Misyonerlik Karşısında Türkiye*.

mümkün olduğunca uzak tutulmaya çalışıldığı bir dönemde bu türlü bir iddia; "Ortaçağ'a dönüş-ümmetçilik..." ya da "bir din imparatorluğu" olarak algılanmayacak mıdır? Hiç değilse nazarı (teorik) olarak bütün itirazları göğüslediğimizi farzedelim. Bu takdirde de bu birlik içindekileri biz, dünyanın öteki insanlarından (müslüman olmayanlardan) soyutlamış olmaz mıyız?

Meselenin çözümü cidden zordur ve uzun uzun üzerinde durup düşünmeyi gerekli kılmaktadır. Biz burada birkaç noktaya temas etmekle yetinelim. Önce şunu belirtelim ki insan, içinde bulunduğu zamanın, fizik ve sosyal şartların baskısı altında yaşamaktadır. Bu baskının oldukça ağır olduğu da bilinmektedir. Ancak, insanın bir başka özelliği, hem de en büyük özelliklerinden biri onun, içinde bulunduğu şartların, duyduğu baskıların üzerine çıkıp "farklı oluş imkânları" arama güç ve yeteneğine sahip bulunması ve çoğu kere de bu imkânları âdeta yaratmış olmasıdır. Böyle olmasaydı Hz. Muhammed, Arap câhiliyetinin çemberini kırıp yerine îman ışıklarını yakamazdı. Böyle olmasaydı Avrupa, Ortaçağ feodalizminin zincirlerini kırıp demokrasinin; insan hak ve hürriyetlerinin filizlerini yeşertemezdi. Aynı imkân ve yetenekler bugünün insanında ve müslümanında da mevcut bulunmaktadır.

Mevkii ve kimliği ne olursa olsun birinin, birilerinin din ya da herhangi bir değer adına yanlış yapması, hatâlı davranması, dînin ve o değerini kötü olarak görülmesine, kötülenmesine sebep ve mâzeret teşkil etmez, edemez. Yeter ki bu değer, bir değer olarak görülüp gösterilebilsin ve büyük kitlelere olduğu şekliyle sunulabilsin. Kitlelerin onu kucaklaması, sanıldığı kadar güç olmayacaktır.

Avrupa ülkelerinden birkaçı, bundan elli yıl kadar önce, kendi aralarında birleşip bir "Avrupa Ekonomik İşbirliği" anlaşması yaptılar. Zamanla bunu geliştirip genişlettiler. Sonunda ek ve türevlerinin tamamını da içine alan bir birlikteliğe dönüştürerek bunu, "Avrupa Birliği" hâline getirdiler. Kendi aralarında benimsedikleri insan hakları, demokrasi... gibi cihanşümul (evrensel) olarak niteledikleri kural ve değerler çerçevesinde berâber hareket etmeyi kabul edip onayladılar. Bu kurallara uyan, bu değerleri benimseyen ülke ve milletleri de bu birliğe kabul edeceklerini îlân ettiler ve bazılarını aldılar da. Ancak, ne bu birliği bütün dünyaya açtılar, ne de isteyeni birliğe hemen dâhil ediyorlar. Üstelik birliğin adı bile

"Evrensel Değerlere Uyanlar Birliği..." filân değil "Avrupa Birliği"dir. Bunlara da pekâlâ; "... Blok oluşturdunuz ve insanların büyük bölümünü dışladınız.." denebilir. Fakat, onların buna verecekleri cevap hazır: "Biz insanlığın huzur ve barışı için çalışıyoruz. Benimseyip ilân ettiğimiz kurallar; bütün insanlık için geçerli olan ve hepsinin hayrına bulunan, evrensel değerlerdir..." diyeceklerdir. Aslında onların kurallarının ve değerlerinin ne derecede evrensel (cihanşümül) olduğu ya da olmadığı tartışma konusudur. Bunları bu türlü uygulayıp uygulamadıkları da! Söz gelimi evrensel insan hakları olarak ilân ettikleri "ferdin istediği ülkede serbest dolaşımı..." kuralını nerede ve nasıl uyguladılar? Fakat, bütün bunlara rağmen, tavır ve hareketleri, birlik ve berâberlikleri, açıktan başkalarına saldırı olmadığı sürece, kınanamaz, kötülenemez. Bundan dolayı da kendilerine karşı çıkılamaz.

Şimdi belirtilen bu düşüncelere ve akıl yürütmelere paralel bir düşünce ve akıl yürütme, İslâm dünyası için neden yapılmasın? İslâmın ve müslümanların sâhip olduğu değer ve kuralların evrenselleliği (cihanşümül oluşu) yukarıdakilerden daha mı aşağıdır, ya da bunlar başka dünyanın insanlarına mı âittir?

Öyleyse, merhum ve muhterem yazarın teklif ve temennileri, İslâm dünyasını harekete geçirecek; geçirmeye değer ve uygulama imkânı bulacak tekliflerdir. Umarız bütün İslâm ülkelerinin tartışma gündemini oluşturur.

Hayâtımızı Yönlendiren Rehber

Ayhan GÜLDAŞ

Öyle değerli insanlar vardır ki mânevî yönleri, geniş câzibe alanları, kalıcı fikir ve icrââtıyla yıllar hatta asırlar boyunca cemiyete ışık saçıp feyiz dağıtırlar. İşte Sâmiha Ayverdi Hanımefendi de sanat ve düşünce hayâtımıza damgasını vurmuş; gelecek nesillerin yetişmesine rehberlik etmiş büyük değerlerden biridir.

Kendileriyle alâkalı birkaç hâtıramı, hayâtımın en anlamlı dönemleri olarak anlatmaktan mutluluk duyacağım.

1964-1969 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü'nde öğrenciyken Kubbealtı Cemiyeti'nin oluşturduğu Türk Müziği korosuna hemen her yıl iştirak ettim. Şefliğini önce Yusuf Ömürlü'nün, sonra Ümit Mutlu'nun yaptığı koro, ilâhilerden başka Türk Sanat Müziği eserlerini de icrâ ederdi. Bugün hayat arkadaşım olan Saadet Güldaş da o yıllarda, bir yandan Türkoloji'ye devam ediyor, bir yandan Kubbealtı Cemiyeti'nde çalışıp koroya da arkadaşımız Şeyma Güngör ile birlikte katılıyor; hatta zaman zaman solo yapıyordu.

Başlı başına bir ilim, kültür ve sanat yuvası olan, mânevî atmosferiyle insanı âdeta büyüleyen bu cemiyette pek çok icrââtın planlayıcısı ve uygulayıcısı Sâmiha Ayverdi'di. Kendileri zaman zaman koronun verdiği konserlere de şeref verir; sonunda koro elemanlarını, saz sanatçılarını birer birer tebrik ederdi. Böylece hem koromuza moral vermiş, hem de Türk kültürünün mûsikîde nağmeleşip ebediyete akışına destek sağlamış olurdu.

1970-1972 yılları arasında Malkara'da edebiyat öğretmenliğimizin ve evlilik hayâtımızın ilk zamanlarını geçirdik. Bu kısa süre içerisinde Sâmiha Ayverdi'nin lutfedip bize gönderdiği birkaç mektubu vardır ki muhteviyâtındaki fikirler, tavsiyeler ve nasihatler ikimizi de derinden etkilemiş, hayâtımızın akışına yön vermiştir. Biz bu mektuplar sayesinde, sosyal huzursuzluğun gittikçe arttığı, anarşinin kol gezdiği o sancılı dönemlerde, öğrencileri vatan ve millet aşkıyla yetiştirmenin zarûretini, zorluk ve engellere aldırış etmeden, küsmeden, karamsarlığa kapılmadan ilmin ve imânın gösterdiği dosdoğru yolda yürüme azmini daha şuurlu bir tarzda öğrendik.

1972-1975 yılları arasında, tâyin olduğumuz Çan Lisesi'nde vazîfemizi devam ettirdik. Bu dönemdeki mektuplarımızın karşılığı ise, daha ziyâde dînî-tasavvufî konferans metinleri ve bayramlarda da kartla tebrikleş-

me şeklinde gelmeye devam etti. Ara ara da, Boğaziçi yayınlarının çeşitli kitaplarını bize yollamak lutfunda bulunuyordu. Bu kitapları, taşranın yokluk yerlerinde, su gibi içiyorduk.

Bu arada, "sömestre" tâtili dolayısıyla İstanbul'a gelmiştik. Bir gün Sultanahmet'ten Beyazıt'a çıkan belediye otobüsünde Sâmîha Ayverdi ile karşılaştık. Kısa süren yolculuk sırasında, ayaküstü, kaderin güzel bir buluşturmasından bahsedip memnûniyetimizi dile getirdik. Ben, Çan ile İstanbul arasındaki mesâfenin uzaklığından dolayı sıkça görüşemediğimizden yakınınca, Sâmîha Ayverdi, yüzünden hiç eksik etmediği o nurlu tebessümüyle gözlerimin içine bakarak şu ibretli sözü söyledi: *"Efendim, gönüller yakın, gönüller bir olduktan sonra mesâfelerin ne ehemmiyeti var ki! Aşk, bütün uzaklıkları ve zorlukları eritip yok eder."*

İstanbul'a tâyinimizin çıkış yılı olan 1975'ten emeklilik târihine kadar geçen zaman içerisinde Sâmîha Ayverdi'nin eserlerini yeniden ve başka dikkatlerle okuma fırsatını bulduk. Her okuyuşta kendilerinin îman kuvvetine, tasavvuf coşkısına, ilim ve sanat aşkına bir kere daha hayran kaldık.

Hiç unutmam, o yıllarda, edebiyat dersi kitaplarından birinde Sâmîha Ayverdi'nin "Dert Ortakları" adlı hikâyesi yer almıştı.. Sınıfta bu hikâyeyi okutup birlikte değerlendirirken öğrencilerimin gözleri buğulanır; ağlamamak için kendilerini zor tutarlardı. Fedakârlık ve ferâğatin enfes bir üslûpla işlendiği "Dert Ortakları" hikâyesini, ne zaman sokakta zavallı bir çocuğa veya bir simitçiye rastlasam içim sızlayarak hatırlarım.

Cemiyetin her zaman muhtaç olduğu birlik, dirlik, adâlet, hoşgörü, sevgi, dürüstlük, çalışkanlık, fedâkarlık, ferâgat gibi hasletleri, eserleriyle nesillere aktaran ve bundan dolayı da "Âbide Şahsiyetler" arasına giren Sâmîha Ayverdi'yi minnet, şükran ve rahmetle anmak hepimizin vicdânî bir borcudur.

Sâmiha Ayverdi'nin Eserlerindeki Mûsikî Unsuru

Fırat KIZILTUĞ

Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinde, Türk mûsikîsi ile ilgili pek çok kıymetli bölümler, atıflar, hâtıralar vardır. Bu bölümler, millî sanatımıza yazarımızın son derece bilinçli yaklaştığını, hatta mûsikîmizi iyi bildiğini açıklamaktadır. Eserlerini kaleme aldığı dönemde yazan pek çok yazarın tutumu, endişe ve tereddüt arzeder. Özellikle o dönemin romancıları, romandaki kahraman eğer mûsikî icrâ edecekse, mutlaka bu eylemini bir batı sazı ile ifâ eder. Tango çalar, noktürn, serenat v.s. gibi batı formunda eserler seslendirir. Salon toplantılarında, çiftler dans eder. İngilizlerin saat beş çaylarındaki davranışlar sergilenir.

Sâmiha Ayverdi *İbrâhim Efendi Konağı* adlı eserinde, kahramanı Yusuf Bey ve Selâmlık âlemleri için şunları yazar:

... "Selâmlık âlemleri de hani, dostun düşmanın türlü gıpta, hayranlık ve hasedine hedef teşkil edecek bir âhenge sahne olmaktaydı. Devrin bellibaşlı mûsikî erbâbı için İbrâhim Efendi'nin konağı artık gözlerin ve gönüllerin alâka ve teccüss mihrâkı demekti. Şimdi selâmlık, Udî Cemiller, Kânânî Andon, Kemânî Tatyos, Hânende Viçen ve Karakaş gibi sanatkârları toplayıp güzel sesin, güzel sözün, nûkte ve neşenin coşup taşıdığı bir dünya idi. Bu meclisler, gerçekten de Yusuf Bey'e, konağın duyusuz, yabancı, soğuk kalabalığından ve bilhassa karısının yavan, sâde suya ve sıkıcı yakınlığından kaçıp sığınacak bir melce, bir latîf dünya olmuştı. Fakat İbrâhim Efendi Konağı'nda Yusuf Bey'in çizip hazırladığı bu dünyanın dilini ve havasını hemen de hiç anlayan yoktu."

Bu bölümde adı geçen sanatkârlar, günümüzde neredeyse unutulmuştur. Eğer Yılmaz Öztuna'nın *Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi* olmasaydı, Kemânî Tatyos Efendi hakkında bile bilgi bulamayacak idik. Hânende Karakaş hakkında bahis konusu kaynakta çok az bilgi vardır. Udî Cemil ve Hânende Viçen adları da, hâfizalardan çoktan silinmiştir. Sâmiha Ayverdi, bu sanatkârları anarak, mûsikî dünyamıza hem ışık tutmakta, hem de kaynak görevini yerine getirmektedir.

Zamânın mûsikî toplantılarının, sâdece çalıp söylemek ve bâde nûş etmek olmadığını da açık bir dille ortaya çıkarmaktadır. Bu meclisler, bir sohbet, şiir ve nûkte toplantılarıdır ve hem kültürel hem de sosyal boyutu çok önemlidir. Bilhassa mûsikî sanatımız ve şiir sanatımız, anlamsız batılılaşma düşüncesinin taarruzuna mâruz kaldığı dönemde, bu konak meclislerinde hayâtiyetini idâme ettirmiştir. Evliyâ Çelebi'nin kastettiği

Hüseyin Baykara meclisi, bu eserde tavsif edilen meclislerdir.

Yine yukarıya aldığımız bölümde yazarımız, Yusuf Bey'in psikolojik tahlilini yapmakta, bu tahlil ile, konağın sosyal hayatına ulaşmaktadır. Aslında konak büyük toplumun ta kendisidir. Yusuf Bey, hızlı değişim sürecinde kendini anlatamayan, arayışlar içinde kıvranan toplumun bir ferdidir. Sâmiha Ayverdi, müsikî sanatını yardıma çağırmakta, sanatın insan hayatındaki önemini vurgulamaktadır.

*

Mesihpaşa İmami'ndaki şu cümleler, toplum bilimi açısından sanatın önemini, birkaç cümle içinde veciz şekilde özetlemektedir. Hatta günümüzde hâlâ tartışılan ve bir sonuca bağlanamayan meselelerin en doğru teşhisi sayılır.

"...bir milletin rûhuna, zevkine, sanatına ve duygularına sükast edip onu bir başka milletin harsî ve hissi boyunduruğuna körü körüne bağlamak, işte tehlike budur, buradadır."

Bu cümleler, içinde bulunduğumuz günlerin, tartışmalarına da parmak basıyor. Yazarımızın istikbâli sıhhatli bir şekilde önceden teşhis ettiği ve tedâvi yollarını da işaret ettiğini görüyoruz.

... "Orta halli düğünlere çağrılan saz takımlarının en belli başlılarından "Âfet'in takımının baş çengisi "Fındık Kurdu" isminde bir kadındı. Saz keriz havalılarına başlayıp da Fındık Kurdu, boncuklar, pullarla süslü elbisesini giyerek oynaya oynaya ortaya atıldı mı, herkeste bir neşedir başlardı.

"...bir kere yalnız küçük Hâlis değil, bütün düğün halkını, hatta doğrudan doğruya Fındık Kurdu'nu da şaşırtan bir hâdise olmuş, ev hanımı, meydanın boş kaldığı bir zaman ortaya atılarak herkese parmak ısırtacak bir oyun oynamış ve:

Galata'nın uşağı
Gevşek bağlar kuşağı
Şaka maka dinlemez
Çeker hançer bıçağı

diye kerizci şarkılarının en revaçta olanlarından birini öyle gür, öyle temiz ve pürüzsüz bir sesle söylemişti ki, sanki hâlâ bile o kalınca ve oynak ses, senelelerin arkasından tamâmen susmuş değildi. "

Mûsikî kaynaklarımız, haklı olarak hep ciddî konuları işlemiştir. Bazı kitaplarda, kırıntı kabîlinden, Sâmîha Hanım'ın: "Kerizci şarkıları" dediği, yâni kantocuların, çengilerin, tulumbacıların, meyhânelerde, düğünlerde okunan havaların -ki, bilhassa güfteleri, o zamanlar "edebî mugâyir" kabul edilirdi- kaybolması, bizce iyi olmamıştır. Bu havaların güfteleri dışında, nağmeleri sanatlı olanları vardır. Meselâ bir tulumbacı havası olan: "Aksaray'dan geçer iken çevirdiler yolumu" havası, düğâh makâmındadır. Bu nâdîde ve günümüzde îtibar edilmeyen makâmın yapısını izah etmek için mükemmel ve çarpıcı bir örnektir. Hatta daha ileriye giderek diyebiliriz ki, günümüzde bu mükemmellikte bir beste vücûda getirebilecek kudrette bestekâr yoktur. Sâmîha Hanım'ın kayda aldığı bu güftenin, bestesine ve notasına kavuşmayı doğrusu çok isteriz.

Burada bir parantezle konuyu biraz daha açalım. Dede Efendi'nin bir eviç şarkısında, Rumca sözler olduğunu biliyorduk. Güftenin ilk kıtasına, Ulunay'ın *Sayı Fırtınalar*'ında rastladık. Aradan yirmi yıl geçti. Mâlik Aksel'in *İstanbul'un Ortası* kitabında aynı kıtaya yine rastladık. Bu yılın başlarında, Amerika'da taş plaklardan derlenmiş bir CD geldi. Prospektüste, Ermeni Şarkıları diye yazılmasına rağmen şarkıların tamâmı Türkçe idi. Bizim çocukluğumuzda söylediğimiz şarkılardı. Ama yirmi beş yıl aradığimiz şarkı bu kayıtlar arasındaydı. O kayıt şöyledir:

*Galata'da Todoraki,
Beyoğlu'nda Vasilâki,
Doldur doldur ver Yanaki;
Bak benim halime amman ah Pupayis,
Elâdo, Yanaki içe mozraki.
Galata'nın yolu yonca,
Gezmedim yol boyunca,
Anası gül, kız konca;
Bak benim halime amman ah Pupayis,
Elâdo, elâdo içe mozraki.*

Kesin olan şu ki, Sâmîha Ayverdi'nin "kerizci"leri, Dede'nin şarkısına sözler uydurup, şarkıyı meyhâne havası yapmışlar. Şarkının bir kopyasını da bulduk. Ankara Radyosu kütüphânesi için Nuri Duyguer notaya almış. Nota ile kayıt arasında farklılıklar mevcut.

Mesihpaşa İmamı'nda mûsikî muâzırısı olan bir karakter dile getirilir:

... "Hâlis Efendi'yi son zamanlarda büsbütün çileden çıkaran iki ehemmiyetli hâdise olmuştu. -Bunlar onun için hayâtî ehemmiyeti bulunan keyfiyetlerdendi. Biri, o topallığından dolayı fazla göz kulak olmaya lüzum görmediği kızının gazino çalgıcıları gibi kemeçe çaldığını öğrenmiş bulunması idi. Gerçi bir tesâdüf neticesinde duyup, gözleriyle de gördüğü gün, ev, en müthiş öfkelerinden birine şahit olmuş, ortalığı birbirine katmıştı."

Kanaatımıza göre, Sâmiha Ayverdi'nin mûsikî unsurları bakımından en zengin eseri, *Yolcu Nereye Gidiyorsun...* kitabıdır. 275. sayfada bir cümle var ki, bizi uzun uzun düşünmeye sevketti.

"Mûsikî, onda aşkımızı seyrettiğimiz en parlak aynalardan biridir."

Mûsikî sanatının böylesine şiirsel târifi, hiçbir edebiyatçımıza nasip olmamıştır. Yazımızın başında da dediğimiz gibi, yazarımız, mûsikîmize sâdece hissî duygularla yaklaşmamakta, mûsikîyi düşünce boyutunda da değerlendirmektedir. Bir mânâda mûsikî felsefesini gündeme getirmektedir. İnancımıza göre böyle bir felsefe boyutundan daha evvel bahsedilmemiştir.

Burada bir husûsu da açıklamak isteriz. Türk mûsikîsi, düşünce ve metafizik açıdan hiç ele alınmamıştır. Tahlil edilmemiştir. Çünkü bu sanatın bilhassa mensupları, sâdece mârifet ile yetinmiş, tabiatın kendilerine bahşettiği hazîneye hiçbir şey ilâve etmeden harcama yoluna gitmişlerdir. Yan kültürlerle beslenemeyen mûsikî erbâbının kendini anlatamamasının altında yatan en önemli sebep kanaatimizce bu noktadır.

Türk mûsikisini değerlendirenlerde bulunması gereken donanım da çok önemlidir. Edebiyatımızın ve târihimizin iyi hazmedilmesi gerekir. İnâç çok önemli faktördür. Aynı zamanda batı kaynaklarına âşinâ olmak gerekir. Hem savunmak, hem de tez ve antitezlerden birinin zebûnu olmadan sentez yapabilmek için bu saydıklarımız hayâtî önem taşır. Sâmiha Ayverdi'yi okurken bu saydığımız erdemlerin tamâmını görebiliyoruz. Nitekim, Tanburî Cemil Bey'le ilgili şu bölümü birlikte okuyalım ve yazarımızın değerlendirmeleri ışığında Cemil Bey'i bir kere daha dinleyelim. Emin olunuz değerlendirmelerimizde farklı bir gelişim olacaktır.

"...Benimle olduğu zamanlarda ise, Kâzım'ın kiraathânesine gider ve orada berâberce Tanburî Cemil'i dinlerdik. ...Cemil'in soluk ve histen ibâret yüzünden,

koşan, uçan ellerine gidip gelirken, tek düşüncem, zaman ve mekân kayıtlarından boşalmış bir düşüncesizlikten ibâret kalırdı."

"Garp mûsikîsini ünsiyetim bakımından seviyordum, fakat Cemil'den dinlediğim sesi, sevmemek elimde olmadığı için seviyordum. Cemil'in esrarlı kudreti, bir romantizm saltanatı ile sıcak, pervâsız ve coşkun akıp giderken, beni de, önüme serdiği bir zevk âlemine sürüp götürüyordu. Bu sesler bir kemal hamlesi, önünde durulmaz bir aşk cesâreti idi. Cemil'in dramatik olmaya meyyal istidâdı, sanatın çerçevesini sökmüş ve onu bilhassa muztarip, hassas bir şiir belâgati olan taksimlerine ulaştırmıştır."

Yazarımız, Tanburî Cemil Bey'in taksim formunda gösterdiği kudreti, müteâkip satırlarda, estetik boyutuyla, insanın önce sâmiâsına (işiterek algılama), sonra dimâğına ulaşmasını, oradan da en ideal mertebe olan kalbe inişini, tahlil ve tavsif eder. Burada kanaatimizi, tekrarlamakta fayda mülâhaza ediyoruz ve yazarımızın mûsikîmizi, pek çok profesyonele taş çıkartacak boyutta idrak ettiğini görüyoruz. Bu idrak, özellikle, tegannî edilen mûsikîye alışkın dinleyicilere mukâbil, Sâmiha Ayverdi'nin saz mûsikîsinin mücerret boyutunu büyük bir vukuf ile irdeleyebildiğini gösteren bir başka haslettir.

Yolcu Nereye Gidiyorsun kitabındaki pasajların bir araya getirilip, Cemil Bey Biyografisi'ne en önemli ek olarak ilâvesi ve tez konusu olarak işlenmesi de arzularımızdandır. Hatta Cemil Bey Enstitüsü kurma temennîsinin ana fikri olacağı inancımız bâkîdir. Sâmiha Ayverdi ufkundan Cemil Bey'i okumaya devam edelim:

"Bu gece Cemil yaylı tanbur çalıyordu. Kim bilir belki onun da gönlüne bir nehrin suyu yol bulmuştu ki, aşkın taşkın râhu, kelimeye, ifâdeye bağlanamayacak bir dehşet içinde feryat ediyordu. Bu iptilâlî, muztarip ses, hangi hasretin, hangi vuslatın sesi idi? Belki o, hasreti de, vuslatı da birbirinden seçmeden koşuyor ve mestâne yolculukta, işte böyle feryat ediyordu."

Sanki bu adamın sanatı, kendi kendimize tefsir edemediğimiz sözü, kendi kendimize itiraf edemediğimiz sırrı, kendi kendimize hatırlayamadığımız gizlilikleri, kendi elimizin çözemediği düğümü açıyor, gösteriyor, bildiriyor ve dinletiyordu. İşte bizim bütün ortaya çıkmamış duygularımızı karıştırıyor, kurcalayıp buluyor ve önümüze fırlatıp atıyordu. Böylece eli, bizim elimizin yetmediği gücümüzün koparamadığı gizli duygularımızı bulup kuytularından çözerken,

bu başı âzat olmuş hisleri, âlemlerin sonsuzluklarına da kılavuzluyordu.

İşte o, gene çâresizliğin dayanılmaz acısını, ferâgatların ezici hazzını, sükânla göğüs verilen çilelerin kutsiyetini, şefkatin, lutfun berraklığını ve nihâyet aşkın ölümde hayat, hayatta ölüm zevki bulduran çeşnisini birbirine karıştırarak dudaklarımıza uzatmıştı."

Bir makâle boyutunda, değerlendirmeye aldığımız bu hususların, daha geniş çapta tahlilinin bir tez konusu olduğu açıktır. Biz, bir ön tanıtım gayreti içinde olduk. Konuyu incelerken bir mûsikî mensûbu olarak hareket ettik. Konu, edebiyat araştırmacılarının elinde şüphesiz daha iyi değerlendirilecektir. Zamânın müsâadesi nispetinde tekrar bu konuda çalışmanın da fikirlerimize yeni ışık huzmeleri ekleyeceği inancındayız.

Adana-Ceyhan sâhili 1969.

Sâmiha Ayverdi ve Çocuk Terbiyesi

Kemâl Y. AREN

BESLENMEMİŞ ÇOCUKLAR

"Değerli romancımız Safiye Erol, genç ve münevver bir anne ile konuşurken: "Çocuklarımızı eskisi gibi beslemiyoruz; onun için cılız ve çelimsiz kalıyorlar," demiş. Bu teşhisin gerçek mâhiyetini anlayamayan ve öfkeli bir hayretle muka-bele eden annenin cevâbı ise şu olmuştur: "Aman hanımefendi ne münâsebet? Eski zaman kadını çocuğuna süt ile pirinç unundan başka ne verirdi? Halbuki, bugünün çocuğu vitaminler, konserve mamalar, meyve suları, sebze püreleri ile besleniyor. Modern tabâbet ise elimizin altında... Hiç eski devrin çocuğu ile bu zamânın çocuğu bir olur mu?"

Belki kendisi de tıka basa yedirilen çocuklardan biri olarak büyütölmüş olan genç anneyi bu itirâzında haklı görmek lâzım. Zîra "beslenmemiş çocuk" deyince, zavallının aklına, bakımsız ve gıdasız bir neslin gelmesi pek tabiidir. Önce, insanların bir iç tabiat gıdâsına da ihtiyaçları bulunduğu, içtimâî bir gerçek olarak idrâkimiz dünyâsı içinde yer almış mıdır ki, midesine ve bedenine ihtimam edilerek büyütölen çocuğun bir mânevî nafakaya olan ihtiyâcını da düşünebilirsin? Şu halde, evlâdını yedirip içiren, gezdirip giydiren anaya, vazîfesini hakkıyla yapmış ideal bir kadın denmez de ne denir? Ne yazık ki alâkalarını sâdece çocuklarının fizyolojik yapılarına tahsis ederek, râhî bünyelerini yüz üstü bırakan analar ve babalar münevver kütlenin ekseriyetini teşkil etmekte...

*

Acaba bu körpe ve mâsum insan yavrusunun şahsiyet çekirdeğı ilk inkişaf kı-pırtıları gösterirken, gerek aklına tevdi edilecek gerek duygularına emânet oluna-cak ve gerek hayâline projekte edilecek mânevî bilgiler, hamâsî heyecanlar, târi-hî imajlar ve millî bereketler, "çocuk" mevzûunun içine neden girmez olmuştur?"¹

Merhum Ayverdi, çocuğun şahsiyet çekirdeğı teşekköl ederken ona projekte edilecek mânevî bilgiler, hamâsî heyecanlar ve millî bereketler, diyor. Bu işârette iki husus ile karşılaşıyoruz:

- a- Çocuğun şahsiyet çekirdeğı ne zaman teşekköl etmeye başlar?
- b- Bu mânevî değerlerin ona aşılması nasıl olacaktır?

ÇOÇUĞUN ŞAHSİYETİ NE ZAMAN TEŞEKKÖL ETMEYE BAŞLAR?

Meşhur fıkradır: Amerikalı genç bir anne namzedi bir pedagoga gider. Aralarında şu konuşma cereyan eder.

¹ Millî Kültür Mes'eleleri ve Maârif Dâvâmız, İstanbul 1976, s.121, 122.

- Doktor, doğacak çocuğumun terbiyesine ne zaman başlamam doğru olur?
- Hanımefendi, ne kadar zamandır hâmilesiniz?
- Altı ay oldu.
- Maalesef, altı ay geç kalmışsınız!.."

Evet, doğrudur; terbiye ana karnında iken ve an'anenin bize öğrettiği, hâmileliğin kırkinci gününden itibaren. Ninelerimiz ilk çocuğuna hâmile genç kadınlara şöyle derlerdi: "Kızım, kırkinci gününden itibaren yediğine içtiğine daha bir dikkat et. Aman evlâdım sakın harâma tevessül etme! Eli-ni de, gözünü de, gönlünü de haramdan kes. Hani Yavaşların Hatice Ha-nım var ya, hani şu alında gül lekesi olan, işte onun alındaki o leke, anası ona hâmileyken bir komşusunun bahçesinden izinsiz bir gül kopar-mış da ondan olmuş! Yâ kızağızım, eğer camın bir şey çekerse, bir koku-dan falan isteklenirsen hemen söyle, koku bir evden geliyorsa kapıyı çal iste, isteyene de sevap, verene de! Çekinme istel!.."

Ben bu nasihatleri, çevremdeki sohbetlerde çok duydum. Çocukluğumda annem elimden tutup ev gezmelerine götürürdü. Sokakta böyle hâmile tey-zeler de yanımızda ise anneleri veya kaynanaları, kokuları sokaklara taşan yiyecekler hangi evden ise çekinmeden kapıyı çalar, açan kim olursa olsun:

- Hu, ev sâhibi! Yanımızda hâmile var, şu ocakta pişen ne ise ona tattı-rın, der; kapısı çalınan hâne insanı ise alelacele koşturur, pişenden bir ta-bağa koyar, hâmile hanıma kapı arkasında yedirir ve bundan da büyük zevk alırdı, belki birçok güzel dostlukların da başlamasına vesîle olurdu.

Hâsılıkelâm, dün haram-helâl eksenine oturmuş Müslüman-Türk içti-mâî hayâtı, doğru hükümlerini de buna bağlı olarak verirdi. Birisinden bahsederken: "Ha, o mu? Ohoo, çok mübârek insandır, boğazından aşağı bir lokma haram geçmemiştir." Ya da bir başkası için: "Ha, o mu? Kulak asma, haramzâdedir."

Mesele aydınlanmıştır. Herkesin o kişilere karşı tutumu artık bu ölçü-lere göre olur.

Böyle olduğu için de doğacak çocuğa daha ilk anlardan itibaren toplu-mun hassâsiyetleri işlenmeye başladır. Genç anne adayı artık bu dönem-den itibaren büyükleri tarafından sıkı bir gözetim altındadır: Yediğine, iç-tiğine gösterilen bu hassâsiyetin yanında gülmesi, konuşması, üzüntüsü, neşesi hep kontrol altındadır:

- Kız, ne o gözlerinden yaş gelecek kadar gülüyorsun, karnındakini düşün, sonra âlem soytarısı olur!..

- Evlâdım sakın ha, yalan söyleme, sonra o da yalancı olur!..

- Ne o gelin, ağlamışsın, yoksa bizim haylaz oğlan seni üzdü mü? Söyle, akşama ben onun kulağını çekerim, sonra karnındakine zarar gelir.

Bu böylece devam eder, gider...

Modern tıp, anne karnındaki ceninin plasenta yoluyla sâdece gıdâ değil, annenin ruhsal hâlini de aldığını söylüyor. Demek ki geleneklerin sezgiler yoluyla yakaladıkları, modern ilmin ışığında da doğrulanmaktadır.

Bu, bize anne faktörü üzerinde hassâsiyetle durulması gerektiğini gösteriyor.

I

KÖK: ASIL SOYDAN, GÜZEL HUYDAN

Modern Türk toplumunun hafife aldığı dünkü izdivaç geleneklerimizde, bir görücü usûlü vardı! Oğlu evlenme çağına gelen âilenin kadın büyüklüğü, eteklerini bellerine dolar, harıl harıl oğullarına lâıyk kız aramaya başlardı. Üzerinde durdukları ilk önemli nokta, soy asâletiydi. "Asil olmaz, bal kokmaz." denir, asil âilelerin kapısına dayanılırdı. İkinci ölçüleri de huy güzelliğini yakalamaktı. Bunu da eşin dostun şahitliğine havâle ederlerdi. Onlar gelin namzedinin çevresinden tanıdıklar bulurlar, yumuşak başlı, büyüğüne saygılı, söz dinler olmayı ararlardı. Nesilden nesle aktarılan kıssalar da bize bunu söylüyor:

"Adamın biri, sıcak bir yaz günü, bir elma bahçesinin kıyısından geçiyormuş. Yere düşmüş bir elma görmüş. Çok da susamışmış! Elmayı alıp ısırmış, boğazından geçen lezzetli ve serin su ile ayrılmış. 'Eyvah, ben ne yaptım, haram yedim; çünkü bunun bir sâhibi vardır, ondan izin almalıydım.' demiş, yolu bırakıp bahçenin içine dalmış, araya araya çok ilerlerde, kuyu başında bir ihtiyar görmüş. Yanına varıp selâm vermiş, elindeki elmayı göstermiş "Bu elma, senin bahçenin mi?" "Evet!" "Yol kenarına düşmüş, çok susamıştım izin almayı bekleyemedim, bir lokma ısırdım, sonra aklım başıma geldi. Her ne kadarsa parasını vereyim, bu elmayı bana helâl et!" "Parayla satmam!" "Öyleyse helâl et!" "Ederim, bir şartla!" "Râzıyım." "Benim yanımda bir sene boğaz tokluğuna çalışırsan... Yoksa, helâllik da yok!.."

Eh, bu durumda yolcu ne yapsın, başa gelen çekilir. Tam bir sene ça-

lımış. Günü dolduğunda ihtiyar:

"Evlât, bugün tam bir sene doldu. Elmayı helâl etmemi istiyorsan; benim sağır, dilsiz, kör bir kızım var, onunla evlenmelisin!.." demiş. Adam, buna da "Peki" demiş. Düğün dernek ve nihâyet zıfâf odası... Gelinle dâmat odalarına çekilince adam kocalık vazîfesi icâbı gelin hanımın yüzündeki duvağı kaldırmış ki ne görsün, karşısında bir dünya güzeli!.. O yanaklar, o dudaklar hele o gözler, hele onlar... Adam hayretle 'Hatun, baban seni bana, gözleri görmez, demişti.' 'Evet, efendi, benim gözüm haramı görmez.' "Hem de sağır ve dilsiz demişti.' 'Evet, efendi, ben gybete sağırım, yalana dilsizim! Rabbim izdivâcımızı mübârek kılsın!' diye cevap vermiş."

Efsânelerin dili, bu adam ve kızın İslâm'ın büyük mezhep kurucusu Ebu Hanîfe Hazretleri'nin anne ve babası olduğunu söylüyor.

İşte, şifâhî kültür gelin hanım namzetlerini bu ve benzeri nasihatlerle küçük yaştan itibaren evliliğe hazırlıyordu.

Sâmiha Hanım: "Hayâtın ağırlık noktası bu olunca, dünya görüşü ve dolayısıyla da vazîfe ve mesûliyet çevresinin tanzim ve idâresi aynı müşterek menbâdan beslenirdi. Onun için de kadın, çocukluğunda anasına babasına, tek mil büyük ve küçüklerine sonra da kocasına, çocuklarına, hülâsa bütün muhtîne karşı olan davranışını, tutumunu, âdeta, ibâdet edercesine mukaddes bildiği, nizamlı, âhenkli bir vazîfe ve mesûliyet şuûru ile öreri ve âile bünyesine hâricîten sızacak bakterilere açık kalmış bir ihmal köşesi bırakmazdı." ² diyor.

Yine bu kadın: "...âilenin direği, evinin ihtiyarını, gencini, çoluğunu çocuğunu evirip çeviren, yoluna koyan, ayarlayıcı ve nâzım unsuru idi. Evlatlarına ve etraflarına kahramanlıkları öğretti, yurduna kahramanlar hazırlayan, âdeta cismi var, ismi yok bir sihirli mahlûktu." ³

Günümüzün bütün maddî mânevî sistemleri alt üst olmuş, değer hükümleri değişmiş dünyasında elbetteki bu anlatılanlar hoş bir masal havası içinde dinleniyor. Evlenmeler, affedersiniz evlenme değil birliktelikler, çiftlerin elektrik alış verişine bağlanmış, internet sitelerinde chatler yoluyla tanışılan bir ortamda gerçekleşiyor. Erkek ve kız sâdece bulundukları anı var sayıyorlar, onlar için bir öncesi olmadığı gibi bir sonrası da yok!

Öncesi olmadığı gibi, dedim. Gençler istedikleri kadar "Öncesi beni il-

² Millî Kültür Mes'eleleri ve Maârif Dâvâmız, İstanbul 1976, s.276.

³ Ne İdik Ne Olduk, "O Eller", İstanbul 1985, s.234.

gilendirmez!" desinler, modern genetik ilmi "önce"nin çok önemli olduğu üzerinde ısrarla duruyor. Anne karnındaki embriyonun teşekkül mâcerâsında yumurta ve spermin birbiriyle buluşmalarında adı konulmayan bir haberleşmenin daha doğrusu iletişimin varlığından söz ediliyor. Şöyle ki: Kraliçe yatağında beklemekte olan yumurta, bir gün kapısını âniden çalan on binlerce sperm den gelen mesajlar arasında bir seçme yapıyor, bu mik-natısiyet esasları ile olan bir seçimdir. Cinsi, karakteri kendine uyan sperme kapısını açıyor, geri kalan binlercesini sur dışındaki hendeklerde yok olmaya terk ediyor. Çok dikkate şâyan bir hâdisedir. Yumurta, kendi DNA'sına uyan sperme yol veriyor. Burada rastgelelik, tesâdüfilik yok!

O zaman "Haram Elma" kıssasındaki seçimin ilâhî nizam ile de sağlandığı düşünülebilir... Kim bilir dünkü ilim adamlarımız, bugün genetik ilminin keşfettiğini daha o zamanlar keşfetmişler ve bu hakikati kıssanın rûhuna sindirmişler, diye de düşünebiliriz. Tıpkı İbni Sînâ'nın mikrobun varlığını sezgi yoluyla ifâde edip bunu Pasteur'un tecrübî ilme söyletmesi gibi. Ne var ki, bu söylediklerimizin bir kısmı bugün için hâlâ faraziye hâlinindedir. Ama en azından embriyonun teşekkülünde biyolojik bir şuûrun ve yine biyolojik bir mesajın varlığından söz etmek hiç de ilim dışı sayılmamalıdır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında Rus genetikçilerinin bu konuda hayli mesafe katettikleri biliniyor. Ne var ki, genetik çalışmalarının çok azının ilim dünyâsına açıklandığı, söylenenlerin aysbergin su yüzünde kalan kısmından bile daha az olduğu yine ilmî literatürde okuduklarımızdır.

Anlaşılan şu ki, gerek an'anenin gerekse modern ilmin söyledikleri: Güzel nesiller kazanmak için güzel annelere sâhip olmak gerekir.

"İyi Soydan Güzel Huydan..."

II

AŞI

Bundan sonrası:

"Çocuğun, henüz emekleyip konuşmaya başladığı andan itibâren kulağını doldurarak hayat mücâdelesinde eline, hayrı şerden ayırt ettirecek bir kıstas veren şifâhî kültür, cemiyetin bir emniyet süpâpı, bir hayat teminâtı demektir." ⁴

⁴ Millî Kültür Mes'eleleri ve Maârif Dâvâmız, İstanbul 1976, s.67, 68.

Ama Portakala da Gül Aşılalmaz!..

"Çocuğun, emekleyip konuşmaya başladığı andan itibaren kulağını doldurmak..." bunun adı aşıdır. Konumuza ışık tutması açısından şu sohbeti hep berâber okuyalım:

"Odada güzel kokulu bir gül fidanı vardı. Baktı ve dedi ki:

-Bakın, bu gül fidanı, bir müddet evvel bayağı bir menekşe gülü idi. Onu bu hal-i kemâle getiren, böyle kokulu ve güzel bir gül açmasına sebep olan nedir? Üzerine vurulan aşı değil mi? Fakat bu fidanın aslında güllük olmasaydı ona böyle bir aşı yapılabilir miydi? Binaenaleyh aşığı tatbik etmek için de bir cinsiyet, istidat ve kâbiliyet olmak lâzım geliyor." ⁵

Sohbetin bu noktasında Ziyâ Paşa'nın meşhur beytini hatırladım:

*Bed-asla necâbet mi verir üniforma
Zerd-düz palan ursan eşek yine eşektir*

Âdi menekşe gülünü hoş kokulu, güzel bir gül hâline getiren aşıdır; ama o aşının tutması için aşı yapılan yerin aslında gül kâbiliyeti olmalıdır. Cinsiyet, istidat ve kâbiliyet esas. Bed-asıllı, kötü soylu olana aşı neylesin? İster istemez yazımızın I. Bölüm'üne tekrar işaret etmek durumunda kalıyoruz. Biz yine aynı sohbetin devâmına bakalım:

"İşte, bu istidâdı hâiz olunca, bir aşı ile eski bayağılığından insilâh ederek bu hal-i kemâle geliyor. Meselâ bir portakal fidanına veya ayrı cinsten bir başka ağaca gül aşısı yapılır mı? Yapılsa da istifâde edilir; hiç tutar mı? İşte bir yâbânî gül, bir aşı sayesinde şeklini, rayihâsını, yâni sıfatını ve zâtını tebdil etti. Eğer bu kemâl aşısını yiyip o kemâlde istikrar etmiş olan gül ağacı yeniden âdi bir güle aşılsana artık onu kabul etmez. Yâni iyi bir gül bir daha fena bir gül olamaz." ⁵

"Onlar ki rabbim Allâh dediler ve istikâmet ettiler, onlar için korku ve hü-zün yoktur." ⁶

Aşı önemli! Bu önemli işin ilk ustası da anne olur. Daha sonra çevre!..

Onun için anne konusuna tekrar dönmek zorundayız. Bu defa onun bize lâzım olan vasfı, kültürüdür. O, bu kültür sayesinde dünyaya yeni gelmiş çocuğuna ilk aşığı yapacaktır.

⁵ Ken'an Rifâi ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1951, s. 403,404.

⁶ Ahkâf Sûresi, 13. ayet.

"İstanbul gecelerinin pek tatlı, pek munis ve mevsimlere bağlı olmayan seslerinden biri de artık rağbetten düşmüş beşiklerin yerine geçen salıncak gıcırtiları ve nâmahreme taşmasından çekinildiği için yavaştan söylenen ninni sesleri idi." ⁷

O ninniler ki folklorik özelliklerinden çok, genç annenin psikolojisini aksettiren birer ayna idiler. Salıncak gıcırtilarına karışan ince, nârin ama sımsıcak, sevgi dolu, içli bir sesin "Ninni yavruma ninni / Uyusun da büyü-sün ninni! / Paşalar olsun ninni! / derken içindeki özlemi, dünyanın en güzel mesleği olan askerliği, kahramanlığı, yiğitliği telkinine dikkat etmek gerekir! Bu telkin pembecik dudakların emdiği süt dolu memelerden de yavruya intikal etmektedir. Yine modern tabâbet, ana karnındaki çocuğa annenin duygularının plasenta yoluyla intikal ettiğini iddia edışı gibi, memedeki çocuğa da yine aynı duyguların ana sütü yoluyla geçtiğini söylemektedir. Bunu doğrular mâhiyette Sâmiha Hanım'ın şu sözlerine kulak verelim:

"Evlâdını bedenen beslemek, hastalıklardan, tehlikelerden korumaya çalışmak kadar, rûhen de arındırmak ve desteklemekle vazîfeli bulunduğunun anlayışı içinde olan ana, ne mübârek anadır." ⁸

O ana ki, ilk sütünü vermek üzere besmeleyle memesini yavrusuna uzatırken bir taraftan da "Ya şehit, ya gazi, Yâ Rabbî!" temennisini lisânen dile getirirdi ve işte bu ana o mübârek ana idi.

Biz bugün bu anayı yetiştiremez olduk. Cemiyetimiz bütün kıymetleri berhava edilmiş bir harâbeye döndü. Bugünün özellikle okumuş yazmış anneleri vücûdu bozulacak diye çocuk doğurmaktan sakınan; kazara hâmile kalırsa, normal doğum sancıları gözünde büyüdüğü için sezeryanı tercih eden; çocuğu dünyâya geldikten sonra da göğüsleri sarkacak diye âdet yerini bulsun kabîlinden on beş gün bir ay kadar çocuğu emzirip sonra hazır mamalarla o körpecik yavrunun hormonlu gıdâlar almasına sebep olan ve bu yüzden ileri yaşlarda sarkık yanaklı, mülâham yapılı, zorlukla hareket eden, hantal nesillerin yetişmesine sebep oluyorlar.

Söz yine Sâmiha Ayverdi'nin:

"Türkiye'de şehirli olarak başlıca üç ayrı sınıf kadın vardır: Birinci kategori: eğlence, zevk ve lüksünden başka hemen hiç ciddî ve millî dâvâsı olmayan, refahlı kadındır ki, en büyük zevklerinden biri kumardır.

⁷ İstanbul Geceleri, İstanbul 1977, s.95.

⁸ Hey Gidi Günler Hey, İstanbul 1988, "Ana Olmak San'atı", s.224.

Bunların yetiştirdiği çocukların büyük bir kısmı toprağı ile de, imânı ile de alâka kuramamış, garplı münevver taklidi, târihsiz, dilsiz, dinsiz böylece de memleket realitelerinden habersiz olarak günümüzde, büyük mevkilerin ve idâre çarkının kaderini ellerine almış bulunmaktadır.

Sıfatlarına gelince: İlericidirler, inkılâpçıdırlar. Bu kof ve millî gerçeklerden boş kalmış kafaların Türk tâlihine çizmekte bulunduğu istikâmet ise, Türkiye Türklüğüne faydadan çok zarar getirmektedir... Diplomalari ve birkaç garp diline âşinâ olmaları, onları memleket meseleleri üzerinde gerçek tasarruf sâhibi olduklarına inandırmaktadır.

İkinci zümre, hem evinde hem hâriçte çalışmakta olan iş ve meslek kadınıdır ki, Tanzîmat'tan bu yana bilhassa elli senedir, bir maârif politikasından mahrum olarak yetiştirilmiş, daha doğrusu başı boş bırakılmak sûretiyle, gaflet gayyasına atılmış olduklarından, bilhassa çocuklarına verecek, şifâhî kültürleri yoktur.

Binaenaleyh birbiri ardınca gelen nesiller, bu yorgun, bezgin, vazîfe ve mesûliyetini idraktan uzak anaların elinde, memleket dert ve dâvâlarının adamı olarak yetişmek imkânını bulamamaktadırlar.

Çalışan kadının çocuğı, âileden ziyâde kreşlerin, çocuk yuvalarının veya komşu teyzelerin malı, bir yamalı bohçadan başka bir şey olmamaktadır. Büyütüldüğü çatı altlarında da, dîni ve millî kültürden tamâmiyle nasipsiz yetiştikleri için, herhangi bir menfaat ve ideoloji tarafından ucuza satın alınmaları hiç de güç olmamaktadır.

Üçüncü zümre, kocasının getirdiğı nafaka ile iktifâ eden ev kadını tipidir. Ama ecdattan gelme şifâhî kültür derine kaçan sular gibi onun da hâfızası içinden âdeta silinip gitmiştir.

Evlâtlarına bir şeyler vermek, öğretmek istese de, kıymetler buhranına düşmüş bir cemiyetin ve gayrimillî bir eğitimin çeki taşı gibi ağır basan tazyiki bu gençlerin de gene tam bir Müslüman-Türk karakterinde yetişmesine engel olmaktadır." ⁹

"Yine kadın vardır ki hem âile mesûliyetini hem meslek ve iş hayatını birleştirmek için yaratılmıştır. Fakat, enerjisi ve mesâisi bölünmüş olan bu tip kadın, evinin idâresinde ve bhusus çocuklarının bakımında bir içtimâî teşekkül veya bir başka kadını yardıma çağırarak mecbûriyetindedir." ¹⁰

⁹ Millî Kültür Mes'eleleri ve Maârif Dâvâmız, İstanbul 1976, s.283, 284.

¹⁰ Millî Kültür Mes'eleleri ve Maârif Dâvâmız, İstanbul 1976, s.387.

-III-

ÇEVRE: ÇOCUK GÖRDÜĞÜNÜ YAPAR

"Sabahın erken saatinde gelincik tarlasından hiç geçtiniz mi? Henüz patlamış tomurcuklardan çıkan çiçeğin yaprakları buruş buruş, kıvrır kıvrırdır. Fakat güneşin ilk teması ile bakarsınız ütülenip gerilerek canfesleşirler.

Çocuk rûhu da böyledir. Zorbadır, küstah ve mütecâvizdir. Zîra, daha muhîti-ni idrak etmeye başladığı anda, kendini çevresinin hâkimi, âmiri, efendisi zannet-tiren bir benliğin henüz ehlileşmemiş îcaplarına tâbidir. Fakat, bu ham ve yarı vahşi mahlûkun başıboş nahveti, gelincikğin üstüne vuran güneş gibi, evvelâ âile muhitinden sızan sıcak alâka ile pürüzlerini, buruşukluklarını düzler, daha sonra hoca denen yarı ilâhî ve sırlı insan tarafından mukaddes bir emânet gibi devralı-nılarak, âdeta bir îbadet zevki ve ciddiyeti ile işlenmeye ve yetiştirilmeye başlanır.

Medeniyetimizin semât ve şifâhî bir medeniyet olduğu devirlerde, çocuğun zihnî ve rûhî zembereğini elinde tutan hoca, cemiyetin en makbul ve gözde adamı idi." ¹¹

*

"Beşikten mezara kadar öğreniniz ve çocuğunuzu zamâna göre terbiye edi-niz, diyen Islâmîyet, haysiyetli ve bilgili ellerden câhil hocaların pençesine geç-mekle bir istismar mevzâu olmuştur. Kabâhat Islâmîyet'te değil, bizim Müslü-manlığımızdadır."

"Bugün diyânet kadromuz çok zayıf ve kifâyetsizdir. Elde bulunan imam-ha-tip mekteplerini, bilgi ve refah seviyesi bakımından yükselterek, halk terbiyesi içinde vazîfelendirmek, gerek aklîselîme gerek memleket bünyesine en uygun ve kestirme yoldur.

Amerika'yı kurmuş olanlar mâcerâcı, gözü pek ve yersiz yurtsuz kimseler-di. Fakat bugün birleşik milletler câmiası hâline gelmiş olan bu memleket, bü-tün dış tabiat hârikalarına rağmen, müsterek ve birleştirici parolaların teknik değil, din olduğunun farkına vararak Hıristiyanlığı hayâtın bütününü içine bir so-lüsyon olarak karıştırmak ve bu din terbiyesini en küçük yaştaki çocuklara tat-bik etmek yoluna gitmiştir.

Öyle ki, bu memleketin her kilisesinin içinde muhtelif yaştaki çocuklara mahsus bir kreş vardır. İbâdete gelen ana, çocuğunu, yaşına göre, bu kreşlerden birine bırakır ve küçükler kendilerini teslim alan genç kızlar tarafından yalnız

¹¹ Milli Kültür Mes'eleleri ve Maârif Dâvâmız, İstanbul 1976, s.114.

Hız. İsa'ya âit hikâyeler, resimler ve dinî mevzûlar ile oyalanıp meşgul edilirler. Hindistan Maarif Nâzırı Mevlânâ Âzâd'ın dediği gibi 19. asrın din tadrîsâtını kaldıran liberal görüşü, artık iflas etmiştir. Bu gün din tadrîsâtının, çocuğun zihni inkişâfına engel olacağı fikri değil bilâkis karakter teşekkülünde ve dimağ formasyonundaki büyük zarûreti meydana çıkmıştır." ¹²

Çocuğun eğitimi meselesinde çevrenin tesirlerini ortaya koymaya gayret ederken yukarıya aldığımız fikirlerin ışığında düşünmek gerekir.

Bu millet dün de bugün de Türk'tür ve Müslüman'dır. Muhakkak ki yarın da bu ana vasfını devam ettirecektir. O halde, dünyâyâ gelirken ebeveyninin karakterini taşıyan çocuğun rûhündeki buruşuk ve kırışıkları terbiye yoluyla düzeltirken ilk mürebbî yine annesidir. Daha sonra etrafındaki diğer insanlardan tesir alır.

Şu notlara dikkat buyurulsun:

"Ekseriya karyolamın önüne serdiği seccadesinde namazını bitirip duâsını ederken, gözlerimi açardım. Hafif, içten ve birbirine geçmiş hecelerle Ayetelkürsü okurdu. Ben bu sûreyi daha beş yaşına varmadan annemin sabah namazlarını seyrederken öğrenmiştim..." ¹³

Benzer bir anekdotu Yahyâ Kemal'in hâtıralarında buluyoruz: Geleceğin büyük şâiri, Paris yıllarında bulvar kafelerinden birinde otururken önünden ellerinde "Sırlara hürriyet" "Bulgarlara hürriyet" v.d. pankartları taşıyan nümâyişçi öğrenci grupları geçer. Yahyâ Kemal, onlara bakarken düşünür: "O Sırp, o Bulgar, o Arnavut... Peki, ben kimim?" Kendi kimliğini düşünürken zihni çocukluğuna kayar ve gözünün önünde annesinin secâdede beyaz başörtüsüyle namaz kılışı, duâ edişi canlanır. Sonra kâhya Süleyman Ağa'nın anlattığı Battal Gazî hikâyelerini, Dede Korkut masallarını, Oğuz Kağan destanını hatırlar. Süleyman Ağa'nın: "A be, biz burada Sultan Murat Efendimizin yetimleriyiz." dediği aklına gelir. Ve "O zaman anladım ki ben bir Müslüman ve Türk'üm!" der.

Bir diğer not:

"Büyük annem, hamiyetli, imânlı, dürüst ve ahlâklı büyük kadındı. Biz, torunlarına da yaşadığı târihi yaşattı." ¹⁴

¹² a.g.e., s.91-92.

¹³ Son Menzil, İstanbul 1943, s.74.

¹⁴ Mektuplardan Gelen Ses, İstanbul 1985, s.48.

Şifâhî kültürümüzü kaybetmekle büyük bir tehlike içine girdiğimizi, irfan ve cemiyet hayatımızın temellerinden sarsıldığını söyleyerek şöyle devam etmektedir: "Öyle ki, eskiden bir bekçinin, bir sakanın, bir sütçünün dahi kendi küçüğüne ve kendi çevresine öğreteceği, söyleyeceği bir şeyleri vardı. Mektebi, medresesi olmayan, nesillerin nesillere emânet ettiği bu tradisyonel bilgi, cemiyetin iliklerine işlemiş bir hikmet ve irfan kaynağı idi." ¹⁵

Bunu tespit ettikten sonra, Sâmîha Ayverdi, aynı makâlenin devamında, "...eski adam evinde çocuklarına, torunlarına; iş yerinde ya da kahvehânede eşine dostuna, dedesinin, babasının veya kendisinin başından geçen bu fâciaları anlatmayı bir vicdan ve îman borcu sayardı" diyor "ve bu milletin Moskof gâvurundan, Sırplardan, Bulgarlardan neler çektiğini canlı sahneler hâlinde anlatırdı," diye sözünü tamamlıyor.

*

Sâmîha Ayverdi'nin büyük annesi, annesi, çevresi bu nesilden nesile bir mîras gibi devredilen şifâhî kültürü yüklenmiş insanlardı. Onlar, çocuklarına, torunlarına bizi ve dünümüzü öylesine anlatırlardı ki çocukla beraber büyüyen kökleri derinlere uzanan bu kültür ağacının devamlılığını sağlardı. Bugünkü annelerin çocukları ise mahalle aralarında kovboyculuk oynayarak, kızılderili zavallıları hayâlen katletmekle meşguller. Yine Sâmîha Hanım'ın şu cümlesi ne kadar dikkat çekici ve iç kanatıcıdır:

"Bir toplantı sırasında konuştuğum üniversite profesörünün bizim Akıncılar hakkında hiç bilgi sahibi olmadığını itiraf etmesini unutamıyorum." ¹⁶

Muhtemeldir ki bu tipik Türk münevveri de çocukluğunda, belinde tahta kılıç olarak kovboyculuk oynamış ve Tommiks okuyarak, Yeni Dünya'yı keşfeden mâcerâcılarının sahte kahramanlıklarını öğrenerek büyümüştür. Keşke makâlenin hacmi müsâit olsaydı da Bizim Atlılar adlı yazılarını buraya alabilseydim. Ne yazık!..

*

IV

ÇÂRE: KAYIP KADINI BULMAK

Çâre derdin içinde ama, sözlerimi Sâmîha Ayverdi'nin şu tespitleriyle tamamlamak istiyorum:

¹⁵ Millî Kültür Mes'eleleri ve Maârif Dâvâmız, İstanbul 1976, s.66-68.

¹⁶ Mektuplardan Gelen Ses, İstanbul 1985, s.49,

"...bugünün okumuş yazmış kadını, eski devrin o târihi emâneti nesilden nesile nakletmiş, sağlam ve yüklü kadını ile boy ölçüşemez olmuştur. İşte bize, bu kaybettiğimiz kadını bulmak lâzımdır.

Hele refah seviyesi yükseldiği ölçüde eviyle ve evlâtlarıyla bağları gevşer olan bir zümre, yabancı dadılar ve mürebbiyelerle yetiştirdiği çocuklarına, yerli olmak şerefini ve yerli kalmak imkânını veremez olmuştur.

Onun için her şeyden evvel büyük kütleye örnek olacak ve istikâmet verecek mevkide bulunan münevverlerimizi uyandırıp yetiştirmek icap etmektedir." ¹⁷

"Memleketin umûmî hâlinde, eli ermezliğin, gücü yetmezliğin çâresizliğinden konuşulurken büyük dayım söze karışarak 'Tesâdüfe inanmak ve ümitsizlik, Allah'a bûhtandır ve Hakk'ın kudretine ve tasarrufuna inanmamaktır.' dedikten sonra 'Bir inkılâba vesîle bir rûzgâr olur!' dedi." ¹⁸

İnşallah o zamânın rûzgârı esmiş olsun!

Kaybettiklerimizi bize buldursun!

Başka ne diyebiliriz ki?..

¹⁷ Milli Kùltür Mes'eleleri ve Maârif Dâvâmız, İstanbul 1976, s. 299.

¹⁸ Sâmiha Ayverdi'nin bir konuşmasından tutulmuş not.

Sâmiha Ayverdi ve Hâtıralar

Dr. Saadet GÜLDAŞ

Sâmiha Ayverdi'de, hâtıraların ayrı bir değer taşıdığını görüyoruz. Öyle ki eserleri arasında, ona yakın hâtıra, üç adet mensur şiir ki bunlar, tasavvufî neşveyle dile getirilmiş, yazarın bizzat yaşadığı ilâhî aşk terennümlerini ihtivâ ederler. Yâni gönül cevherinin mânevî hâtıraları. İlâhî sevgiliye yakarışlarla dolu, îlân-ı aşk hâtıraları... Sekiz adet romanı -bu romanların kahramanları da, yazarın mânevî hayatının hâtıralarıyla dolu olarak konuşurlar ve yaşarlar- seyâhat hâtıraları ile hikâye kitabı ve otobiyografik eserler... Bunlar da hâtıra nev'inden.. Deneme ve hikâyeleri de, yine hâtıra ağırlıklı... Sâmiha Ayverdi'nin üslûbunu, büyüleyici ve sanatkârâne yapan da, zengin kültürünün yanı sıra hâtıralardan gelen bu sıcaklık ve akıcı samîmiyet olsa gerektir.

Hâtıralarını naklederken *"hatırlamak, aynen onu yaşamaktır"* gereğince, küçüklüğündeki o serâzat, mâsûmiyet ve merak dolu günlerindeki en küçük bir detayı dahi değerlendirmek hassâsiyetini ve sevgisini göstermesi, bana da cesâret verdi. Âdeta çocukluğumun o pervâsız ve sorumsuz yaşantısı, rahmetli annemle babama âit gençliklerinin gözlerimin önünde canlanması, şimdi her biri bir yerde olan arkadaşlarımla berâber ilkökul sıralarındaki öğrencilik günlerim, bana tayy-ı mekân ve tayy-ı zaman zevkini tattırdı. Şimdi, Bozcaada'daki o bâkir ve zengin çocukluk hâtıralarımın büyüyle ben de hâtıralarımı yazıyorum. Bu hâtıralar, rûhumu, mutluluk yağmurlarıyla yıkamaktalar...

Sâmiha Ayverdi ismi, benim gönlümde, her zaman -rüyâ gibi gelip geçen fakülte yıllarımı da kucaklayan- bir yıldız gibi parlar.

Bu sebeple kendisiyle ilgili en küçük hâtıramı dahi yazmak cesâretini, yine onun detaylı hâtıralarından aldım. Mânevî varlığının affına sığınarak, ben de Sâmiha Anne'mi yâdedeceğim.

Fakültenin ikinci sınıfındayken, arkadaşım Şeyma ile Yahyâ Kemal Enstitüsü'nde çalışıyorduk. Fâtih Sultan Mehmed'e âit mükemmel bir biyografik incelemenin tashihlerini yaparken bir gün yazarıyla tanıştık.

Sâmiha Hanım, zarif giyinmiş, hafif tebessümlerle konuşan, konuşurken de bizi uyarıp, düşünmeye sevkeden, son derecede kibar bir İstanbul Hanımefendisi'ydi. Burada utanarak itiraf etmem gerekiyor ki o sırada, Sâmiha Ayverdi hakkında fazla bir bilgim yoktu. O, ismini Resimli Türk Edebiyatı'ndaki bilgilerden başka bir yerde görmediğim ve eserlerinden

hiçbirini okumadığım bir yazardı. Oysa, ortaokuldan itibaren, kitap kurdu diye tanınır ve çok da fazla okurdum. Ancak, ne Türkçe ve edebiyat hocalarından adını duymuş, ne de böyle bir yazarın kitaplarına rastlamıştım. Fakülteye girene kadar, bu büyük rehberin yabancıyıldım.

Şimdi çok iyi anlıyorum ki, böylesine gönül ehli yol gösterici yazarların kitapları, kapış kapış gitmez. Onlara, yaldızlı vitrinlerde rastlanmaz. Zira onlar, ancak ehl-i dillerin gönül vitrinlerinde yer alırlar.

Günler geçtikçe kendisini sık sık görmeme rağmen, karşı karşıya gelip konuşmıyordum. Zira enstitüye geldiğinde, Nihad Sâmî Bey hocamızla odasında oturuyor ve uzun sohbetlere dalıyorlardı. Bir vesîle ile ara sıra, yanlarına girdiğimde, karşılıklı nezâket tebessümlerinden sonra, yine işimin başına dönüyordum.

Edebî ve Mânevî Dnyası İçinde Fâtih'in tashih çalışmaları bitmiş, kitap basılmıştı. Bu arada, fakülteli arkadaşlarımızla bir araya gelerek, Dr. Ümit Mutlu yönetiminde, Fetih Cemiyeti'nin izniyle bir Klasik Türk Müsîkisi Korosu kurmuş, çalışmalara şevkle devam ediyorduk. Düzenlenen bir konserle kitap basına ve okuyucularına sunuldu. Korodaki arkadaşlara da birer adet hediye edildi.

Boğaziçi'nde Târih de aynı şekilde bir konserle basına duyuruldu. Aynı zamanda, tasavvuf koromuzla da, çalışmalarımızı sürdürüyor, Yusuf Ömürlü hocamızla mânevî âlemlere kanat açıyorduk. Sırasıyla hem klasik, hem tasavvuf koromuzla sık sık konserler veriyor, oldukça faal çalışma tempomuzla, Fetih Cemiyeti'ni alkışlarla renklendiriyorduk. Müsîkî provalarımız için, bizlere özel bir oda da verilmişti. Bütün arkadaşlar, neşe ve şevkle çalışıyorduk.

Bu güzel faaliyetlerden sonra, Sâmîha Ayverdi ile daha sık karşılaşır olduk. Her bir konserimize aksatmadan geliyor, en ön sırada, o zarif tebessümüyle bizi dinliyor, harâretle alkışlıyor ve samîmî tebriklerini esirgemiyordu.

Bir gün, bir başka kitap tanıtımından sonra, Yusuf Bey hocamızla ilâhîlerden seçilmiş eserlerle, hepimizin zevk aldığı güzel bir konser sunmuştuk. O gün kitaptan başka sâdece bayan arkadaşlara olmak üzere, kendi elleriyle özel hediyeler de dağıtmıştı (Bana o gün, üzeri goblen işiyle süslenmiş, küçük bir parfüm şişesi vermişti).

Bir gün, enstitünün kitaplığında, elime *Yusufçuk* geçti. Yaprakları sararmış ve yer yer yırtılmıştı. Bir solukta okuyup bitirdim. Sonra dönüp, bu defa her bir bölüm üzerinde düşünerek, ağır ağır tekrar okudum. Önümde ışıklı

lı bir yol açılmıştı sanki. Bu yolda yürüyor, yazının mesajını, her işaret ettiği noktada ararken, düşüncelerim, sayfadan sayfaya zevkle akıp gidiyordu.

Sâmiha Hanım'a hayrandım; kendisine daha yakın olmak istiyordum. Fakat bütün samîmî ve mütevâzı davranışlarına rağmen öyle mesâfeli bir asâleti vardı ki, çevresine ulaşamıyordum. Çekingen mizaçlı oluşum da, içimde biriken soruları sormama mâni oluyordu. *Yusufçuk* beni bambaşka duygularla doldurmuştu. O ne müthiş bir aşk itirâfıydı!

Gerçi *Fâtih*'in şahsiyetinde de bir aşk çağlayanını tâkip etmiştim; ancak *Yusufçuk*'ta, sevgiliye ilân-ı aşkın farklı bir feryâdı yükseliyordu. Vahdet, fenâ fillah, fenâfişseyh, bekâbillah, mürşit, irşat, bu dünyâya gelmenin sebepleri, ölmeden önce ölüm, aşk, âşık, mâşuk, sevgili, varlık, yokluk... vb.

Sâmiha Ayverdi, sevgiliye duyduğu, şifâ bulmaz aşkının yaşanmış hâtıralarını, mecnun misâli anlatıyordu. Bir çeşit günlük diyebilirim bunlara. Âşık Ayverdi'nin gönül hazînelerindeki mücevherler, engin bir cömertlikle sevgiliye sunuluyordu.

Evimizin aynı istikâmette olduğu öğrenilince, ara sıra İlhan Ayverdi Hanım'ın kullandığı araba ile üçümüz, konser sonrası veya mesâî bitimine tesâdüf eden günlerde, eve dönerken, hep *Yusufçuk*'a duyduğum hayranlıktan söz açıyordum; Sâmiha Hanım da dikkatle dinliyor ve bâzı açıklamalar yapıyordu.

Bu sıralarda ben, Sofi Hürî Ablâ ile Midhat Bahârî Hazretleri'nin *Mesnevî* sohbetlerine devam ediyor, çevremdeki Mevlevî âşıklarıyla birlikte mest, kendimden geçercesine evime coşkun dönüyordum. Zamanla başka Mevlevî zariflerini tanımak şerefine de erişmiştim. Hayâtımın en mânâlı gün ve saatlerini yaşıyordum ve çok mutluydum. Fakat ben ayrıca, Sâmiha Hanımefendi'nin çevresinde olmaya da can atıyordum.

Sofi Ablâ ile gittiğimiz bir başka sohbette Râşîd Dede'yi tanıdım. Mûsıkî ile uğraştığımı ve kânun meşkettiğimi öğrendikten sonra, hâtîften gelen bir sesle:

“- Mûsıkî ile meşğûl olmak, *Bezm-i Elest'te*, Rabbimizin o nidâsını iştirirmezli bize. *Akdes-i İlâhî'yi* duy kızım. *Akdes-i İlâhî'nin* sesini iştirmeğe çalış.”

Bu mesaj uzun süre, rûhumun derinliklerinde yankılandı. Bir zaman sonra da bana, Ses ismindeki hikâyemi yazdırdı. Mecazî aşkla ilâhî aşk arasında kalıp, hangisinin gerçek olabileceği hususunda mücâdeleli, fırtınalı bir ruh hâli ile bunalan bir kahramanın, sonunda *Akdes-i İlâhî'nin* sesini duyarak, fiilin fâilinin Allah olduğu inancıyla huzûra erdiği anlatılıyordu.

Bir zaman sonra Ken'an Rifâi'yi anlatan biyografik bir kitap daha buldum. Sâmiha Ayverdi, Nezihe Araz, Safiye Erol ve Sofi Huri gibi, dört usta kalem, büyük mürşidi çeşitli özellikleriyle anlatıyorlardı. Bilhassa Sâmiha Hanım'ın üslûbuyla tanıtılan Ken'an Rifâi Hazretleri'ne âşık olmuştum. Gerek *Yusuŕçuk* ve gerekse Ken'an Rifâi'nin mânevî rehberliğinde, *El Sallı-yordu* isimli hikâyeyi kaleme aldım.

Bunu son anda bir yarışmaya göndermiştim. Birincilik almıştı. Sâmiha Hanım, benden onu istedi. Almanya'da bir mecmûada yayınlamak istediklerini bildirdi. Verdim; fakat benim için en büyük sevinç ve gurur kaynağı, Sâmiha Hanım'la berâber ve başbaşa konuşabilmektir. İhvanlarının arasında sohbetlerine katılabilmeyi ne çok isterdim. Edebim; kendisine bunu söylememe mâni idi. Sofi Abla da sohbete katılmam için bir delâlette bulunamadı. Nihâyet daha fazla dayanamayarak, kendisine bir mektup yazdım.

"- Ben de size, *Sâmiha Anne* diye seslenmek istiyorum. Sizinle başbaşa ve evinizde görüşüp konuşmak arzusu, içimi coşkuyla dolduruyor. Size nasıl hayranlık duyduğumu, sizi nasıl sevdiğimi izin verirseniz anlatmak istiyorum. Lütfen beni çağırınız anneciğim. Beni yanınıza çağırınız lütfen!"

Nihâyet bir gün, evlerine dâvet edildiğim haberini aldım. Mutluluktan sanki uçarak, Yavuz Selim'deki evlerinin kapısına kadar gelivermiştim. Kapı yukarıdan açıldı. Merdivenlerden ağır ağır çıkarken, başım dönüyordu. Çarpıntılarla oda kapısına ulaştığımda, o sevdiğim varlığı, karşıda bir sandalyede oturuyor buldum. Hafifçe kımlanmak istedi, fakat kalkamadı. Belindeki rahatsızlıktan, sandalyede oturmaları gerekiyormuş.

Hasta olmasına ve belki de yatakta yatmasına rağmen beni dâvet etmesi, yanında fazla kalmamamı gerektirdiğinden kısa bir süre sonra müsâade isteyip ayağa kalktım. O şartlar altında neler konuşulabilir ki? "*Seninle daha münâsîp bir zamanda konuşmak, fikirlerini dinlemek, sorularını uzun uzun cevaplamak isterim.*" dedi. Çok teşekkür edip, âcil şifâlar dileyerek yanlarından ayrıldım.

O günden sonra, her karşılaşmamızda, bana çeşitli sorular soruyor, dikkatle cevaplarımı dinliyordu. Elimde *Batmayan Gün* ve *Yaşayan Ölü* romanları vardı. Onları zorla bulabildiğimi ve büyük bir zevkle okuduğumu, özellikle *Yaşayan Ölü*'deki Ayşe ile Ekmel Haydar arasındaki aşkın nasıl ferâgatle yüceldiğini, Gerçek Çelebi'nin Leylâ'yı ilâhî aşka yönlterek, onu Ayşe gibi bir yaşayan ölü hâline nasıl getirdiğini Sâmiha Hanım'a coşkuyla anlatıyordum.

"- Bunların ve diğer romanların adedi tükendi. İkinci baskıları yapılmadığı için bulunamıyor. Ben eve bir bakayım, bulabildiklerimden sana gönderirim. Bunlar üzerinde etraflıca konuşuruz."

Çok sevinerek teşekkür ettim ve büyük bir arzuyla bekleyeceğimi de ilâve ediverdim.

Daha sık enstitüye geliyor, konserlerimizi aynı dikkatle takip ediyor, bizi her fırsatta teşvik ederken, ayakta da olsa, doyurucu sohbetlerini esirgemiyordu. Elbette ki bu sohbetler, benim susuzluğumu giderecek tasavvufî mâhiyette değildi. Fakat edebî ve genel kültüre âit kıymetli fikirlerle dolu bir ulunun sohbetleriydi.

Bu arada *Ateş Ağacı*, *İnsan ve Şeytan*, *Son Menzil*, *Yolcu Nereye Gidiyor-sun* ve *Mesih Paşa İmamı* elime ulaştı. Onları okudukça, hikâyelerimin de mecrâsı değişmiş, tasâvvufî bir yola girmişti.

Fakat bir gün anladım ki, benim bütün yazmak istediklerimin hepsi de, Sâmîha Hanım tarafından fevkalâde bir mânevî yaşayışın birikimiyle yazılmıştı. Bundan sonra, kendisinin en iyi okuyucusu olacağımı düşünerek, hikâyelerimin hepsini yırttım. Şiirlerimi de Yahyâ Kemal'e hayran olduktan sonra yırtıp atmamış mıydım?

"İnsan, önündeki uluları gördükçe, kendisinin aynı vâdideki âcizliğini anlayıp, başka vâdilere doğru kanat çırpmalı" diyordum. Öyle de yaptım ve araştırmalarıma yöneldim.

Her karşılaşmamızda "*Hikâyelere devam etmelisin*" diye beni teşvik ediyordu. Ben de "Yazıyorum ama daha sonraları yırtıp atıyorum." diyemiyordum.

O sıralarda mezûniyet tezime de başlamıştım. Bütün günüm, enstitüdeki mesâimin dışında, Abdülhak Hâmid'in *Cünûn-ı Aşk*'i ile oturup kalkmakla geçiyordu.

Fakülte bitince evlenmiş ve asker olan eşimle İstanbul'dan ayrılmış, Malkara Lisesi'ne tâyin olmuştum. Öğretmenliğe başladıktan sonra, dostluğumuz daha yakından devam etmeye başladı. Benim mektuplarıma aksatmadan kısa da olsa cevaplar veriyor, ayrıca katıldığı konferansları, tebliğ ve broşürleri, çeşitli romanları -bunların içinde başka imzaların da romanları ve kitapları bulunuyordu- mekânı cennet olsun, paketler, koliler hâlinde gönderiyordu. Bunca işlerinin arasında bana ayırdığı zaman ve ilgiden, âdeta minnet altında eziliyordum.

Hayli zayıf olan kütüphânem, zamanla gönderdiği kitaplarla zenginleşerek kıymet kazanmaya başladı. Onlardan gerekli gördüklerimi, okumaları için, bâzı öğretmen arkadaşlarıma hatta meraklı ve başarılı öğrencilerime de veriyordum.

Ne yazık ki, benim için bir hazîne değerinde olan, gönderdikleri kitap ve mektuplarına âit bir koli, Çanakkale'ye tâyinimiz sırasında kayboldu. Çok üzüldüm; Sâmiha Hanım'a bundan hiç söz edemedim.

Evet, anneciğime âit bütün hâtıralarım kaybolmuştu. Şu anda elimde sâdece iki mektup var. Birisi benim yazdığım, diğeri de Sâmiha Anne'min bana cevâbı. Bunlar da kaybolmuşken, ne büyük mutluluktur ki, Aysel Yüksel Hanım, Ayverdi Arşivi'nden bulup, birer fotokopisini bana verdi. Kaybolan diğer mektuplar, maalesef arşivde de yoktu.

Şimdi bu iki mektubu naklederken, bu büyük mürşitle bir kere daha karşılıklı konuşmuş olmanın hazzını yaşıyorum.

Malkara, 12.2.1970

Muhterem Anneciğim,

Size böyle hitap edebilmek ne saâdettir bilemezsiniz. Bana mübârek elinizi uzattığınız o mesut günü asla unutamıyorum. Bütün kalbimle -hayır hayır gönülümle, zîra kalple gönül ayırır- size orada bağlandım. Hep gözlerimin önünde, o nurlu tebessümler açan güzel yüzünüz ve dostluğun bütün ışıklarını kendinde toplamış olan, gökyüzü kadar parlak bakışlarınız var...

Bilmem ki yâ Rabbî, sizin o mübârek ellerinizden bana da birazcık nasip buluşabildi mi? Bildiğim şu var ki, içim dışım aydınlık... İyilik ve samîmî duygu ve düşünceler içinde bulunmam...

Burada, vatanımın bu minicik, şirin ve güzel kasabasında, hemen her çalışmadan uzak yaşıyorum. Ne mûsikî, ne edebî sohbet! Yok!..

Bu beni oldukça üzüyor. Fakat bu boşluğu, çocuklarıma bir şeyler verebilme arzusuyla doldurmaya çalışıyorum. Onlara hemen her derste, evvelâ yurda ve millete faydalı, münevver ve efendi evlâtlar olmaları için öğütler veriyor, telkin ve tavsiyelerde bulunuyorum.

Aşağı yukarı hepsi de temiz ve sâf çocuklar... Fakat içlerinde daha şimdiden şifâ kabul etmeyecek derecede zehirlenmiş olanları da var. İşte bunlar beni daha çok yaralıyor.

Lâkin ne olursa olsun, değil mi ki yolum, aşk yolu... Sevgi yolu... O halde, onları da iyilikle doğru yola sevk etmek için uğraşacağım... Rabbim yardım eyleye...

Muhterem Anneciğim, sizi çok seviyor -tapmak günah değilse- tapacak kadar, hürmetle seviyorum. Allah sizleri başımızdan eksik etmesin... Bizim sizlere çok, ama pek çok ihtiyâcımız var. Sağ olun, var olun!..

Canımdan aziz saydığım Anneciğim, Allah bu mübârek bayramda elinizi öpmeme izin verirse, mesut olacağım.

Eğer kısmet değilse, siz izin verin de, şimdiden o mübârek ellerinizden öperek, bu büyük günü tebrik edip, hayır duâlarınızı alayım.

Allahâısmarladık Anneciğim...

Bütün gönlüyle size bağlı olan Saadet.

Bu mektubumdan sonra, bayramda İstanbul'a geledim. Fakat hem kendisine, hem de rahmetli Ekrem Hakkı Bey'e tebriklerimi yolladım.

Mektubumdan on gün sonra, Sâmiha Anne'min cevâbını aldım. Hayli uzun olan bu kıymetli mektubunu açtığım zaman, sevinç gözyaşlarımı tutamadım.

22.2.1970

Sevgili ve aziz yavrum, Saadetçiğim,

Senin o bahâ biçilmez mektubuna ne cevap verilir ki? Üslûb-u beyan aynıyla insan.. diyen ne doğru söylemiş.

Sanki mektup, mektup değil de, içinde Saadet görünen bir ayna..

Sizin gibi, Allah tarafından yolu, istikâmeti çizilmiş gençlere gıpta etmemek kâbil değil. Ne mutlu, mâşallah ne mutlu size...

Bütün dünya, ezcümle Türkiye, bugün çok ciddi bir içtimâî buhran ve moral çöküntü içinde. Sebepleri, tahlil ve târife sığmayacak kadar çeşitli. Değil bir mektubun hacmine, deve yükü kitaplara sığmaz. Onun için şimdi bu derdin teşhîsinden uzak durmak gerek.

Güzel yavrum, gerek okuman gerek arkadaşlarına dağıtman için, bâzı broşür ve yazılar gönderiyorum.

Papatya üstündeki vecizeleri de hocalar, kompozisyon mevzûu olarak kullanıyorlar. Bunları, mümkün olduğu kadar halkın ve okumuş yazmışların istifâdelerine sunmak üzere, müesseselere ve ticârethânelere dağıtıyoruz. Böylece de

paketler ve eşyalar arasında dağılıyor.

Amma:

Varâk-ı mihr-i vefâyı kim okur, kim dinler? O da ayrı bir mesele... Ne ki, ümitsizliğe kapılmaksızın çalışmak şart.

Bir gün Resûlullah Efendimiz ashâbı ile giderken, sokakta oturmakta olan bir adama selâm vermeden geçmişler. Avdette ise, aynı şahsı selâmlayarak yollarına devam etmişler. Sebebini soran ashâba: Demin sâdece oturuyordu; şimdi ise, elindeki deynekle toprağı karıştırıyor, cevâbını vermişler.

Bu şu demek ki, yapılan iş, ednâ da olsa, boş durmaktan hayırlıdır.

Şimdi Saadetçiğim, Türk Ev Kadınları Derneği'nin yeni faaliyetlerinden söz edeyim. Şöyle ki inşallah mart başında "Kubbealtı Akademik Seminerleri" adı altında, gençliğe başını rahatlıkla sokabileceği bir merkez hazırlamak üzere bulunuyoruz.

Fetih Cemiyeti, bize mâlûm camekânlı salonu tahsis etti. Salı ve cuma günleri beşte, seminerler başlayacak, sonra da, dâvetli veya yolu Kubbealtı'na düşmüş misâfirler ile sohbet devam imkânı, sırasında da mûsikî çalışmaları olacak.

Bize tahsis edilmiş odayı da çayhâne hâline koymaktayız. Salon tefriş ediliyor. Zîra mekân olarak da, bir ev havası ve yumuşaklığı içinde, gençlere kucak açılmasını doğru bulmaktayız.

Açılış martın ikisinde. Ertesi gün ders başlayacak.

Açılış günü, kısa bir iki konuşmadan sonra, Süheyla Altmışdörtöglü'nün idaresinde Merâğî'den bir konser de olacak.

Hocalarımız, iktisat târihinde Prof.Dr. Ömer Lütfi Barkan, iktisatta Prof.Dr. Sabâhattin Zaim, Târihte Prof.Dr. İbrâhim Kafesoğlu, Edebiyatta Nihad Sâmî Banarlı ve Ahmet Kabaklı Beyler.

Kubbealtı'na, her isteyen giremeyecek. Zeki, kâbiliyetli ve aşırı cereyanlara angaje olmamış gençleri, iki kişinin şahâdeti ile kabul etmek karârındayız.

Şâyet, bu vasıfları hâiz, lise son sınıf talebelerinden veya üniversiteden yahut da münevver gençlerden tanıdıklarınız varsa, derhal bize mürâcaat etsinler, giriş kartı verelim.

Talebelerden ücret alınmayacak, fakat hocalara, yüksek mekteplerde aldıkları yevmiye verilecek. Bizden gayret, Allah'tan lutuf ve inâyet...

Aziz yavrum, mektubum çok uzadı. Halbuki beni bekleyen nice işleri ihmal

bahâsına oldu bu iş...

Broşürleri ayrıca postalayacağım. Ev adresin olsaydı belki daha doğru olurdu. Tanışmayı çok istediğim aziz arkadaşına da çok selâm ve muhabbetler.

İki mart toplantısında, sizi de görmeyi ne kadar isterdik. Amma hissen ve hayâlen aramızda olacağınıza şüphe etmeyin.

Gözlerinden iştiaqla öperim.

(İmzâ)

Çok arzu ettiğim halde, izin alamadığımdan açılışa gelememiştim. Fakat muhtelif zamanlarda İstanbul'a geldiğimde, Enstitüde hem Sâmîha Annem ve hem de Nihad Sâmî Bey hocamla görüşmek kısmet oluyordu. Başarılı ve zekî, mâneviyatı kuvvetli öğrencilerimden de gönderdiklerim oldu. Bunlardan edebiyâtı çok seven başarılı bir öğrencim de (maalesef şu anda ismini hatırlayamadım) Türkolojiyi bitirip meslekdaşım oldu.

Yukarıda da belirttiğim gibi, Sâmîha Anne'mden ardı ardına yazılar, konferans metinleri ve broşürler aldım. Vecizeli papatyaları, dükkânlara öğrencilerimle dağıttım. Ben de kompozisyon derslerinde, o güzel özlü hadislerden çokça faydalandım.

Sıkça hastalandığımı haber alıyordum. Hâlini sorup, buralardan haberler veriyor, âfiyetler dileyip ellerinden öpüyordum. Mektuplarıma cevap verdikleri gibi, ayrıca paket dolusu, kitap ve çeşitli araştırmalarını gönderme lutfunu da esirgemiyorlardı.

Bu büyük rehberi, mürşit Anne'yi tanımak, konuşmak ve fikir alışverişinde bulunmakla her zaman iftihar ettim. Bâzı âilevî problemlerden kaynaklanan buluşma ve konuşmalara ara verdiğimden, son zamanlarda kendisiyle fazla görüşemedim. Bu arada, İstanbul'a tâyinim çıkmış, Konservatuvar'daki derslerime başlamıştım. Kubbealtı konferanslarına mümkün olduğunca devam ediyordum, kendisiyle de görüşebiliyordum.

Bir gün otobüste karşılaştık. Ellerinden öptüm ve sık görüşmemekten yakınarak affını diledim. Eşimle birlikteydik. Bize orada bile, herkesin meraklı bakışlarına aldırmadan, gerekli şifalı sözlerini esirgememişti.

"Yavrularım, gönüllerimizin yakınlığı yanında, mesâfelerin uzaklığı nedir ki? Mühim olan da gönüllerin birliği değil mi? Üzülmeyin!.."

Rûhun şâd olsun gönül dostu annelerin en büyüğü!

Ah Tuna Vah Tuna

Baniçiçek KIRZIOĞLU*

Sâmiha AYVERDİ

AH TUNA VAH TUNA

Hâtıralar-Makaleler

16.7.1990
-) Aziz Baniçiçek
Kırzioğlu!
Ne mutlu size ki, zorla
uyutulmuş millî Türk
hassâsiyetini uyandırmak
mazhariyetinde bulunmuş
sınız size ve muhterem
âleniz erkânına, selâm,
saygı ve hayır duaları ile
her zaman.

Tuna

Mütefekkir, mutasavvıf "Âbide Şahsiyet" Sâmiha Ayverdi Hanımefendi'nin doğumunun 100. yıldönümü münâsebetiyle mecmuanızın özel sayısına yazı yazmak söz konusu olunca:

"Aziz Baniçiçek Kırzioğlu!

Ne mutlu size ki, zorla uyutulmuş millî Türk hassâsiyetini uyandırmak mazhariyetinde bulunmuşsunuz. Size ve muhterem âleniz erkânına, selâm, saygı ve hayır duaları" şeklinde bizzat kendi el yazısıyla 16.7.1990 tarihinde

* Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fak. Türk Dili ve Ed. Eğitimi Anabilim Dalı Öğr. Üyesi.

imzâladığı *Ah Tuna Vah Tuna* isimli eserini tanıtmamın benim için bir vecbe olduğuna kanaat getirdim. Yazımızın muhtevâsı da, cennet-mekân Sâmîha Ayverdi Hanımefendi'nin bu kitabına yönelik olmakla birlikte, merhûmenin vizyon ve misyonunu dikkate alarak makâleme bir genişlik kazandırdım.

Hâtırat, portreler, küçük hikâye, mensûre, sohbet, anekdot ve makâlelerden oluşan *Boğaziçi'nde Tarih* (1966), *Hâtıralarla Başbaşa* (1977), *Rahmet Kapısı* (1985), *Ne Idik Ne Olduk* (1985), *Bağ Bozumu* (1987), *Hey Gidi Günler Hey* (1988), *Küplüce'deki Köşk* (1989), *Âbide Şahsiyetler* (1995), kitaplarının muhtevâsı ile benzeşen *Ah Tuna Vah Tuna*'da da millet ve insan hayatında yobaz telâkkisinin yıkıcı fonksiyonu gösterilir, îmânın yapıcı yönü Yunus, Mevlânâ ve Ahmet Yesevî'nin felsefelerinden verilir. Böylece şuurlu ve taassuptan arınmış bir insan hayatının şartlarında insan kavramına yaklaşılr. Târihî bilgiler, tanıdıklar, görüp bildikler ve yaşananlar, bu şartların ışığında hâle taşınarak yeni nesillere aktarılır. Siyâsî ve kültür târihimizden seçilen şahsiyetler üzerinde de durularak, onların ruh ve mânâ dünyaları özellikle de devlete ve millete yaptıkları hizmetler sıralanır, dün-bugün ve yarın arasında fikrî ve mânevî akışın, yâni târih şuûrunun sağlanması yolları aranır.

Türk Osmanlı târihi ile, içinde yaşanan kültür ve medeniyet moza-yiğine vâkıf olmaktan kaynaklanan bir millî târih şuûru, kitaptaki yazıların ortak husûsiyetini teşkil eder. İlgili yazılarda hareket noktasının "ben" değil "biz" diğer bir ifâde ile "millet", hatta bütün bir insanlık âlemi olduğu dikkati çeker. Kaybedilen maddî ve mânevî medeniyetler manzûmesinin ıztırâbını rûhunda hisseden yazar, okuyucularına da bu tutkuyu tat-tır-mak ister. Halde yaşadığı kayda değer bir olayı bâzen şahsî bir hâtırasına, bâzen de mensûbu olduğu milletin uzak-yakın mâzîsine götürür. Sürekli bir hal- mâzî; doğu-batı, haç-hilâl mukâyesesi yaparak, ilgili yazıları için bir yöntem oluşturur.

Ayverdi, eserinde çocukluğundan bu yana karşılaştığı olayları, şahısları ve bunlarla ilgili çeşitli hâtıralarını anlatmakla kalmaz. Hâtıralarında yaşayan şahısların kendilerine anlattıkları hâtıralar manzûmesi de esere bir başka boyut kazandırır. Gözlem, hâtıra ve bilgiler, târihî, siyâsî olaylar; Türk'ün bir merkez etrafında toplanma psikolojisini aksettiren durumlar, tasavvufî tezâhürler üzerinde yoğunlaştırılır. Cemiyet ve ferdin hayatına

türlü açılardan aksetmiş İslâm öncesi ve sonrası oluşan değer yargıları gösterilir; bu konuda kanaat ve belgeler gözlemlerle birlikte dikkatlere sunulur; sosyal ve siyâsî hâdiselerin psikolojik yönü üzerinde durulur.

Altmış dokuz yazının yer aldığı *Ah Tuna Vah Tuna*, âdetâ Sâmiha Ayverdi Hanımefendi'nin bize bu dünyâdan göçüp giderken bıraktığı bir vasiyetnâme konumdadır. Bu bağlamdan hareketle, "söz dağarcığının ağzını" açtığımızda risâleler dolduran o velût kalemle bir defa daha karşılaştığımızı tanık oluruz.

Ayasofya Efsâneleri ile başlayıp *Bir İstanbul Efendisi* ile biten on adet yazının muhtevâsı bize, Sâmiha Ayverdi'de bir İstanbul sevgisi ve bir İstanbul düşüncesinin sergilenip telkin edildiği yolundadır. Boğaziçi medeniyetinin husûsiyetleri mahalle gelenğinde, eğlencelerde, mîmârîde, sofrâ âdâbında, ruhlara şifâ veren Hacı Ârif Beyler'in, Lem'i ve Şevki Beyler'in, Tanburî İzak'ın mûsikisinde, Abdülkâdir Merâğiler'in, Hâfız Postlar'ın, İsmâil Dede Efendiler'in millî seslerinde, Ahmet Râsim ile Selânikli Ahmet ve Dramalı Hasan'ın bestelerinde ve dirâyetli hamiyetli devlet adamlarında aranır.

Boğaziçi'nin hâfızasından alınmış çizgiler, Ayverdi'nin hâfızasından nakledilirken okuyucu da semtlerde dolaşır, mâzî ile hal arasında gezinir. Bu sanal gezinti esnâsında târihî İstanbul yaşanır. Eleştirel bakış açısı sebebiyle güzellikler yanında hoş olmayan taraflar da sanal dünyâya, rüyâya yansır. Kaybolan değerler tespit edilir; onların yeniden ihyâsı istenir. Yükselişin zevâli, çöküşün sebepleri ve yeniden doğuşun yolları birlikte verilirken kitabın mesajı da şu satırlarla sezdirilir:

"Evet dün gelip geçti. Ey Türk, sen bugüne bak. Zira, yarının bugünün içinde olduğunu unutmamalı. Böylece de hâlini âbat etmeye bak. Hal nasıl mâmur edilir dersen evvelâ şeytânî ve nefsanî bağlarından çözü. Şahsî menfaatinin tuzâğına düşmeden vatanın ve imânın adına yaşayan bir merd-i merdan olmaya bak."²

Ayverdi Hanımefendi'nin bütün eserlerinde olduğu gibi, *Ah Tuna Vah Tuna*'da da, Kendileri'nin tevhit çağrısına hizmet eden ilâ-yı kelimetullah, eşref-i mahlûk, tecdîd-i îman, vahiy, efendi, rehber, ihkāk-ı hak, feth-i mübîn, akıncı, merd-i merdan, bey, vakıf, nemmam kavramları üzerinde durulur.

² Dünümüz Bugünümüz, s. 68.

Sâmiha Ayverdi Okuluna Varabilmek

Dr. Orhan Seyfi YÜCETÜRK*

1953-54 yıllarında vatanî görevimi Sarıkamış'ta yedek subay olarak yaparken, aynı bölükte berâber çalıştığım, Ömer isimli bir asteğmen arkadaşla 2-3 ay kadar aynı odayı paylaşmıştık. Ömer'i diğer insanlardan farklı kılan bir özelliği vardı. O da, mânevî hayatına yön veren bağlandığı bir rehberinin oluşuydu. Göreve başladığı günden itibaren her vesile ile, "Allah'a dilekçe verdim, yakında buradan gidiyorum," diyordu.

Nitekim, birkaç gün içinde Horasan'daki Ordu İrtibat Subaylığı'na tayin edildiğine dâir, emir gelmiş ve Sarıkamış'tan ayrılmıştı. O gittikten sonra onun dînî hayatı ve uygulamaları üzerine uzun uzun düşünme fırsatı bulmuştum. Arkadaşımın farklı inanış ve davranışları, beni bu konuya daha fazla önem vererek, araştırma merâkım ve öğrenme arzumu arttırmıştı.

O güne kadar benim de, kendime göre, bir inanç ve dînî hayatım olmuştu. Ancak, bunlar arkadaşımınkine göre çok basit kalıyordu.

Benim bildiklerim, merâkımı celbeden "Ben kimim? Nereden geldim? Nereye gidiyorum? Niçin yaşıyorum? Bu âlemdeki varlık sebebim nedir?" suallerine yeterli ve tatminkâr cevaplar veremiyordu. Artık bu soruların cevabını verebilecek arkadaşım ve dostum da yoktu.

Kırklı ve ellili yıllarda yaşayanlar iyi bilirler ki, o yıllarda araştıran ve merâkını giderip, dînî konularda gerçeği anlatan yayınlar, ülkemizde, yok denecek kadar azdı. Bunların bir kısmı halk için kaleme alınmış, çok basit bir dille yazılmış olan, İslâmiyet'in ilk kahramanlarının efsâne ve menkıbe tarzında yazılmış hayat hikâyeleriydi.

Diğer yayınlar ise hristiyan misyonerlerce yazılmış ve Türkçe'ye tercüme edilmiş Hz. Peygamberin hayat hikâyesi ve İslâm târihinden bahseden eserlerdi. Millî Eğitim Bakanlığı'nca yayınlanan İslâm Ansiklopedisi bile batıda hristiyanlarca neşredilenin tercümesi olup, kırk elli yılda tamamlanabiliyordu.

Bunlardan başka, yine halk için yazılmış İslâm akâidini öğreten ve İslâm ilmi hâli diye piyasada satılan kitaplar da vardı. Adı İslâm ilmi hâli olan bu kitaplarda en az bulunan ise hâl bilgisiydi. İçlerinde, İslâmı anlayıp yaşamamıza yardım edecek prensipler yerine, ezbere dayalı dînî bilgilerden ve kuru bir takım kâidelerden başka bir şey bulunmuyordu.

O yıllarda bulabildiğim kadar bu kitaplardan okudum. Amma yukarıda bahsettiğim suallerimin cevabını bir türlü bulamıyordum. Bu arayışlar ara-

* D.E.Ü. Emekli Öğretim Görevlisi.

sında, Diyânet İşleri Başkanlığı'nın açtığı resmî Kur'an kurslarına katılıp Kur'an okumayı öğrendim. Amma, Arapça olduğu için aradığım soruların cevabını yine bulamıyordum. Devam etmekte olduğum ibâdetler de, gön-lümdeki boşluğu doldurmak için yeterli olamıyordu. Her rastladığım hoca ve yetkiliden bir medet umuyordum. Verilen cevaplar belki kendileri için yeterliydi. Amma benim gön-lümdeki boşluk bir türlü dolmak bilmiyordu.

1955 yılı yaz aylarında Alaşehir Sığırtmaçlı köyünden, Turgutlu Merkez Ondört Mayıs İlkokulu öğretmenliğine nakledilmiştim. O günlerde, Gör-des'ten bir öğretmen de, Turgutlu'da yeni açılan çocuk kütüphânesi öğret-menliğine nakledilmiş. Bu arkadaşı, okulların açılışı öncesi, maârif memur-luğunda yapılan toplantıda görmüştüm. Okullar açıldıktan sonra vereceğim bir konferans için kaynaklar aramak üzere, Halk Evi kitapları da Çocuk Kü-tüphânesi'ne verildiğinden ihtiyâcım olanları bulabilirim ümidiyle, Çocuk Kütüphânesi'ne gittim. Orada benden önce gelmiş birkaç öğretmen daha vardı. Kütüphâne öğretmenini Muallâ Dalkıran (Yücetürk) Hanım'ın ikrâmı çayı içerken sohbet dînî konulardan açılınca, ilgi ve merakımı söyledim. Muallâ Hanım: "Bende bir kitap var, onu size vereyim, ümit ediyorum, hem sorularınızın cevabını bulacak hem de mânen tatmin olacaksınız," diyerek bana *Ken'an Rifâi ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık* isimli kitabı verdi.

Kitabı merakla okumaya başladığım zaman şaşırdım. Çünkü üst kapak ve iç sayfasında kitabın adı ve neşreden kitabevinin adı yazıldığı halde, kitabı ya-zan veya hazırlayanın ismi yoktu. Ancak üçüncü sayfada bu kitabı hazırla-yanların isimleri vardı. Bunlar "Sâmiha Ayverdi, Nezihe Araz, Safiye Erol ve Sofi Huri" isimli hanımefendilerdi. Öyle güzel bir eserin başına isimlerini yaz-dırmayacak kadar mütevâzî ve mahfiyet içinde olmalarına hayran kalmıştım.

Kitabın önsözünde, "*Bu kitap bir biyografi olmakla berâber ferdi bir prob-lem olmak merhalesini aşarak, topluma mâledilen bir dâvâyı aksettirmek gayre-tiyle hazırlanmıştır.*" deniliyordu. Yazarların, böyle büyük bir dâvânın sorum-luluğuna nasıl erişebildiklerini kitabın ilerleyen sayfalarında bulmuştum. Bu değerli kitabı okudukça o zamâna kadar merak ettiğim, dînî, mânevî, ah-lâkî, tasavvufî ve içtimâî konuların cevaplarının hem aklım hem de gön-lümce kabul edilmesinin mutluluğunu yaşıyordum. Çünkü kitapta açıkla-nanlar ile toplumda yaşanan katılık arasında çok büyük farklar vardı.

Muhterem Sâmiha Ayverdi, Hocasından dinleyip tuttukları notlarında, din ve iman konusunda şöyle diyordu: "*Ken'an Rifâi, dîni yalnız alâkalı ve sâ-*

dece muayyen ve mahdud amellerden ibâret sayan bir din adamı değildi. O, din-den sâdece amele taalluk eden ve her dîne göre değişen formel müesseseleri değil, prensipleri anlıyordu. Yine o, din ve imânın cemiyetteki yerini belirtirken: Bir insan kendi vücûdu memleketinde sulh-u salâhi temin edemezse, cemiyete karşı sulh-u salâhi ve adâleti temin edemez. Bunun husûlû de, nefsin ıslâhından ve rûhunun tekâmülünden başka bir yolla olamaz. Bu olmadıkça, dünyâdan rahat ve sükûn beklemek beyhûde ve abestir. İnsan ancak Allah'la biliş tutup, onunla dost olduğu zamandır ki, hem kendi için, hem de cemiyet için kazanılmış bir varlık olur."

"Dinin ferdi foksionu ise, ferdin fert olarak yetişmesi ve bunun için lâzım gelen, mânevî terbiye ve nefis mücâdelesine dayanır," diyen Ken'an Rifâi: "Bilmeli ki, hayâtın esâsı imândır. İmânın râhu da ameldir. İmânın kemâli Allah sevgisidir. Amelin kemâli halk sevgisidir. Yâni, esas olarak insan halkın Hakk'tan ayrı olmadığını bilmelidir.

Bir kısım insanlar halkı zâhir, Hakk'ı bâtın görürler. Bir kısım insanlar ise bu kanâatin aksine sâhiptir. Üçüncü kısım ki, saâdet sâhipleridir. Bunlar Hakk'a hitap etseler halkla ve halka hitap etseler, Hakk'la muâmele ettiklerini bilirler. Hülâsa havf ü hüzünden âzad olan insanlar, Hakk'ı seven, yâni halka şefkat, merhamet, af, hilm ve sabırla muâmele eden ve bunun için de, kimseyi incitmeyen ve kimseden incinmeyenlerdir." der.

Bir sohbet esnâsında öğrencilerden biri: "Sonra herkes beni mes'ul tutar." demesi üzerine, de: "Biz yaptığımızı Allah için yaparız. Eğer kalbinden fetvâ sorup, mesûliyetsizliğin hükmünü alırsan, başkalarından korkma. Şu şöyle demiş bu böyle demişin ehemmiyeti yoktur. Elverir ki kalbin seni muâheze etmesin." diyordu. Bir meselesi yüzünden sıkıntıya düşen bir talebesiyle şöyle konuşuyordu. "Her şeyin düzelmesi insanın kendi düzelmesine bağlıdır. Bir insanın kendi vücudundaki tebaanın ihtilâl ve isyanlarına karşı koyamazsa, halk ile hüsn-ü muâşeretini nasıl temin eder? Kendine hayrı olmayanın başkasına hayrı olur mu?"

Âbide şahsiyet Sâmiha Ayverdi, gönderilen her türlü mektuba cevap verirlerdi. Bâzen uzun bâzen kısa da olsa, o cevâbî mektuplarda, herkes için prensip olarak kabul edilebilecek bilgi ve uyarılar vardır. Nitekim, muhterem İlhan Ayverdi, Sâmiha Ayverdi'nin Mektupları isimli esere yazdıkları takdimde: "Sâmiha Ayverdi, yazdıkları mektuplarda, hiçbir mühim meseleyi, dışında bırakmayacak genişlikteki iman ve fikir dünyâsından, bizlere unutulmayacak değerde tesbitler ve ipuçları vermektedir. Ezelden, iman, İslâm

ve Türklük aşkı ile içi yanan bu müstesnalar müstesnası insan, ihlâsın ve sâmiyetin o derece zirvesindedir ki, meseleler sâdece zihinde değil, iliginde kemiğinde, her zerresindedir. Hayâtının her ânında onlarla yaşar ve böyle olduğu içinde kuvve hâlindeki bu güç kendisini dışarıya vurmaya zemini arar. Kâh roman olur, kâh hikâye, kâh makâle olur, kâh mektup olur. ve dalga dalga alıcısına ulaşır." der.

Değerli mütefekkir Sâmiha Ayverdi "Dünya da, insan da bir bütündür. Şu halde o bütünü zedeleyip parçalamamak gerek. Gerek dünyâda, gerek insanoğlunun fizyolojik ve biyolojik yapısında su, ateş, toprak, kireç, demir, potasyum ve çeşitli unsurlar var. Amma bütün bu ayrı ayrı karakterdeki maddeler, gerek dünyânın gerek insanın bütünlüğünü bozuyor mu? Aksine aralarında öyle bir anlaşma, barış ve uzlaşma var ki, işte o birlik, dünyânın da her çeşit yaradılmışlarında bütün hâline gelmelerini sağlıyor.

Ancak, bunlardan biri baş kaldırıp isyan edecek ve dozunu aşacak olsa, muvâzene bozulup ahenk kayboluyor. Kaybolan o muvâzene nasıl temin olur? Derken, insanlardan gelen ve gelecek olan her şeyin, bizim gizli talebimizle başımıza geldiğini bilmek, kimseye küsmemek, alınmamak, kırılmamak, darılmamak, aksilenmemek, sertleşmemek gerek." diyorlar. Bir başka yerde de, "İnsan oğlu ergeç ettiğini bulur. Başkalarına kötülük etmek demek, kötülüğü fâiziyle talep etmek, demektir."

Yine bir kardeşimize gönderdikleri mektupta: "Sûret-i Rahman üzere yaratılmış olan insan için cehennem ateşi mutasavver değildir. Ancak, cehennemi, yâni gaflet ve hicrânı hamurunda taşıyan beşer, bu nefsanî perdeleri yırtmamış ve nefsanî sıfatlarından temizlenmemiş ise, ona cehennemde yanmaklık vardır."

Şu halde gerçek insan, şeytânî zaaf ve insanlığa ters düşen ruh zedeleyici menfî kuvvetlerin emîri olan kimsedir ki, işte "fîkr-i sahîh" sâhibi olanlar onlardır. Bu tasfiyeli ve nizamlı pâklerin ise, elbette "Hüsnuzan üzere" olup, Hakk'ın keremine intizar etmeleri, varmış oldukları seviye ve mânevî mertebenin tabîî icâbıdır. Onlar ne methedilmekle sevinir, ne zemmedilmekle yerinirler. Bu has bendeler için, yemelerinde, içmelerinde, uyumalarında, uyanmalarında, varlıklarında, yokluklarında tek hedef ve istikâmet, Cemâl'e teveccüh, O'nunla alış veriş, O'nunla hesaplaşmaktır."

Değerli Mürebbî Sâmiha Ayverdi, bütün beşeriyete ve bilhassa kendi toplumumuza, yeniden yerleştirilmesini istedikleri, Kadim Târîhi İdrâki şöyle açıklıyorlar: ".....Vazîfe, dostluk, kadirşinaslık ve muhabbet şuûru, fert

için de cemiyet için de, bir yük, ikrahla katlanılması gereken çâresiz bir vazîfe değil, seve seve minnet ve şükranla ifâ edilmesi icap eden bir ilâhî lâtuftur."

İnsanlar arasındaki hakiki dostluk için de: "Hissen ve kalben berâber olmak, zâhırde bir arada olmak kadar tesellî verici. Ne mübârah şu garazsız, ivazsız dostluk... Dünyâda bundan tükenmez sermaye, bundan büyük zenginlik olur mu?" diyordu.

Bundan otuz yıl önce yazdıkları bir mektuplarında, günümüzde yaşadığımız yolsuzlukların sebeplerini açıklarken, içinde bu yolsuzluklardan kurtuluş reçetesini de veriyorlardı: "Bir zamanlar Medîne-i Münnevver'e'nin dörtte üçünü yakan yangın için, Hz. Ömer'in kendisinden istimdat edenlere: 'Şehri yakan ateş sizin buhlünüz (cimrililiğiniz) ateşidir.' dediği gibi, Allah'ın emirleriyle lâubâli ve onlara karşı lâkayt olan bugünün insanı da, zekât, sadaka, hayır ve iyilikten kaçtığı kadar, cimrililiğinin ateşi ile yanıp kavrulmakta bulunuyor. Şöyle bir etrafınıza bakın, gözünüze çaracak olan kaçakçılık, fâizcilik, murâbahacılık, karaborsacılık, hilekârlık gibi gayriahlâkî vak'alardır. Elbette doğruluktan sapanın, paratoner gibi İlâhî gazabı üstüne çekmesine şaşılmaz. Ne çâre ki, kurunun yanında yaş da yanar. Amma Cenâb-ı Hak katında, mâsumların yeri katbekat hazırdır."

Öğrencileriyle sohbet ederken, birisi, içinde bulunulan şartların ve durumların tehlikelerinden ve halkımızı rencide edecek hallerden, endişe ve şikâyet yollu konuşunca, "Evlâdım biz kimseye kötülük etmiyoruz ki endişe duyalım." cevâbını veriyorlardı.

Bir müslümanın ayrı dinden olan birisiyle evlenmesi husûsundaki bir soruya: "Dînî ve şer'î hükümleri ilgili ve yetkili kişilerden öğrenebilirsiniz. Şahsî düşüncemi sorarsanız, âcizâne derim ki: İmtizaç, uyuşma, anlaşma bilhassa zürriyet bakımından, ben, değil bir başka dinden, başka milletten olan kimseler arasındaki izdivâcî dahi, akla yakın ve semereli bulmam." cevâbını veriyorlardı.

Yine günümüz gençlerinin içine düştüğü bunalımların sebebini şöyle açıklıyorlar: "Genç nesiller, bizim ihmâlimiz, kayıtsızlığımız, umursamazlığımız, hattâ çekinmeden söyleyeyim, vicdansızlığımız ve imansızlığımız yüzünden bugünkü fecî ve yürekler acısı hâle düştü. Milyonlar içinde bir avuç insanı uyabilirsek, bu gayreti küçük görmemek gerek. Zira o bir avuç insandan, belki de vatana ve imâna hattâ beşeriyete ışık tutacak kabiliyetler çıkabilir. Onun için de yılmadan usanmadan gayret ve himmette sâbit kadem olmak lâzım."

Mütefekkir, mürebbî aynı zamanda çok değerli bir edip olan Sâmiha Ayverdi, çok hassas oldukları ve önemsedikleri Türk dili konusunda, arı dil diye, dilimizi katleden uyduruk dilcilere bir öğrencisinin yazdığı kitabını okuduktan sonra, tebrik bâbında gönderdikleri mektuplarında: "Peşin olarak şunu söylemeliyim ki, bu kıymetli çalışman, köksüz ve alil bir dille yazılmış olsaydı, netice ve semeresi, toprak altına kaçan sular gibi, kaybolup giderdi. Şunu bilmek gerekir ki, düzgün ve gerçek dil, sanatın şartı ve san'atkarın şahsiyet yapısının temel unsurudur." diye cevap veriyorlardı.

Yine dünyanın, çeşitli meşakkat ve çilelerinden doğan acılarımızı, nasıl tatlılığa çevirebileceğimizi de şöyle müjdeliyorlardı: "Biz Allah'ın lutfuna uğramış tâlihli kimseleriz. Dünyânın çeşitli meşakkat ve çilelerine rağmen, onu verenden gâfil olmadıkça, bu huzur ve güven, acıları tatlılığa çeviriyor. Onun için her şeyden mühim olan, fâilin sâhibi olduğunu bilebilmek. Hiçbir şey Hakk'ın emri dışında vuku bulmadığına göre, hâdiseleri de bu anlayış noktasından mütâlaa etmek, sevgi ve saâdetin anahtarıdır. Amma şu da var ki, biz kul olarak Hakk'ın celâline değil, cemâline tâlibiz. Onun için lutfunu dileriz."

Bir öğrencisinin dervişlik ve tarikatler hakkındaki sorusuna: "Derviş demek yalnız zikir, tesbih riyâzat demek değildir. Dervişlik ahlâk tasfiyesi, ruh temizliği ve Hakk'ı bilmektir. Tarikatler arasında da fark yoktur. İsimlerin ayrı olması, yolların da ayrılacağı demek değildir. Bütün tarikler, tarik-i Muhammedî'dir. Onun için Rifât, Kâdiri, Mevlevî diye bir ayrılık ve üstünlük düşünülemez. Yeter ki, "insan"ı bul ve insan ol. Dervişlik, İslâmiyetin birlik anlayışını aksiyon hâline sokup, cemiyetin bütününe şâmil kılan müessesedir.

Yeryüzünde dervişlikten başka hiçbir felsefe, bir cemiyeti bütünüyle kucaklamamıştır. Dervişlik anlayışı müslümanlığın bünyesinde solüsyon hâlinde mevcuttur. Zîra hakîkî bir müslüman için Allah'tan başka mevcut yoktur. Bu yüzden de Allah'la ve insanlarla muâmelesi muhabbet ve adâlet çerçevesi içinde cereyan eder. Kimseye kötülük etmez, kimsenin canını yakmazsa, bu her yaradılmışta Allah'ın nurunu gördüğü içindir. Düşünce ve duyguların bu kemal durağına erebilmesi için de, aşk ve îman lâzımdır. Aşk ise hâli doğurur.

Türklüğün kaderi, dervişlik râhundan hız aldığı müddetçe, başını alıp, ufuktan ufka gider olmuştur. Amma ne zaman ki cehâlet ve taassup, derviş dinamizminin yerini aldı, işte düşe düşe, bugünkü maddî ve mânevî iflâs ve sefaletin pençesine düştük. Onun için bugün cemiyetimizin din adamından beklediği, uyanık ve şuurlu bir ilim ve îman seferberliğinin öncülüğüdür."

Öğrencilerinin herşeyi ile yakından ilgilenen muhterem Sâmiha Ayverdi, eşiyle berâber hac görevini ifâ eden öğrencilerine gönderdikleri tebrik mektuplarında: "Hoş geldiniz, sefâlar getirdiniz. Haccınız mübârek olsun. Ne mutlu o Ravza-i Pâk'e yüz sürene. İnşaallah o makâmın Ulular Ulusu Sâhibi, ziyâret ve niyâzınızı makbul eylemiştir. Hz. Mevlânâ buyurur: "Kâbe, Âzer'in oğlu Halîl'in binâsıdır. Gönül ise Celîl-i Ekber'in binâsıdır. Bir gönül ele geçir ki, gerçek Hac odur. Hemen Cenâb-ı Hak hepimizi, O gönül sâhibinin yolundan ve muhabbetinden dâr eylesin ve taşıdığımız şeytana hayâtımızın her an ve her imtihanında, zem etmek nasib etsin." duâsını yapıyordunuz.

Mürşit ve mürit hakkındaki bir soruya: "Gerçek mürit, almak için değil, vermek için bu âleme gelmiş, ilâhî bir varlıktır. Binâenaleyh, mürşidin sahîfe-i ahvâlî olan müritlerinden de, beşeriyete hayırlar gelmesi, insanlara faydalı ve yardımcı olması, güzel ahlâkta, doğrulukta, fazîlette ferâgatte ve emsâlî hasletlerde konuklamayı öğrenmesi gerekmektedir. Beşeriyete yardım, yalnız para ile pulla olmaz. Bilgisinden, iyi huyundan, doğruluğundan, güzel ahlâkından, fazîletlerinden etrâfına vereceği örneklerle yol göstermesi, en büyük yardım, sadaka ve zekâtıdır." diye cevap veriyorlardı. Ayrıca gerçek bir mürşit bulup ona erişebilenler için: "Şu anda kendimi asırlarca yaşamış gibi hissediyorum. Mürşit nimetine gark olan kimsenin bir ânı yüzlerce seneye bedeldir, elhamdülillâh." diyorlardı.

Büyük insan, Muhterem Sâmiha Ayverdi: "XIX ve XX. yüzyılda yaşamış olan Üstad'ına âit hâtıraları, tamamen insan plânında, fakat insana ve içinde yaşadığı cemiyete faydalı olmak noktasından ele alarak, yorumluyarak nakletmekte, günün meselelerini, hâtıraların yardımı ile açıklamaktadır. Onun kaleminde, kendisinin ve çevresinin yaşadığı hâtıralar, birer fikir ve hizmet levhaları olarak karşımıza dikiliverir. Esâsen yazarın maksadı da budur."

Sâmiha Ayverdi Bibliyografyası isimli eserin yazarı İsmet Binark: "Sâmiha Ayverdi, kâinatı, insanı ve Tanrı'yı, tasavvuf anlayışına göre ele almaktadır. Bu, târihî tasavvuf felsefesini çağımıza uygulamak isteyen, bir görüş olarak da nitelendirilebilir. Ona göre insan, bütün kâinatı 'Eseri ve müessiri' ile temsil eden bir varlıktır. Allah ile dâim irtibat hâlinindedir. İnsanın bu hakîkate ulaşabilmesi için bir 'Dost'un ona yardımcı olması yol göstermesi gerekir." diyor.

Eserlerini büyük bir iştiaak, zevk ve heyecanla okuduğum bu değerli yazarlarla tanışmak, bilhassa, Muhterem Sâmiha Ayverdi okulunun bir öğrencisi olabilme, arzu ve hasretiyle âdetâ yapıyordum.

Müstesnalar müstesnası Muhterem Sâmiha Ayverdi'nin huzuruna vardığımda uykuda, rüyâda mıyım, sarhoş muyum, ifâde edemediğim bir haldeydim. Neden olduğunu anlayamadığım çok büyük bir heyecan içindeydim. Kalbim göğüs kafesinden fırlayacak gibi çarpıyordu. Huzurlarında ne kadar kaldım, bilemiyordum. Amma bana çok kısa gelen o huzur ve sükûn hâlimin ebedî devâmını diliyordum. Konuşamıyordum, eğer konuşursam yaşamakta olduğum o huzur, sükûn ve huşû hâlimin kaybolmasından korkuyordum. Bana refakat eden Y. Kemal Aren (Kuzu)le, izin alıp ayrılırken, Gönüller sultanı, Sâmiha Ayverdi: "*Kemal, Orhan'ı Hoca Zehrâ Anne'ye götür, ellerini öpsün*" dediler.

Şehremini'nde oturan Hoca Zehrâ Anne'ye gidip, ellerini öptüğümde, artık kendimi tutamayıp, o mânevî zevkin havasıyla, hüngür hüngür ağlamaya başladım. Hoca Zehrâ Anne, nasihat ederken sırtımı sıvazlıyordu. Yanlarında ne kadar süre kaldığımı bilemiyordum, çünkü zaman durmuştu. İzin alıp dışarıya çıktığımızda, kardeşim Kemal bana sarılarak "*Haydi gazan mübarek olsun,*" diyerek tebrik etmişti.

O, büyük ve Muhterem Hanımefendi'yi, tanıma fırsatını bulan bah-tiyarlar arasına katılınca gördüm ki çevresi ve öğrencileri O'na "Sâmiha Anne" diye hitap ediyorlardı. Annelik herkese nasip olmayan bir lutf-î ilâhîdir. Evet, beni de dünyâya getiren bir annem vardı. Amma o, anneler annesiyle tanıştıktan sonra, rûhen ve mânen yepyeni bir dünya ve hayâta yeniden doğmuştum. Hâl böyle olunca, "Evlâdım" diye hitap ettiklerinin, arasında olmanın verdiği rahatlıkla, Kendileri'ne, gönül huzuru ve büyük bir mutlulukla "Sâmiha Anne" diyebilirdim.

Artık benim için bundan sonra her şey sâde ve açıktı. Bir sükûn arıyordum, onu bulmuştum. Artık kendi içimle de, dünya ile de barışmış, bir âhenk içindeydim.

Gerçek dost arıyordum, öyle bir dost ve rehber sâhip olmuştum ki, bu Dost, toprağın üstünde de olsa, altında da olsa, her zaman Rehber, her zaman Yâr-ı vefâ'dar."

Gönüller mîmârı ve sultânı Muhterem Sâmiha Ayverdi de, nice ölüm-süzlüğe eren bah-tiyarlar gibi, hayâtını eserleriyle ve açtığı okulunda yetiştirdiği öğrencileriyle sürdürebilenlerdendir. Ruhları şâd, makamları cennet, himmetleri sevdiklerinin ve sevenlerinin üzerine olsun.

Edebî ve Mânevî Dünyâsı İçinde Fâtih

Muhterem YÜCEYILMAZ

Zaman ve zemînin tevâfuku Sâmîha Ayverdi'nin zengin Türkçesinden okuduğumuz Fâtih'in kitabını, basılmış herhangi bir târihî tetkik eserinden ziyâde geleceğe ışık düşürmesi bakımından üzerinde durulmaya değer buluyoruz.

Yazar, insan kütlelerini yönetmeye tâlip olanların "çağ açıp çağ kapatmak" için yalnızca ordu gücüyle yetinemeyeceğini, bunun geri planında ezeli bir takdîrin saat gibi işleyen kusursuz ivmesini de duyabilmesi gerektiğini kitabın bütün bölümlerinde okura bir ikinci ses olarak hissettiriyor. Gerçek bir Türk münavevri olarak Sâmîha Ayverdi'nin olayların üzerine giderken gâyet hassas konularda hünerli bir ışıkçı hüviyetiyle gelecek nesillerin asıl bilmesi gerekenleri ortaya koyması, onun büyük bir yazar sorumluluğu ve şuûrünü bütün ağırlığıyla nasıl taşıdığını açıklıyor. Yazar esere, bir cihan fâtihî nasıl ve kaç senede yetişir? Bir Fâtih kaç nesilde şekillenir meselesini ele alarak başlıyor. *Edebî ve Mânevî Dünyâsı İçinde Fâtih* adlı eseri, bizde insanı yetiştirmenin henüz dert edinilmediği, çok parçalı, bölünmüş hayatlardan müteşekkil başarı örneklerine sağlam alternatifler sunan bir kitap olarak görmek pek yanlış olmaz. Ömrü kıtadan kıtaya fetihlerle geçmiş bir cihan pâdişâhının hayatını, târihî kişiliğini, içinden kuvvet aldığı inanç sistemini, düşünce yapısını, sanat anlayışından kelimeleri tasarruf ediş biçimine varıncaya kadar inceleyerek bir kitap hâlinde yeni nesillere ulaştırmayı hedefleyen bu önemli yayın, İstanbul Fetih Cemiyeti'nin 19 numaralı yayını olarak yeni nesillerin idrâkine sunulmuştur.¹

Büyük Fâtih'in yetişmesinde emeği geçen hocalarının sâdece adlarını değil, eserlerinin adlarını vermesi, onun târihi inşâ etme fikriyatının bir sonucudur. Yazı hayatının neredeyse tamâmını Türk târihi üzerinde yoğunlaştırmış olan Sâmîha Ayverdi, hiçbir yanlış anlamaya meydan vermemek gayretiyle eserin sonuna kadar okuyucunun yanı başında, kafasında belirebilecek soru işaretlerini önceden sezer bir ruh hâleti içinde sürekli karşı fikirler ve kuvvetli yorumlarla ona refâkat etmektedir.

Yazar, Fâtih Sultan Mehmed Han'ı yetiştiren şartlara daha yakından bakmamızı büyük bir iştiaqla istediğinden, Sultan'ın babası İkinci Murad'ın kişiliğine, mizâcına ve siyâsî ortamına da geniş yer veriyor. Onun sanatkâr kişiliğini görmezden gelmeyerek târihî gerçekliklere hükümdar-

¹ *Edebî ve Mânevî Dünyâsı İçinde Fâtih*, İst. Fetih C., İst. Enstitüsü, 19 no.lu neş., 1990.

ların ruh dünyâlarından bakabilmeyi de mümkün kılıyor. Yazarın yalın bilgi transferinden farklı bir târihçilik örneği sergilemesi, içindeki târih sevgisini konuşturması bu eserin târihin sahih aynasına asla bir gölge düşürmeyecek kadar aydınlık ve duru. Latîfi Tezkiresi'nden çekip çıkardığı şu tespit, onun millî târihimize nasıl bir sevgi gözüyle baktığını ve edebiyâtın millî şuur inşâsında nelere muktedir olduğunu anlatmaya yeter:

"Osmanlı tezkirecileri II. Murad hakkında çok söz söylerler, Şiire ve şuâraya kadir ve rağbet veren bunlardır; lâkin ahd-ı hümayunlarında bu fen, kemal derecede rağbet ve revaç bulmuştur." ²

Bizzat kendi latîf tab'ı şiire meyyal ve nûkte söyleyicilerin yârı olup, haftada iki gün âlim ve şâirleri divânında toplayıp ilmi mubâhaseler ederek ve şâirlerin münâzara ve münâkaşalarını dinleyerek, ehl-i kemâlin cevheri ancak itibar ile parlayıp açılır der ve istîdat erbâbına riâyet ve her birinin hatırını ve gönlünü ihsan ve ikramda ümidlerinden fazla mâmur ve mesrur ederdi." ³ Yirmi birinci yüzyılın şu günlerinde aynı dili konuşan Türk coğrafyasıyla batıya açılma konusundaki kararlı tazyikimizin, geleceğin seyri ve teşekkülü bakımından ne anlam ifade ettiğini açıklayan bir başka tespiti buraya almadan geçemeyeceğiz. Zîra yazarın önemli tespitlerinden okuyucunun varabileceği bir başka menzîl günümüzle aynı titreşimi yakalayan sosyal bir oluşum şuûruna dikkatlerimizi çekiyor:

"On beşinci asır, fikir ve sanatta Türkler için ve dolayısıyla dünya için, ilim, sanat bereketiyle boy ata ata yürümekte iken, Türk illeri bir taraftan Uluğ Bey, Hüseyin Baykara, Bâbürr saraylarının yeryüzüne döktüğü sayısız hesapsız ilim ve sanat adamları, bir taraftan da II.Murad ve Fâtîh saraylarının binleri aşan âlim ve şâirleri ile, durmadan bir fikir alış veriş, bir kültür ve medeniyet yarış hâlinde idiler. Bu yarışın doğuş ve düşmanlığa çevrilmeyişinin başlıca sebebi ise, insan oğlunun hamurunu mayalayan kibir ve ihtirasları, her iki komşu devlet reislerinin de insan-âlem tipi ve Müslüman-Türk prensiplerinin sâdık temsilcileri olarak karşılanmalarındandır." ⁴

Sâmiha Ayverdi, eserinde batılı târihçilerin ve yazarların değerlendirmelerine geniş yer vermekten kaçınmıyor ve ileri sürülen beyanlara itira-

² Tezkire-i Latîfi, s.60

³ Güldeste-i Riyâz-ı İrfan, s. 34.

⁴ Edebî ve Mânevî Dünyâsı İçinde Fâtîh, s.195

zını dile getirirken belli gerekçelere dayandırıyor. Yazılı târihin böylece renklenişiyle bir millî şuûra doğru okuyucuyu güçlendiriyor. Olayların geçtiği devrin kendi öz şartlarını düşündürüyor. Târih anlatımına bir nevi psikolojik derinlik kazandırmış olan yazar, *Edebî ve Mânevî Dünyası İçinde Fâtih* adlı eserinde yeterince dile getirilmemiş târih sayfalarını da açma cesâretini gösteriyor ve millî târihimize nasıl bir hassâsiyetle bakmamız gerektiğini yürek tevâzuu ve muktedir bir Türkçeyle bizlere sunuyor. H.G.Wells'in *The Outline of History* adlı kitabında Osmanlı'nın "Konstantiniye'yi almakla ellerinden bir hazîne kaçırıp yerine bir âfet kazandılar"⁵ değerlendirmesinin nasıl bir önyargı eseri olduğunu daha ilk cümlesinde bir düello eldiveni şıklığında okurun, yâni ma'serî vicdânın önüne atıyor. H.G.Wells, Osmanlılar'a ancak bir buçuk sahife ayırdığı 1100 sahifelik kitabında... Garplı muharririn bir buçuk sayfa ile özetlediği Osmanlı Tarihi'nin İstanbul'un fethinde hükümdârın yalnızca düşünce dünyasını onbeş sayfada özetleyebilmiştir Sâmîha Ayverdi. Bu noktaya bir mim koymakta büyük fayda var. Çünkü yüksek bir millî şuûr ile kaleme alınmış bu eserde dünya târihine yön verenlerin döne döne okuyup vird edinmesi gereken bir nakil mevcut. Tâcizâde Câfer Çelebi'nin pâdişâhın devlet erkânıyla olan bir konuşmasından aktarımıyla dünyâya hükmetmenin anlamı sunulmakta: "Dünya devleti müebbed olmaz ve cihân-ı fânide kimse bâkî ve muhalled kalmaz. ... Hilkat-i âferinişden maksut, kişi Hak Talâ'ı'yı bir bilûb mümkün olduğu denlü ecelden mühlet oldukça onun dergâhına te-karrüb tahsil etmeğe sây ü cehd eylemektir."⁶

Yirmi birinci yüzyılın başlangıç yılları itibarıyla dünyamızın sancılı pek çok bölgesi insanlığın ortak değerlerinin ne olduğu konusunda tam bir ihtilâfa düşmüşken, İslâm coğrafyasında yaşanan insanlık dramı giderek tüm dünyâya yayılma eğilimi göstermektedir. Cihâna hükmedenlerin veya bu iddiâda olanların bir gün mâhir bir el tarafından kitap hâline getirilip bütün insanlığın bilgisine, vicdânına, irfânına hediye edilebileceği gerçeği Sâmîha Ayverdi'nin kaleminden *Edebî ve Mânevî Dünyası İçinde Fâtih* adlı eserinde tam ifâdesine kavuşmuş oluyor.

Sanatkâr Fâtih:

Türklerin siyâsî geleneklerinde sanatı korumak, kollamak, sanatçılara değer vermek, onları eserleri nispetinde ödüllendirmek ve her fütuhatta

⁵ H.G. Wells, *The Outline of History*, s. 684-685.

⁶ Tâcizâde Câfer Çelebi, *Mahrûse-i İstanbul*, s. 6.

önemli sanatçıları yönetim merkezine almak ve onları ihyâ etmek gibi bir tasarrufları vardı ki yazar bunun en güzel örneğini eserin "Sanatkâr Fâtih" bölümünde dile getirmektedir: "*Fâtih, kurucu ve yapıcı olarak kendi zamânı kadar istikbâli de programı içine almış büyük dehâ sāhiplerindendi. Ne ki, ileriye uzanan eli asker ve hükümdar Fâtih'in eli değil, hümanist ve idealist Fâtih'in eli idi.*" ⁷

"Fâtih sarayı, ilim meydanında olduğu kadar san'at alanında da yer yüzünün en geniş şiir akademisi hâline girmişti. Böylece de san'at faaliyetini ve san'atkârı himâye ve kontrolü, eli altında bulundurmakta, uyanık ve şuurlu bir tâkipçilik göstererek, gerek sınır içi san'at cereyanlarını, gerek Çağatay, Azerî, İran ve Arap edebiyat ve medeniyetinin komşu ve akrabâ sanatını ve gerek garb kültür ve irfânını sarayın içine akıtıyordu." ⁸

Yazarın bu tespitlerinde ülke huzurunun mayasının nasıl tutulduğundan başlayıp, uluslararası barışın sağlanmasına kadar uzayan bir kültürel yaklaşımın sergilenmesi söz konusudur. Çağdaş dünyamızda sanat ne işe yarar? Şiirin hayatta bir gerçekliği var mıdır? Sanata değer veren yönetimlerle göz ardı edenlerin kazançları nelerdir. Kayıpları nelerdir? Bütün bunların bir muhâsebesine doğru yola çıkmak da pek âlâ mümkündür.

Târihin seyrini değiştiren şahsiyetler hiç kuşku yok ki gerek fizik, gerek zekâ yönünden Allah'ın bolca ihsanda bulunduğu kimseler arasından sıyrılıp yıldızlaşırlar. Bunda hayrete düşülecek bir taraf yoktur. Osmanlı pâdişahlarının pek çoğu gibi o da şiirden, sözden, mûsikîden, güzel sanatlardan nasipliydi. Sanat târihçileri ve araştırmacıları açısından Sultan Fâtih'in şiiri onu gerçek kimliğiyle insanlığa yaklaştıracak en önemli belgeler olsa gerektir. *Edebî ve Mânevî Dünyâsı İçinde Fâtih* eserinin "Şiirlerinden Şahsiyetine Varış" bölümü büyük hükümdârın aşktan kulluğa, kudretten dervişliğe kadar insan rûhunun bütün dalgalanmalarını Sâmîha Ayverdi'nin dikkatiyle görmek, onu anlayabilmek açısından büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Avnî mahlâsıyla şiirler dizen Fâtih'i, "cihânı yenmiş fakat aşka yenilmiş" bir âniyla şu beyitte yakalıyoruz:

Aşk derdidür cihanda aşika maksûd olan
Vasl-ı dilberdür hemîn bu dâr-ı dünyâdan murâd

⁷ *Edebî ve Mânevî Dünyâsı İçinde Fâtih*, s.283.

⁸ *Edebî ve Mânevî Dünyâsı İçinde Fâtih*, s.195.

Sultan Fâtih'in şairliğine beşer gözüyle bakılabileceği gibi Onun kulluğundaki azameti de görmemize fırsat veren yazar, Fâtih'in hocası Akşemseddin'den kendisine dervişlik üzere davranılmasını talep ettiğinde, nasıl geri çevrildiğini, "kütlenin menfaati nâmına" hükümdarlığa nasıl yönlendirildiğini anlatmakla kalmıyor, bu önemli olayın Fâtih'in şiirine rûhuyla birlikte nasıl yansıdığını da işaretliyor:

"Pâdişah, bütün şevket kudret ve heybetine rağmen, bir yandan garip, mahzun ve dertlidir. Zira mürşidi Akşemseddin tarafından reddedilmiş olmasının acısını hayâtı boyunca unutmamıştır. Pâdişah, mürşidine, diğer müridleri gibi dervişlik icâbı üzere muâmele edilmesini, riyâzet ve halvet verilmesini talep ettiği zâman, her kişiye kârınca yol gösteren mürşid, kütlenin menfaati nâmına Pâdişahın bu arzusunu kabul etmemiş ve: "Senin sâlik olmandan mâlik olman hayırlıdır" diyerek yüzüne bu âlemin zevk kapısını kapamış, hasret kapısını açmıştır ki, işte bu hakikat iştîyâkını, Pâdişahın aşağı yukarı bütün şiirlerinde görmekteyiz." °

Sonuç:

Edebî ve Mânevî Dûnyâsı İçinde Fâtih adlı eserini Sâmiha Ayverdi'nin diğer eserlerinden ayrı tutarak değerlendirmeye bir yerde mecbûruz. Onu bir "strateji kitabı" olarak ele almaya zorlayan sebeplerden birisi, bir defa bu eser öncelikle Dünya tarihini (bugünüyle de) ilgilendiren bir konuyu, iktidârı yetiştirme konusunu geniş çapta ele almasıdır. Farklı inanç zeminlerinde bir hemzemin geçit yaratabilmiş bir dehâyı, Fâtih'i anlamak noktasında modern zamanlara ışık tutacak açınımlara sâhip bir anlatımla karşı karşıyayız. Farklı toplumların bir arada yaşayabilmelerinin bağlantı noktalarını göstermesi bakımından yaygın bir okunma ve tartışılma gücüne sâhip bir eser.

Diğer yönüyle millî şuûru derleyip toparlayıcılığı bu esere başka bir güç daha katıyor. Tarihimizin neresinde durduğumuzu, ona ne gözle baktığımızı, kendi millî kimliğimiz açısından da ne olduğumuzu Sâmiha Hanım'ın latif Türkçesi ile yeniden kazanmak söz konusu. Bilhassa tarihimize karşı hoyrat bakışımızı düzelten etkisi inkâr edilemez. Üzerinde anlaşılmadığımız en harcâlem tarih mevzûlarını belgelerle ne şekilde güçlendirileceğine örnek teşkil etmesi, bir millî kültür hizmeti olarak algılanmalıdır. Edebiyatla tarihin iç içeliğini bu eserde bir daha müşâhede ediyoruz.

° Edebî ve Mânevî Dûnyâsı İçinde Fâtih, s. 246.

Tarih dediğimiz sürecin yalnızca ardı ardına meydana gelen olaylar bütünü olmayıp içinde insan unsurunu barındırdığının ve edebiyat gibi târihin de insandan neş'et ettiğinin şuûruna varıyoruz. Kısaca *Edebi ve Mânevî Dünyâsı içinde Fâtih* bir târih zevkinden bahsetmeyi mümkün kılıyor.

Strateji kitabı dedik çünkü Fâtih Sultan Mehmet Hân'ı fert olarak da ele alabilmeyi başarmış bu eser aynı zamanda insan olmanın ipuçlarını, beşerin ilme, sanata olan yatkınlığının, hatta dehâsıyla bir arada kul kalabilmenin yollarını da açık tutuyor. *Edebi ve Mânevî Dünyâsı İçinde Fâtih*, milli kültür mîrâsımıza kazandırılmış önemli bir eserdir.

Ağabeyi Ekrem Hakkı Ayverdi'ye Aydınlar Ocağı
tarafından verilen armağan merâsiminde 17 Kasım 1979

“İstanbul Geceleri”nin İrfan Işıkları

Mehmet Nuri YARDIM

Yıllar önceydi. Her zaman uğradığım sahaf dükkânında gördüğüm bir kitap, önce kapağıyla dikkatimi çekmişti. Beyaz zemin üzerine mavi desenler çizilmiş, güzel kapaklı bir kitaptı bu. Adı da hoşuma gitmişti: *İstanbul Geceleri*. İstanbul'a karşı zaten büyük bir muhabbetim vardı. Geceler ise bende hüzün hissi uyandırmıştır her zaman. Dolayısıyla kitap önce adıyla içimi ısıttı. Eser, Sâmîha Ayverdi'ye aitti ve şehrin muhtelif semtlerini, mahallelerini anlatıyordu. Ayak üstü sayfalarını biraz karıştırdıktan sonra satın aldım, eve getirdim. İkinci baskısı 1971'de yapılmıştı. Sayfa sayısı 197, fiyatı ise 20 liraydı. *İstanbul Geceleri*'ni kaç gecede okuduğumu şimdi tam olarak hatırlamıyorum. Ama zannederim ikinci veya üçüncü gecenin sonunda kitap bitivermişti. Bir şiir tadındaydı eser ve işlediği konularla beni âdeta büyülemişti. Bâzı sayfalar arasındaki desenleri de çok sevmiştim. Konuyla ilgili bu resimlerde bir naiflik vardı. Eserin ruhuna muhteşem bir tevazu sinmişti. Öyle ki, desenlerin ressamı kitapta belirtilmemişti. Çok sonraları, bu desenleri ve Sâmîha Hanım'ın eserlerinin bütün kapaklarını yüksek mimar, değerli ressam Dr. Aydın Yüksel Bey'in yaptığını öğrenecektim. Hani çok iyi hazırlanmış bir sofraya dâvet edilir, fevkalâde lezzetli bir yemek yersiniz ama doymadan kalkarsınız ya, onun gibi bir şey oldu. *İstanbul Geceleri* ruhûmda yeni bir âlemin ilk cümle kapısı oldu. Bunun için Sâmîha Ayverdi'nin adı biraz da bu eserle içime yerleşti.

İstanbul Geceleri'ni zaman zaman dönüp tekrar okuma ihtiyacı hissettim. Çünkü İstanbul'un değişimini bu eserden tâkip etmek mümkündü. Anlatılan yerler başkalaşmış, bâzı mîmârî eserlerin yerinde artık yeller esiyordu. Büyük kayıplarımız, bir sicil defteri gibi buradan tâkip edilebiliyordu.

Şimdi eseri yeniden elime alınca aynı hâlet-i ruhiyeyi duyuyorum. Bâzı temel kitaplar arada bir yeniden okunmalı bence. Çünkü ilk okuduğunuzda içinde uyanan çağrışımlar ile yeni okumalarda ruhünüzde doğan tedâileri görme ve birbirleriyle mukâyese etme imkânı bulabiliyorsunuz.

İstanbul Geceleri'nin takdim yazısı, Türk edebiyâtının büyük târihçisi ve Sâmîha Ayverdi'nin yakınlarından Nihad Sâmî Banarlı'ya âit. Banarlı Hoca, yazısına şu satırlarla başlar:

"İstanbul'u gönlümce anlatan bir kitap okumayı çok özlerdim: Bu kitap biraz büyük olsun; cümleleri yazıdan çok resim olsun, renk, ses, ışık olsun; duygu fikir, hâtıra olsun; iman ve aşk olsun isterdim.

Çünkü, büyük bir milletin binlerce yıl özleyerek; yüzlerce yıl savaşıarak yarattığı, aziz vatan, Türkiye, her şehri, her ovası, her dağı, her ırmağıyla güzel, sıcak ve ülvîdir. İstanbul ise bu ülviliğin en zengin kompozisyonudur."

Nihad Sâmî Hoca, daha sonra İstanbul'a dâir düşüncelerini aktarır:

"İstanbul, en az İstanbul Türkçesi kadar, bütün asırlardan ve uzak, yakın vatanlardan derlenmiş, zengin bir terkip, eşsiz bir muhassaladır."

Bu terkinin aksini ilk olarak Yahyâ Kemal'in Aziz İstanbul isimli eserinde bulduğunu belirten Nihad Sâmî Bey, daha sonra Sâmîha Ayverdi'nin İstanbul Geceleri isimli eserinde de aynı yankıyı bulduğunu ifâde eder ve kanaatini şöyle dile getirir:

"İstanbul Geceleri, İstanbul mevzûunda yazılmış mensur bir sohbet kitabıdır. Bu kitap, İstanbul'da yaşayan bir veyâ birkaç şahsın değil, bütün yakın târihi, medenî incelik ve güzelliğiyle bizzat İstanbul'un mâcerâsıdır."

Eserin 2003 yılında yapılan 4. basımında, Cevdet Perin'in 1. tab'ı için 1952'de yazdığı önsöz var. İstanbul hakkında yüzyıllardan beri bir hayli yazı ve kitap kaleme alındığını belirten Perin, Yahyâ Kemal ve Abdülhak Şinâsi Hisar'ın Âsitâne'yi hakkıyla tasvir eden yazarlar olduklarına işâret ettikten sonra İstanbul Geceleri'nin bugüne kadar yazılanlardan çok farklı olduğunu vurgular; ardından eserin "yirminci asrın ilk çeyreğinde, yâni Meşrûtiyet ile Cumhûriyet arasındaki safhada meşhur semtlerin bir tablosu" olduğunu zikreder. Cevdet Perin'in yazısı, Sâmîha Ayverdi'nin fikir ve sanat anlayışını da anlatmak yolunda mühim bir çabanın ürünüdür. Şu sözler Perin'e âittir:

"Değerli romancımız, bu tabloyu, Türk edebiyâtında hemen hemen benzeri-ne hiç rastlamadığım lirik bir üslâpla çizmiştir. Öyle bir üslâp ki, mevzâ ile tamâmen imtizaç etmiş, hele şehrin o muazzam târihine kendini kaptırınca, muhteşem ve pitoresk olmasını bilmiş. Bâzen de, yer yer Kur'ân-ı Kerim'i, Kısas-ı Enbiyâ'yı hatta Kitâb-ı Mukaddes'i hatırlatan bir edâ almış!

Sâmîha Ayverdi'nin İstanbul Geceleri'nde, bu akıcı üslaptan başka meziyetler de var. Değerli romancımızın yakın ve uzak târihlerimiz hakkında çok geniş bir bilgisi olduğu her satırdan anlaşıyor. Anlattığı şeyler, yalnız çocukluğuna, müşâhedeci gözleri ile hâfızasına naksettiği tiplere ve vak'alara değil, aynı zamanda okuduğu sayısız kitaplardan edindiği geniş mâlûmâta da dayanmaktadır."

İstanbul Tiryākiliği

Dördüncü baskının takrîzini "İstanbul Tiryākiliği" adıyla kaleme alan Ahmed Yüksel Özemre, İstanbul'u çeşitli çevrelerin değişik kişilerin farklı tarzlar ve üsluplarla anlattığını beyan ettikten sonra *İstanbul Geceleri*'nin "İstanbul tiryākisi" olarak târif ettiği Sâmiha Ayverdi'nin "*müşâhede ve tahassürleri ni dile getiren bir eser*" olduğuna vurgu yapar. Sonra da yazıyı şöyle tamamlar:

"O da İstanbul'unu anlatmak için mukâyeselerle, istiârelerle ve uzun tasvirlerle dolu, bir kanaviçe işler gibi göz nâru dökülmüş bir üslubu benimsemiştir. Bu eser İstanbul'un yakın târihinin sihrini, efsânunu ceste ceste fâşeden ve okuruna, kitabın sonunda 'Keşke daha uzun olsaydı da bu tad, bu lezzet sürseydi!' dedirten bir ustalıklı kaleme alınmıştır. Velhâsıl-ı kelâm, bu kitap tasvirleriyle de lisânıyla da her İstanbul dertlisinin derdini arttıracak derecede sehhar bir kitaptır!"

Müellifin, eserin giriş yazısındaki satırları gireceğimiz âlemin çehresini çerçeveleyiyor:

"İstanbul Geceleri bir roman ya da bir hikâye değildir. En az kırk sene evvelki İstanbul'un şahsiyeti, maddî, mânevi hüviyeti, cemiyet hayatı, gelenek ve görenekleri, bilhassa Türk sanatını zirveleştiren umûmî yapısı, zevkleri, meyilleri, hüsrânları, hatâları, meziyetleri, fazîletleri, görgüleri, noksanları, hulâsa medeniyetinin müzikâl tertib ve âhengi, bir edebî tenâsübün müsaadesi nisbetinde, yer yer, parça parça gösterilmek istenmiştir."

Eserin ilk bölümünde "Eski İstanbul'a Bir Bakış" var. İstanbul'un ruhuna vâkıf olan, temsil ettiği medeniyetin inceliklerini bilen ve mîmârisindeki mânânın idrâkine sâhip bulunan Sâmiha Ayverdi, bizi biz yapan değerlere işâret ederken Müslüman Türk'ün irfân dünyasında okuyucuyu gezdiriyor. İstanbul'un bir şehirden ziyâde bir mânâ, bir misyon, bir mefkûre olduğunun altını kalın hatlarla çiziyor. Osmanlı medeniyetinin bir nişânesi olan ve İstanbul'un sembolü sayılan câmilerin, zarif minâreleri, muhteşem kubbeleleri ve ecdâd yadigarı çeşmeleriyle, kısacası bütün birikimiyle modern çağın insanına nasıl kucak açtığını ve nesilleri nasıl kuşattığını dile getiriyor. Asırların imbiğinden süzülen ve geçmiş yüzyıllardan günümüze akıp gelen soy-lu bir anlayışı, mükemmel bir ahlâkı ve esaslı bir duruşu işâret ediyor.

Kutlu yolun ulu mihmandarı, okuyucularıyla yapacağı seyahate "nefs-i İstanbul'un mûtena ve müstesna semti Şehzâdebaşı ile başlıyor. Eski İstanbul'un son devrine yetişen ve bu dönemi en ince hususiyetleriyle di-

le getiren yazar, semtin bâriz çerçevesini çizirken yaşanılan güzelliklere de işâret ediyor:

"Şehzâdebaşı çayhânelerinin her biri, müstakil vasıfları ve çeşnileri içinde, ayrı ayrı zümrelerin karargâhı idi. Bunların bâzısı en ağır meclislere, fikre, edebiyâta, mûsikîye kucak açıp, çeşitli maksat adamlarını baş başa getirirken, bir başkası, küçük devlet memurlarının buluşmalarına zemin hazırlar, bir diğerinde, halli vakitli esnaf ve halk tabakası birleşerek yârenlik eder, bir diğeri ise, işi gücü mahalle sınırını aşmayan irad sâhibleri ve mîrasyedilerle dolup boşalırdı."

Kutsal Ramazan aylarında İstanbul'un "görücüye çıkacak bir kız kadar heyecanlı hazırlıklarla içten içe coştüğünü" belirten Ayverdi, bu tatlı telâşın evlerden konaklara, cadde ve sokaklardan çarşı pazara kadar uzandığını, boş arsalarla çeşitli eğlence çadırları kurulduğunu anlattıktan sonra sirklerin, çeşitli hokkabaz gruplarının ve pandomimlerin, kahvehâne ve çayhânelerde gösterilere hazırlandıklarını ifâde eder. Bu hazırlıkların en dikkate şâyân cephelerinden biri müzik âlemidir şüphesiz. "Kahvehânelerle çayhânelerde büyük temizlik, gene 'ramazan'ı karşılayan haftalar içinde yapılır, hele mızrabı ve yayı bizi dertli, çılgın, perîşan eden, mutî, muhtarip, çâresiz kılan Tanbûrî Cemil Bey, bu çayhânelerde, daha çok, ramazanda çalardı." diyen Ayverdi, özellikle evlerdeki ramazan hazırlığına ve titizliğine dikkat çekiyor:

"Ya evler... silen süpüren, ölçen biçen, takıp takıştıran evler... Evvelâ su içinde pembeleşen topuklarla tahtalar oğulur, camlar silinir, minder yaygılarından küp bezlerine kadar bütün eşyanın en yenisi seçilir; bakırlar kalaya verilir, iftarlıklar ve sahurluklarla dolan kilerler nizâma konur, yalnız yukarıdan aşağı elden geçen evde, hemen tek ihmâle uğrayan nokta, sokak kapısının tokmakları olurdu. Zîra Türk, görünüşe omuz silken, babadan kalma bir zihniyetle en geç bu işi düşünür, ya da hiç hatırına getirmezdi. Fakat bu ihmalde, birazda çıplak kolunu evinden dışarı uzatamayan kadının çâresizliğini de aramak lâzımdı. Bu yüzden de konak kapılarının iri pirinç halkalarını parlatmak, halayıkların değil, ayvazların ve uşakların vazîfesi idi."

Dört Başlı Mâmur Medeniyet

Eski İstanbul'un görgü, terbiye ve âdabından bahsederken "henüz insanların güzelliği gördükleri ve güzellik için çalıştıkları devrin kapanmadığını" ifâde eden Sâmîha Ayverdi, bugünkü insanımızın kaybettiği mânevî hazineleri dile getirirken güzel bir teşbihte, ardından mühim bir tesbitte bulunur:

"Bir zamanlar Türk zevki, Türk zekâsı, dört başı mâmur İstanbul medeniyetini işlerken, genç ve güzel bir gelini hazırlar gibi, onda en küçük bir eksiğe ve kusûra tahammül etmeyen muhabbetli bir tenkitle tepeden tırnağa dikkat kesilerek her köşesine el uzatmış, süslemiş, bezemiştir."

Beyazıt, Süleymâniye, Sandıkburnu, Aksaray, Tavukpazarı, Çırpıcı, Çarşamba, Haliç, Beyoğlu, Boğaziçi, Adalar, Kadıköy, Üsküdar, Salacak... Bütün bu târihi semtlerin ve diğer mütena muhitlerin günlük yaşayışı çok net biçimde tasvir edilmekte, esnaf ve sâkinler en canlı ve tabiî hâlleriyle göz önüne getirilmektedir. Sâmiha Ayverdi, eserinde nizâmî bir seyahat değil, keyfi bir yolculuk yapmakta, okuyucuyu farklı tadlar alsın, değişik lezzetlere kansın diye ordan oraya seyahat ettirmektedir. Semtler arasında gezinen, daimî bir cevelân ve seylan içinde olan yazar, câmiler, çeşmeler, medreseler, külliyeler, hanlar, hamamlar, mektepler, sebiller ve daha nice ecdâd yadigârı arasında tenezzüh ederken çocukluğundan kalma levhaları, hâfızasında iz bırakan hâtıraları da okuyucuya nakleder. Büyük ve târihi yolculuktur bu. Samimî bir edâ ve hasbî ifâdelerle dile gelen bu anekdotlar ve hâtıralar dinlenmiş, görülmüş ve yaşanmış hâdiselerdir. Bir dünya güzelini târif edercesine Boğaziçi'ni tasvir eden ve onun muhtelif cep-heleri üzerinde inceden inceye duran Sâmiha Ayverdi, daha sonra uzandığı Çamlıca'da bir nefes almak, dinlenmek ister. Biz de enfes manzaralara sâhip bu tepelerde biraz soluklanalım isterseniz. Çamlıca'nın büyüleyici güzelliğini ve diğer semtlere olan çalımını yazarımız bakın nasıl anlatıyor:

"Çamlıca kadar İstanbul gecelerini tek bakışta seyreden bir göz daha var mıdır bilmem? Bir tarafta karanlıklara gömülerek beldenin şah damarı gibi daha derinleşmiş görünen Boğaz, öte tarafta sanki bir efsâne diyârına serilmek için Kalamışlar'dan Göztepe, Bostancı, Pendikler'den dokunmuş dümdüz, süslü nakışlı Marmara halısı... ve tam karşıda eskilikleri, yenilikleri, asâletleri, züppelikleri, iyilikleri kötülükleri, ibâdetleri, rezâletleri, aşkları, fuhuşları sanki hep birden potaya atılıp tek cevher hâline girmiş sanılan dilsiz İstanbul. Eğer tanı-mamış olsam, yüzlerine gecenin peçesini örtmüş bu sarayların, bu surların, bu minârelerin, bu kubbelerin, bu çarşı pazar, meyhâne, kahvehâne bolluğunun vü-cadunu inkâr eder ve şu sâkin görünüşün bir hakikat olduğuna inanırdım."

İstanbul Geceleri, bizi zihin vâsitasına bindirerek, baş döndürücü bir hızla geçmiş asırlarda, eski insanlar ve mekânlar arasında dolaştırırken, bugün için bilinmeyen, haberdâr olunmayan mâlumat ile de donatıyor. İdrâk-

lerde çok hoş intibâlar bırakıyor. Okuyucu, sayfaları çevirdikçe, eski İstanbul'un eskimeyen güzellik sırlarına vâkıf oluyor. Şehrin insanla, diğer canlılarla, eserlerle ve kavramlarla olan münâsebeti üzerinde düşünmeye başlıyor. Tefekkür dünyamızda yeni ufuklar açıyor kitap. Bir medeniyetin eskimeyen yüz ifâdesine şahit oluyorsunuz. Ve eserin sonuna geldiğinizde göz kamaştırıcı muhteşem bir âlemden bugüne düşüyorsunuz. Sonra okuduklarınız bir film şeridi gibi gözlerinizin önünden gelip geçiyor. Yanıbaşınızda mutant bir şehriyin, şa'saali bir resmigeçit başlıyor. Aslî meziyetlerimizin temâyüz ettiği, kıymet hükümlerimizin bilinip benimsendiği bir devre şahitlik ediyorsunuz. *İstanbul Geceleri*, şu satırlarla sona eriyor:

"Artık İstanbul'un hiçbir semtinde dolaşmayacağım. Geceler günlere yerini verse, karanlıkların yüzünü güneşler gül gül etse ve birbiri ardınca yuvarlanan bu geceleri, bir sihirbaz gibi, kapı çalmadan, yâre, ağıyâre görünmeden tekrar gelip can yakıcı alış verişlerinde devam etse de, ey gönüllerine, gönüllerindeki aşk ve muhabbetlerine hitap ettiğim güzel insanlar! İzin verin, artık onlardan söz açan ben olmayayım... Böylece de, içinde bir cihan gizli olan İstanbul rüyâsından, bir parmağın, dudak üstüne vuran kesik kesik darbeleriyle uyanıp susayım..."

Arasıra televizyon ekranlarından eski filmleri seyrediyorum. Bâzi dostlarımla 'sıradan', 'bayat' ve 'mânâsız' addettiği bu filmleri ben çok seviyorum. Evet isimler, yüzler ve mevzular belki de filmlerin çoğunda aynı. Lâkin resimler farklı. Bilhassa, kaybettiğimiz eski İstanbul'un mûtenâ köşelerini, yitirdiğimiz otantik semtlerin hususiyetlerini bu filmlerin arka plânlarında görmek mümkün. Hatta Türkçe'nin zarâfetini, inceliğini ve âhengini bu filmlerde hissediyorum. İnsanlar arasındaki münâsebetler, diyaloglar, konuşmalar bugünkü yaşayışa göre şaşırtıcı geliyor. Kısacası, eski İstanbul'a âdeta kısa süreli, unutulmayan, zevkli bir yolculuk yapıyorum. Adalar'ı, Çamlıca'yı, Beşiktaş'ı, Fatih'i, Üsküdar'ı, Bebek'i, Beylerbeyi'ni, Boğaziçi'ni hülâsa İstanbul'un kadîm, asıl ve güzel çehresini doya doya seyrediyorum. Düşünüyorum da, *İstanbul Geceleri*'nin belgesel filmi yapılırsa ne kadar iyi olurdu? Her semt için ayrı bir bölüm... İstanbul beyefendileri ile hanımefendilerinin henüz son temsilcilerinin yaşadığı günümüzde çekilecek böyle bir film, gelecek nesiller tarafından kimbilir nasıl bir heyecan, ilgi ve sevgi ile seyretilcektir? Böyle bir çalışma, bugünkü kültür sanat adamları, millî hassâsiyet taşıyan yönetmen ve yapımcılar için ihmâle gelmez bir vecibedir aslında. Ben ümitliyim, bu millî görevin şuûrunda olanlar az değil. Bekleyelim, inşaallah görürüz.

Bayram Ziyâreti

İnci A. BİROL

Bir Ulu Ana Sultan,
Beni benden kurtaran
Devletlim, Velînîmetim, Anacığım!

Sabahın erken vaktinde,
Geldim kapına sessizce,
Huzûrunda varıp niyâza,
Dertleşip, halleşmek istedim seninle.

Bu geliş, gidişlere,
Halden hâle geçişlere,
Bu dünya pazarında,
Yapılan alış verişlere,
Bilmem ki, ne demeli, nasıl etmeli?

Mânâda seni sordular, dün gece,
Dediler, "Anlat cihan sevgilisini, bize de."
Uzun uzun düşündüm kendi kendime,
Ne müşküldü cevap verebilmek, bu talebe!

Hakkıyla anlatabilmek seni,
Her zerremde hissedebilmek sesini,
Ve gösterebilmek en güzel hâl ile hâlini...

Hemen sığındım sâhibime,
Dedim "Ne olur, bir lahza âlem dile gelse de,
Anlatsa seni onlara, bütün güzelliğinle".

Zîra, bu garîbin dilinde,
Yeterli olabilir mi, kelimeler cümlelerde?
İzah edilmek istenen mânânın kutsiyeti,
Sığılabilir mi, bu bîçârenin sözlerine?

Acaba "O, varlığın içinde gizlenmiş yokluktu." desem sâdece,
Anlaşılabilir mi dersin, o yüce mertebe?
Fenâfillah makâmının kemâline,
Ulaşabilmek, düşüncelerde bile.
Mümkün mü, o sırrı idrak edemeyene?

Yok yok diyemem, anlatamam kimselere.
Zîra, ya yanlış bir anlaşılma olursa sözlerimde!
Vebâlini nasıl yüklenebilirim bu hâlimle?

Fakat hani bir hâtıramız vardı seninle...
İzin ver hiç olmazsa onu söylememe.

Diyâr-ı gurbette berâberce,
Çarşıdan birlikte dönerken eve,
Uçuyordum âdeta kanat çırparak,
Körkütük mânâ sarhoşluğu içinde.
Hayal ile gerçek, bâtlı ile hakikat,
Körebe oynuyorlardı âdeta önümde.

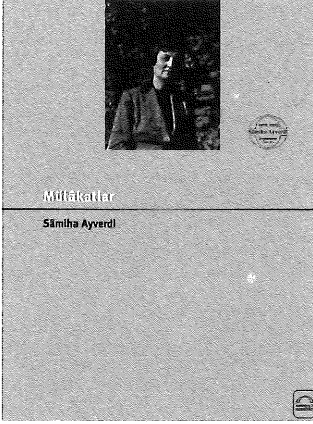
Bu med cezir içinde,
Niyaz ediyordum sessizce,
Bu berâberlik, hiç bitmesin, ezelden ebede.

O sırada tatlı ve müşfik sesinle,
Seslendin bütün ulviyetinle.
“İnci’ciğim, çelikten zırh kuşanırsın bir kere,
Dünyânın hiçbir oku ulaşamaz can evine.
O zaman bil ki, emniyettesin her yerde.”

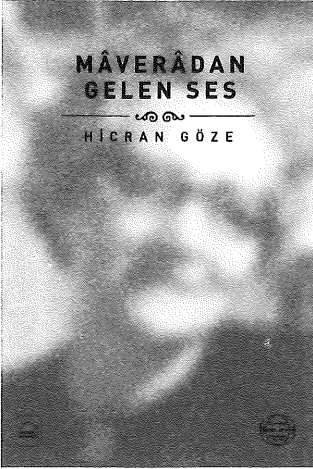
İşte o gün bu gün hep sorarım kendi kendime,
“Acep izin çıkacak mı, çelik zırhlı giymeme,
Ve gücüm yetecek mi, onu edeple taşıyabilmeye?”
Fakat hepsi senin lutfun değil mi, bizlere?
Yeter ki hak edelim, içinde bulunduğumuz hâl ile.

Sâmiha Ayverdi'nin doğumunun 100. yılında Kubbealtı'ndan iki yeni eser

Eserde, Sâmiha Ayverdi'nin 1940'lı yıllarda, evinde kendisini ziyâret eden, aralarında Mehmed Ali Aynî, Salih Zeki, Necip Fazıl, Safiye Erol ve Burhan Toprak gibi şahsiyetlerin de bulunduğu kimselerle yaptığı görüşmelerden zaptetmiş olduğu ve “tevhid” inancına sınıksız bağlı hayat telâkkisini ve çeşitli konulardaki görüşlerini aksettiren karşılıklı konuşmaları bulacaksınız.

Yaşadığı müddetçe özel hayatını ve şahsiyetini geri planda tutmayı tercih eden mütefekkir yazar Sâmiha Ayverdi'nin doğumunun 100. yılı münâsebetiyle, eserleri ve hakkında yazılanların ışığında hayatının anlatıldığı bir biyografi denemesi.

İsteme adresi:

Kubbealtı İktisâdî İşletmesi
Peykhâne Sokağı No: 3, 34400
Çemberlitaş-İstanbul
Tel: (0212) 516 23 56 – 516 63 87
Faks: (0212) 638 02 72

Elektronik posta:
kubbealti@superonline.com
www.kubbealti.org.tr

osmanlı koleksiyonu bursa serisi

Canakkale Seramik
Kalebodur
"SERAMİK BUDUR"

Dağıtıcı Firma: Kale Pazarlama Tic. A.Ş. Büyükdere Cad. Kaleseramik Binası 4. Levent İstanbul. Telefon: 0 212 270 70 00

İhracatçı Firma: Kale Export. Dış Tic. A.Ş. Büyükdere Cad. Kaleseramik Binası 4. Levent İstanbul. Telefon: 0 212 270 70 00

www.kale.com.tr

2004 - 2005 SEZONU NİSAN AYI OYUN DÜZENİ

TARİH	SAAT	HARBIYE MUHSİN ERTUGRUL SAHNESİ TEL: (0212) 240 77 20	FATİH RESAT NURİ SAHNESİ TEL: (0212) 553 53 80	USKUDAR MUSAHPİZADE CELAL SAHNESİ TEL: (0215) 553 03 97	KADIKÖY HALDUN TANER SAHNESİ TEL: (0216) 349 04 63	GAZİOSMANPAŞA SAHNESİ TEL: (0212) 578 60 67	UMRANIYE SAHNESİ TEL: (0216) 461 85 22	HARBIYE CEP. SAHNESİ TEL: (0212) 240 77 20
05 Nisan Salı		X	X	X	X	X	X	SENEYE BUGÜN (15:00-20:30)
06 Nisan Çarşamba	15:00	X	YAPRAK DÖKÜMÜ	KİM KİMİ KİMLE	GAYRİ RESMİ HURREM	BEN ANADOLU	ÇALIKUŞU	X
	20:30	IV. MURAT	YAPRAK DÖKÜMÜ	KİM KİMİ KİMLE	GAYRİ RESMİ HURREM	BEN ANADOLU	ÇALIKUŞU	X
07 Nisan Perşembe	20:30	IV. MURAT	YAPRAK DÖKÜMÜ	KİM KİMİ KİMLE	GAYRİ RESMİ HURREM	BEN ANADOLU	ÇALIKUŞU	SENEYE BUGÜN 15:00
08 Nisan Cuma	20:30	IV. MURAT	YAPRAK DÖKÜMÜ	KİM KİMİ KİMLE	GAYRİ RESMİ HURREM	BEN ANADOLU	ÇALIKUŞU	SENEYE BUGÜN 15:00
09 Nisan Cumartesi	11:00	LAY LAY LOM (Ç.O)	DOKİŞOT PETMENE KARŞI (Ç.O)	KELOĞLAN (Ç.O)	KURŞUN ASKERİN UTANCI (Ç.O)	KÜÇÜK NASREDDİN (Ç.O)	İSLİ SİSLİ PİS PUSLU (Ç.O)	X
	15:00	IV. MURAT	YAPRAK DÖKÜMÜ	KİM KİMİ KİMLE	GAYRİ RESMİ HURREM	BEN ANADOLU	ÇALIKUŞU	X
	20:30	IV. MURAT	YAPRAK DÖKÜMÜ	KİM KİMİ KİMLE	GAYRİ RESMİ HURREM	BEN ANADOLU	ÇALIKUŞU	X
10 Nisan Pazar	11:00	LAY LAY LOM (Ç.O)	DOKİŞOT PETMENE KARŞI (Ç.O)	KELOĞLAN (Ç.O)	KURŞUN ASKERİN UTANCI (Ç.O)	KÜÇÜK NASREDDİN (Ç.O)	İSLİ SİSLİ PİS PUSLU (Ç.O)	X
	15:00	IV. MURAT	YAPRAK DÖKÜMÜ	KİM KİMİ KİMLE	GAYRİ RESMİ HURREM	BEN ANADOLU	ÇALIKUŞU	X
12 Nisan Salı		X	X	X	X	X	X	YAĞMUR SIKINTISI (15:00-20:30)
13 Nisan Çarşamba	15:00	KANLI NİGAR (M.O)	KİRALIK KONAK	HADI ÖLDÜRSENE CANIKOM	SENEYE BUGÜN	KİM KİMİ KİMLE	IV. MURAT	X
	20:30	KANLI NİGAR (M.O)	KİRALIK KONAK	HADI ÖLDÜRSENE CANIKOM	SENEYE BUGÜN	KİM KİMİ KİMLE	IV. MURAT	X
14 Nisan Perşembe	20:30	KANLI NİGAR (M.O)	KİRALIK KONAK	HADI ÖLDÜRSENE CANIKOM	SENEYE BUGÜN	KİM KİMİ KİMLE	IV. MURAT	YAĞMUR SIKINTISI (15:00)
15 Nisan Cuma	20:30	KANLI NİGAR (M.O)	KİRALIK KONAK	HADI ÖLDÜRSENE CANIKOM	SENEYE BUGÜN	KİM KİMİ KİMLE	IV. MURAT	YAĞMUR SIKINTISI (15:00)
16 Nisan Cumartesi	11:00	LAY LAY LOM (Ç.O)	DOKİŞOT PETMENE KARŞI (Ç.O)	KELOĞLAN (Ç.O)	KURŞUN ASKERİN UTANCI (Ç.O)	KÜÇÜK NASREDDİN (Ç.O)	İSLİ SİSLİ PİS PUSLU (Ç.O)	X
	15:00	KANLI NİGAR (M.O)	KİRALIK KONAK	HADI ÖLDÜRSENE CANIKOM	SENEYE BUGÜN	KİM KİMİ KİMLE	IV. MURAT	X
	20:30	KANLI NİGAR (M.O)	KİRALIK KONAK	HADI ÖLDÜRSENE CANIKOM	SENEYE BUGÜN	KİM KİMİ KİMLE	IV. MURAT	X
17 Nisan Pazar	11:00	LAY LAY LOM (Ç.O)	DOKİŞOT PETMENE KARŞI (Ç.O)	KELOĞLAN (Ç.O)	KURŞUN ASKERİN UTANCI (Ç.O)	KÜÇÜK NASREDDİN (Ç.O)	İSLİ SİSLİ PİS PUSLU (Ç.O)	X
	15:00	KANLI NİGAR (M.O)	KİRALIK KONAK	HADI ÖLDÜRSENE CANIKOM	SENEYE BUGÜN	KİM KİMİ KİMLE	IV. MURAT	X
19 Nisan Salı		X	X	X	X	X	X	YAĞMUR SIKINTISI (15:00 - 20:30)
20 Nisan Çarşamba	15:00	ÇALIKUŞU	HADI ÖLDÜRSENE CANIKOM	YAPRAK DÖKÜMÜ	ANTİGONE	CAN ATEŞİNDE KANATLAR	BELDEN AŞAĞI VURMAK	X
	20:30	ÇALIKUŞU	HADI ÖLDÜRSENE CANIKOM	YAPRAK DÖKÜMÜ	ANTİGONE	CAN ATEŞİNDE KANATLAR	BELDEN AŞAĞI VURMAK	X
21 Nisan Perşembe	20:30	ÇALIKUŞU	HADI ÖLDÜRSENE CANIKOM	YAPRAK DÖKÜMÜ	ANTİGONE	CAN ATEŞİNDE KANATLAR	BELDEN AŞAĞI VURMAK	YAĞMUR SIKINTISI (15:00)
22 Nisan Cuma	20:30	ÇALIKUŞU	HADI ÖLDÜRSENE CANIKOM	YAPRAK DÖKÜMÜ	ANTİGONE	CAN ATEŞİNDE KANATLAR	BELDEN AŞAĞI VURMAK	YAĞMUR SIKINTISI (15:00)
23 Nisan Cumartesi	11:00	ÇOCUK ŞENLİĞİ	ÇOCUK ŞENLİĞİ	ÇOCUK ŞENLİĞİ	ÇOCUK ŞENLİĞİ	ÇOCUK ŞENLİĞİ	ÇOCUK ŞENLİĞİ	X
	15:00	ÇALIKUŞU	HADI ÖLDÜRSENE CANIKOM	YAPRAK DÖKÜMÜ	ANTİGONE	CAN ATEŞİNDE KANATLAR	BELDEN AŞAĞI VURMAK	X
	20:30	ÇALIKUŞU	HADI ÖLDÜRSENE CANIKOM	YAPRAK DÖKÜMÜ	ANTİGONE	CAN ATEŞİNDE KANATLAR	BELDEN AŞAĞI VURMAK	X
24 Nisan Pazar	11:00	ÇOCUK ŞENLİĞİ	ÇOCUK ŞENLİĞİ	ÇOCUK ŞENLİĞİ	ÇOCUK ŞENLİĞİ	ÇOCUK ŞENLİĞİ	ÇOCUK ŞENLİĞİ	X
	15:00	ÇALIKUŞU	HADI ÖLDÜRSENE CANIKOM	YAPRAK DÖKÜMÜ	ANTİGONE	CAN ATEŞİNDE KANATLAR	BELDEN AŞAĞI VURMAK	X
26 Nisan Salı		X	X	X	X	X	X	YAĞMUR SIKINTISI (15:00 - 20:30)
27 Nisan Çarşamba	15:00	CAN ATEŞİNDE KANATLAR	GAYRİ RESMİ HURREM	KANLI NİGAR (M.O)	BELDEN AŞAĞI VURMAK	KİRALIK KONAK	HAMLET	X
	20:30	CAN ATEŞİNDE KANATLAR	GAYRİ RESMİ HURREM	KANLI NİGAR (M.O)	BELDEN AŞAĞI VURMAK	KİRALIK KONAK	HAMLET	X
28 Nisan Perşembe	20:30	CAN ATEŞİNDE KANATLAR	GAYRİ RESMİ HURREM	KANLI NİGAR (M.O)	BELDEN AŞAĞI VURMAK	KİRALIK KONAK	HAMLET	YAĞMUR SIKINTISI (15:00)
29 Nisan Cuma	20:30	CAN ATEŞİNDE KANATLAR	GAYRİ RESMİ HURREM	KANLI NİGAR (M.O)	BELDEN AŞAĞI VURMAK	KİRALIK KONAK	HAMLET	YAĞMUR SIKINTISI (15:00)
30 Nisan Cumartesi	11:00	X	X	X	X	X	X	X
	15:00	CAN ATEŞİNDE KANATLAR	GAYRİ RESMİ HURREM	KANLI NİGAR (M.O)	BELDEN AŞAĞI VURMAK	KİRALIK KONAK	HAMLET	X
	20:30	CAN ATEŞİNDE KANATLAR	GAYRİ RESMİ HURREM	KANLI NİGAR (M.O)	BELDEN AŞAĞI VURMAK	KİRALIK KONAK	HAMLET	X
01 Mayıs Pazar	11:00	X	X	X	X	X	X	X
	15:00	CAN ATEŞİNDE KANATLAR	GAYRİ RESMİ HURREM	KANLI NİGAR (M.O)	BELDEN AŞAĞI VURMAK	KİRALIK KONAK	HAMLET	X
03 Mayıs Salı		X	X	X	X	X	X	AY UYUYORMUYDUN AFEDERSİN (15:00 - 20:30)
04 Mayıs Çarşamba	15:00	X	ÇALIKUŞU	GAYRİ RESMİ HURREM	BELDEN AŞAĞI VURMAK	KİM KİMİ KİMLE	YAPRAK DÖKÜMÜ	X
	20:30	DANTON'UN ÖLÜMÜ	ÇALIKUŞU	GAYRİ RESMİ HURREM	BELDEN AŞAĞI VURMAK	KİM KİMİ KİMLE	YAPRAK DÖKÜMÜ	X
05 Mayıs Perşembe	20:30	DANTON'UN ÖLÜMÜ	ÇALIKUŞU	GAYRİ RESMİ HURREM	BELDEN AŞAĞI VURMAK	KİM KİMİ KİMLE	YAPRAK DÖKÜMÜ	AY UYUYORMUYDUN AFEDERSİN (15:00)
06 Mayıs Cuma	20:30	DANTON'UN ÖLÜMÜ	ÇALIKUŞU	GAYRİ RESMİ HURREM	BELDEN AŞAĞI VURMAK	KİM KİMİ KİMLE	YAPRAK DÖKÜMÜ	AY UYUYORMUYDUN AFEDERSİN (15:00)
07 Mayıs Cumartesi	11:00	X	X	X	X	X	X	X
	15:00	DANTON'UN ÖLÜMÜ	ÇALIKUŞU	GAYRİ RESMİ HURREM	BELDEN AŞAĞI VURMAK	KİM KİMİ KİMLE	YAPRAK DÖKÜMÜ	X
	20:30	DANTON'UN ÖLÜMÜ	ÇALIKUŞU	GAYRİ RESMİ HURREM	BELDEN AŞAĞI VURMAK	KİM KİMİ KİMLE	YAPRAK DÖKÜMÜ	X
08 Mayıs Pazar	11:00	X	X	X	X	X	X	X
	15:00	DANTON'UN ÖLÜMÜ	ÇALIKUŞU	GAYRİ RESMİ HURREM	BELDEN AŞAĞI VURMAK	KİM KİMİ KİMLE	YAPRAK DÖKÜMÜ	X